

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki
Wydział Architektury

Wydziałowa Komisja ds. przewodów doktorskich w zakresie Architektury
Krajobrazu (K-4)

mgr inż. arch. kraj. Magdalena Wilkosz-Mamcarczyk

ROLA ZIELENI w PROCESACH REWITALIZACJI MIAST
(w kontekście zrównoważonego rozwoju)

ROZPRAWA DOKTORSKA

promotor: prof. dr hab. inż. arch. Anna Mitkowska
(prof. zw. w Inst. Architektury Krajobrazu PK)

promotor pomocniczy: dr inż. arch. Katarzyna Hodor

Kraków 2015

*Serdecznie dziękuję Pani Profesor Annie Mitkowskiej za poświęcony czas,
ważne wskazówki i ogromną serdeczność*

*Pani Doktor Katarzynie Hodor dziękuję za okazywaną pomoc i cierpliwość w
przygotowaniu rozprawy*

*Pragnę także złożyć gorące podziękowania
Pani Doktor Małgorzacie Wilczkiewicz za inspirację do napisania dysertacji*

*Pracę dedykuję mojemu mężowi Dawidowi, córce Ani i Rodzicom, którzy
bezgranicznie wspierali mnie w trakcie jej pisania*

Spis treści

ROZDZIAŁ I

1. Wstęp.....	7
1.1. Cele pracy	
1.2. Stan badań	
1.3. Zakres opracowania	
1.4. Metodyka pracy	

ROZDZIAŁ II

2. Podstawowe pojęcia i definicje.....	21
2.1. Rozwój idei i definicja „rewitalizacji”	
2.2. Geneza zrównoważonego rozwoju	
2.3. Rola terenów zieleni w mieście	

ROZDZIAŁ III

3. Geneza procesów rewitalizacyjnych w miastach i idee zrównoważonego rozwoju.....	38
3.1. Rewitalizacja a zachowanie tożsamości miasta	
3.2. Koncepcja rewitalizacji z udziałem zieleni w miastach – metropoliach na wybranych przykładach	
3.3. Zieleń na terenach rewitalizowanych – przemysłowych w mieście na przykładzie wybranych miast europejskich i amerykańskich	
3.4. Idee zrównoważonego rozwoju	
3.4.1. Zrównoważony rozwój w mieście poprzez rozwiązania architektoniczno – urbanistyczne	
3.4.2. Zieleń w mieście w kontekście zrównoważonego rozwoju	

ROZDZIAŁ IV

- 4. Rewitalizacja miast w Polsce.....79**
- 4.1. Przyczyny degeneracji tkanki miejskiej w Polsce
- 4.2. Procesy rewitalizacji w miastach polskich – wybrane przykłady
- 4.3. Zieleń jako czynnik budujący struktury urbanistyczne miast rewitalizowanych

ROZDZIAŁ V

- 5. Metodyka opracowania programu rewitalizacji.....97**
- 5.1. Model procesu rewitalizacji
- 5.2. Narzędzia rewitalizacji
- 5.2.1. Inwentaryzacja urbanistyczna, architektoniczna, wnętrz krajobrazowych, inwentaryzacja zieleni
- 5.2.2. Określenie tożsamości miejsca (tradycji miejsca)
- 5.2.3. Analiza SWOT i inne przykłady badań socjologicznych
- 5.2.4. Procesy partycypacji społecznej w rewitalizacji
- 5.2.5. Analiza możliwości rozwoju rynku pracy
- 5.3. Bariery we wprowadzaniu programów rewitalizacji

ROZDZIAŁ VI

- 6. Wzorce procesu rewitalizacji z elementami zieleni na przykładach trzech miast województwa małopolskiego.....117**
- 6.1. Lanckorona. Charakterystyka ogólna
- 6.1.1. Rys historyczny
- 6.1.2. Uwarunkowania przyrodnicze
- 6.1.3. Zieleń i turystyka jako czynniki generujące rozwój miasta
- 6.1.4. Rewaloryzacja rynku
- 6.1.5. Podsumowanie i ocena rewitalizacji Lanckorony
- 6.2. Proces rewitalizacji na przykładzie Skawiny
- 6.2.1. Lokalizacja Skawiny

- 6.2.2. Skawina – rys historyczny
- 6.2.3. Uwarunkowania przyrodnicze, turystyczne i kulturowe
- 6.2.4. Analizy dotyczące sfery społecznej, gospodarczej, technicznej
- 6.2.5. Rozwój przemysłu w Skawinie
- 6.2.6. Uwarunkowania i czynniki decydujące o konieczności podejmowania działań rewitalizacyjnych
- 6.2.7. Elementy przestrzeni rewitalizowanych
- 6.3. Wadowice
 - 6.3.1. Lokalizacja miasta
 - 6.3.2. Charakterystyka ogólna
 - 6.3.3. Rys historyczny
 - 6.3.4. Uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe
 - 6.3.5. Analiza ruchu turystycznego w Wadowicach
 - 6.3.6. Aktywizacja terenów zieleni jako jeden z czynników warunkujących rozwój miasta

ROZDZIAŁ VII

7. Podsumowanie.....	173
7.1. Architektura jako element podnoszący jakość życia mieszkańców	
7.2. Zieleń jako element decydujący dla przestrzeni rewitalizowanej w mieście	
7.3. Rola państwa i gminy w procesach rewitalizacji	
7.4. Konkluzje	
Bibliografia.....	183
Spis ilustracji.....	198

ROZDZIAŁ I

1. Wstęp

Tytuł pracy zwraca uwagę na jeden z podstawowych czynników kompozycji miast, jakim jest zieleń. Obecność kompozycji „zielonych” w krajobrazach miejskich takich jak: parki, ogrody, nasadzenia wzdłuż ciągów komunikacyjnych, ogrody dachowe, a także zieleń wertykalna jest niezbędna i stanowi istotny wskaźnik zrównoważonego rozwoju¹. Istota problemu polega jednak na utrzymaniu równowagi pomiędzy inwestycjami architektonicznymi, urbanistycznymi, a zanikającymi współcześnie terenami zieleni. Charakter pracy związany jest z realiami decyzyjnymi oraz poszukiwaniem koncepcji udziału zieleni w miastach rewitalizowanych. W rozprawie zaprezentowano wybrane przez autorkę możliwości rozwiązań i sposoby zagospodarowania terenów miejskich w ramach procesów rewitalizacji związanych z zastosowaniem tworzywa roślinnego. Podano przykłady współczesnych rozwiązań i koncepcji rewitalizacji terenów miejskich, które w wyniku różnych czynników i procesów takich jak: zaprzestanie działalności przemysłowej, utrata atrakcyjności (stare, nie poddane procesom konserwatorskim obszary miejskie), brak pełnienia funkcji dostosowanych do współczesnego społeczeństwa, pozostają zaniedbane lub wprost stały się nieużytkami. W toku wywodu skupiono się na przykładach państw Europy Zachodniej, gdzie rozwój, świadomość i wykorzystanie pojęcia rewitalizacji i zrównoważonego rozwoju wprowadzone było już w okresie bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej. W niezbędnych zakresach uwzględniono także odniesienia do

¹ [Por:] A. Pawłowski, L. Pawłowski, *Zrównoważony rozwój we współczesnej cywilizacji, cz. 1: Środowisko, a zrównoważony rozwój*, [w:] „Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development”, 2008; vol. 3, No 1; a także J. Kronenberg, *Usługi ekosystemów w miastach* [w:] „Zrównoważony Rozwój – Zastosowanie 3”, redakcja naukowa T. Bergier, J. Kronenberg, Wydawnictwo Fundacja Sendzimira, Kraków 2012, s. 13-31.

Stanów Zjednoczonych posiadających najstarsze i najmocniej rozwinięte koncepcje w zakresie szeroko rozumianej architektury krajobrazu².

W pracy podjęto także rozważania dotyczące zachowania tożsamości (swojskości) miejsca jako istotnego elementu działań rewitalizacyjnych, wprowadzania zieleni i formowania za jej pomocą indywidualności przestrzeni, która dotychczas miała inne przeznaczenie. „Zielone” kompozycje powstające w ramach procesu rewitalizacji, w szczególności na terenach przemysłowych nabierają nowego charakteru stając się wyróżnikiem miasta a nawet jego symbolem, jak to się dzieje na przykładzie amerykańskiego Millennium Park w Chicago (Stany Zjednoczone) czy Promenade Plantee w Paryżu (Francja)³, budując podstawy przyszłościowych kierunków „tradycji miejsca”⁴.

Naświetlono także problemy miast byłego „bloku wschodniego”, które niejednokrotnie dopiero teraz rozpoczynają proces zmian. Szczególnie dużo miejsca w pracy poświęcone jest problemom rewitalizacji, zieleni oraz funkcjonowaniu pojęcia zrównoważonego rozwoju w Polsce, gdzie często na skutek braku profesjonalnie przygotowanej strategii działania oraz niewystarczających środków finansowych, idea zrównoważonego rozwoju jest przesuwana na plan dalszy⁵.

Przedmiotem badań stały się także zmiany jakie zachodzą w Polsce w ramach procesu rewitalizacji na tle innych krajów europejskich. W czasie ostatnich dwóch dekad przygotowano szereg prac specjalistycznych, które

² W Stanach Zjednoczonych architektura krajobrazu – jako wyodrębniona dziedzina zawodowa i naukowa zajmująca się projektowaniem przestrzeni publicznych i zieleni miejskiej – powstała już na przełomie XIX i XX w. W 1899 r. rozpoczęło działalność Amerykańskie Stowarzyszenie Architektów Krajobrazu (ASLA – American Society of Landscape Architecture), a dwa lata później otwarto kierunek studiów krajobrazowych na Uniwersytecie w Harvardzkiej, [w:] M. Z. Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury krajobrazu w Stanach Zjednoczonych*, Wydaw. Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2013, s. 9.

³ *Ibidem*, s. 7

⁴ K. Łakomy, *Genius loci w sztuce ogrodowej (aspekty historyczne i współczesne)*, [w:] „Genius loci w sztuce ogrodowej – aspekty historyczne i współczesne”, praca zbiorowa pod redakcją A. Mitkowskiej, Z. Mirka, K. Hodor, „Czasopismo Techniczne” 5-A/2010, zeszyt 13, rok 107, wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s.5-11, a także A. Mitkowska, K. Łakomy, *Ochrona obiektów krajobrazowych i ogrodowych z uwzględnieniem tradycyjnych wartości kulturowo-przyrodniczych poprzez odczytanie i eksponowanie genius loci*, [w:] „Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce”, praca zbiorowa pod red. B. Szmygina, Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Wydaw. Politechniki Lubelskiej, Warszawa – Lublin 2008, s. 75-84.

⁵ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006, s. 7.

uwypukliły skalę problemu zarówno miast jak i realizacji procesów rewitalizacyjnych. Wiele z nich umożliwiło autorce niniejszej rozprawy stworzenie „modelu” rewitalizacji opartego często na doświadczeniach państw zachodnich, które nie zawsze mogły mieć przełożenie na warunki polityczne i gospodarcze Polski. Na przykładzie Skawiny, Lanckorony i Wadowic zanalizowano problemy współczesnych małych miast polskich i opisano zmiany jakie w nich zachodzą. W tych przykładowych miejscowościach na przełomie XX/XXI wieku mocno rysowały się problemy związane z odpływem ludności i stagnacją (Lanckorona), problemy miasta przemysłowego (Skawina) oraz zintensyfikowana turystyka (Wadowice). Nakreślono sposoby działań dokonywanych w tych miastach, zmierzające do uzyskania pozytywnych zmian w zakresie gospodarki, urbanistyki, polityki społecznej oraz opisano jak ważną rolę w tych procesach odegrała zieleń naturalna i komponowana.

W nawiązaniu do tych problemów autorka próbuje usystematyzować dotychczasowe badania, jak również wysunąć wnioski z przeprowadzonych procesów rewitalizacyjnych i dokonać ich oceny w kontekście definicji pojęcia „rewitalizacja”.

Dużego znaczenia w pracy nabiera także termin „zrównoważony rozwój”, dzięki któremu zmieniała się koncepcja polityczna wielu państw, zaczęto dostrzegać konieczność zmian ukierunkowanych na dobro środowiska obecnego i przyszłego pokolenia. W pracy motywem wiodącym jest zieleń w procesach rewitalizacji, a w tle szkicowo zwraca się uwagę na rangę zieleni i procesów rewitalizacji w realizowaniu „obligatoryjnych” dziś postaw zmierzania do zrównoważonego rozwoju. Zauważono także, że wyjściem z wielu kryzysowych sytuacji powinno być wprowadzanie na szeroką skalę procesów rewitalizacji, które mają swoje przełożenie zarówno na ochronę wartości kulturowych i materialnych, ale także zachowanie dziedzictwa duchowego. Właściwie przeprowadzona rewitalizacja, która uwzględnia rolę zieleni przyczynia się również do ugruntowania polityki zrównoważonego rozwoju i przenosi ją na działania praktyczne.

1.1. Cele pracy

Jako podstawowy cel rozprawy przyjęto zbadanie roli zieleni w procesie rewitalizacji miast. Na początku pracy autorka rozpatruje konkretne przykłady zastosowania zieleni w procesach rewitalizacji w miastach o różnej skali, zarówno w metropoliach państw Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych, jak również miast byłego „bloku wschodniego”. Niektóre z nich potraktowano jako wzorce, możliwe do zastosowania w polskich miastach.

Proces rewitalizacji odbywa się na różnych płaszczyznach i skutkuje zmianami funkcji terenów, układu urbanistycznego oraz wyrazu architektonicznego, użytkowników przestrzeni, infrastruktury, zmian w polityce samorządowej. Jednak interwencje związane z tworzeniem nowej funkcji terenu, postaci architektury, odnawianie starej struktury i wprowadzanie zmian w krajobrazie miasta poprzez (między innymi) budowanie systemów terenów zieleni jest, zdaniem autorki, czynnikiem priorytetowym.

Niewątpliwie to zmiany w krajobrazie miasta dają najbardziej widoczne rezultaty procesu rewitalizacyjnego jak również stają się podstawą warunkującą kolejne działania np. w sektorze gospodarczym, społecznym, prawnym. W pracy dokonano porównań pomiędzy różnymi procesami rewitalizacji, sformułowano wnioski z podjętych działań, jak również odniesiono się do niewłaściwego rozumienia terminu „rewitalizacja” przez władze samorządowe, inwestorów itd.

Szczegółowym przedmiotem rozważań stała się także ocena właściwej definicji pojęcia rewitalizacja, określenia jej roli i znaczenia w podejmowanych współcześnie działaniach naprawczych. Badanie procesów rewitalizacji pozwoliło na opracowanie odpowiedniego programu modelowego. Autorka zwraca uwagę na możliwe pozytywne aspekty rewitalizacji i utrzymania terenów zieleni w mieście z uwzględnieniem (zachowaniem) tożsamości. Wskazuje także na niewłaściwe wykorzystanie nieużytków, traktowanych jako obszary rezerwowe na przyszłe inwestycje lub jako tereny zdegradowane pozostawione samym sobie, z pozostałościami po wcześniejszych działalnościach przemysłowych (pustostany) i z zanieczyszczoną glebą itp. Celem pracy jest także podanie najefektywniejszych metod na właściwe zagospodarowanie

nieużytków miejskich. Mocno podkreślono możliwość przeznaczenia tych obszarów na tereny zieleni. Sformułowane przez autorkę wnioski oprócz zastosowania praktycznego w programach rewitalizacji miast, będą miały swoje zastosowanie w dydaktyce⁶. Nakreślenie przykładowych rozwiązań z innych państw, przyczyni się do wzmocnienia świadomości mieszkańców miast Polski w zakresie ich udziału w tworzeniu i rozwoju przestrzeni miejskiej poprzez możliwość uczestnictwa w sporządzaniu modelu rewitalizacji dla konkretnych ośrodków miejskich.

Ostatecznie celem priorytetowym pracy jest wypracowanie „wzorca” procesu rewitalizacji z uwzględnieniem zieleni i tradycji miejsca. Wzorzec ten jest zaprezentowany z uwzględnieniem doświadczeń realizacyjnych trzech wybranych miast województwa małopolskiego: Lanckorony, Skawiny i Wadowic.

Zwrócono także uwagę na obszary zieleni w mieście jako rezerwę dla terenów rekreacyjnych, wypoczynkowych i dydaktycznych oraz elementu podnoszącego wartość nieruchomości. Zieleń miejska to całość terenów zieleni (systemów zieleni) i obiektów ogrodowych zlokalizowanych w tkance miejskiej. Miasta były wzbogacane zielenią komponowaną już w kulturach starożytnych (Mezopotamia, Egipt, Grecja, a zwłaszcza w czasach starożytnego Rzymu). W kolejnych epokach zmieniał się jedynie ich procentowy udział w tkance miejskiej, a nade wszystko kształt i forma. Dużą rolę w tworzeniu zielonych struktur w mieście odegrał XVII i XVIII w., kiedy to z wielkim rozmachem tworzone kompleksy ogrodowe, a w kolejnych dziesięcioleciach ogrody publiczne i parki miejskie współtworzące kanwę kompozycyjną układów

⁶ Od niedawna na uczelniach pojawia się oferta edukacyjna w postaci kierunków związanych z rewitalizacją m.in.: Rewitalizacja dróg wodnych na Uniwersytecie Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Rewitalizacja architektoniczno – urbanistyczna obszarów miejskich na Politechnice Gdańskiej (studia podyplomowe), Rewitalizacja miast – organizacja i finansowanie na Uniwersytecie Jagiellońskim (studia podyplomowe). Równie często na uczelniach wyższych pojawiają się zajęcia z zakresu rewitalizacji, m.in na kierunkach związanych z Gospodarką przestrzenną, architekturą, i innych. K. Skalski, w swoim artykule *Rewitalizacja w Polsce po roku 2009, a rozwój dydaktyki dla zarządzania tym procesem*, [w:] „O budowie metod rewitalizacji w Polsce-aspekty wybrane”, red. K. Skalski, UJ, Kraków 2010, s. 47 – 64, porusza sprawy związane z potrzebą kształcenia kadry wyspecjalizowanej w zakresie przeprowadzania programów rewitalizacyjnych.

urbanistycznych⁷. W pracy zwrócono uwagę na tereny zieleni miejskiej jako na ważny element układu urbanistycznego. Podano i zanalizowano przykłady zastosowania zieleni na terenach pozyskanych w procesie rewitalizacji na przestrzeniach poindustrialnych. Podkreślono także konieczność tworzenia terenów zieleni równocześnie z rozbudową osiedli mieszkaniowych, oraz zwrócono uwagę na znaczenie zieleni w centralnych częściach miast⁸.

1.2. Stan badań

Temat pracy składa się z kilku istotnych wątków poruszających problematykę roli zieleni w mieście, procesów rewitalizacji oraz szkieletowo kwestię zrównoważonego rozwoju. Rewitalizacja jest pojęciem stosunkowo nowym. Działania z zakresu rewitalizacji pojawiły się właściwie dopiero po II wojnie światowej, kiedy to zaistniała nagła potrzeba przebudowy miast a także ich rozwoju związanego z rozkwitem przemysłu. W Polsce podobnie jak w wielu innych krajach postkomunistycznych ta dziedzina nabrała szczególnego znaczenia dopiero po zmianach ustrojowych 1989 roku. Obecny stan badań naukowych dotyczących tytułowego zagadnienia rozprawy jest coraz obszerniejszy, w ostatnim czasie pojawiły się liczne artykuły dotyczące tego tematu. Ogół materiałów omawianego problemu dotyczy przede wszystkim opisów działań rewitalizacyjnych, porad skierowanych do władz miejskich, a nie oceny programów lokalnych. Stąd konieczne wydaje się podjęcie indywidualnych badań w celu dokonania podsumowania dotychczasowych prac rewitalizacyjnych w Polsce, oraz rozszerzenie ich o wiodącą rolę zieleni w jej procesach.

Aby dokonać próby przedstawienia stanu badań dotyczącego tematyki pracy, konieczne wydaje się dokonanie jego podziału na trzy, wspomniane już (ważne z punktu widzenia pracy) nurty problemowe: rewitalizacja, krajobraz i zieleń (w tym zieleń miejska, zieleń komponowana) jako moty wiodący pracy,

⁷ M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurus sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 1997/1998, s. 295.

⁸ Praca może stać się przydatna dla profesjonalistów, urbanistów i architektów krajobrazu, ponadto dla władz miasta zmagających się z tworzeniem na swoim terenie Lokalnych Programów Rewitalizacji.

oraz zrównoważony rozwój (omówiony jako tło dla wymienionych wcześniej nurtów problemowych).

W obecnym stanie rozpoznania zagadnienia, istotną publikacją z zakresu **rewitalizacji** pozostaje seria wydana przez Krakowski Instytut Nieruchomości pod ogólnym tytułem *Rewitalizacja miast polskich*⁹. W skład serii wchodzi dwanaście tomów o tematyce związanej z rewitalizacją miast w Wielkiej Brytanii, Francji, Niemczech, Polsce. Autorzy poruszają tematy związane z aspektami prawnymi, organizacyjnymi, demograficznymi mającymi wpływ na procesy rewitalizacji. Podstawy ewolucji samego pojęcia *rewitalizacja* szczególnie dotyczącego miast są zawarte w wyżej wymienionej serii, jak również w monografii z zakresu konserwacji i rewaloryzacji architektury E. Małachowicza, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*¹⁰. Wyjaśnienie terminu znajduje się także m.in. [u:] K. M. Skalskiego,¹¹ W. Kłosowskiego,¹² A. Billerta,¹³ czy K. Pawłowskiej i M. Swarczewskiej¹⁴ (tu także w kontekście partycypacji społecznej). Pojawiają się także prace związane z tematem rewitalizacji przestrzeni miejskiej oraz poruszające kwestię doświadczeń polskich i krajów Unii Europejskiej, są to prace: Z. K. Zuziaka¹⁵, S. Kozłowski i A. Wojnarowskiej¹⁶, K. M.

⁹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2007 – 2010 jako projekt badawczy: Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju, realizowany przez konsorcjum w składzie: Instytut Rozwoju Miast – Partner Wiodący, Szkoła Główna Handlowa, Uniwersytet Jagielloński, Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji. Tytuł projektu: *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju*, (praca zbiorowa), t.1 – 12, Wydaw. Instytut Rozwoju Miast 2009 i 2010, kierownik projektu Z. Ziobrowski.

¹⁰ E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007. Edmund Małachowicz bezpośrednio nie używa jeszcze terminu *rewitalizacja*, ale opisuje działania z zakresu konserwacji, partycypacji społecznej, ekonomii, które obecnie są zdefiniowane jako *rewitalizacja*.

¹¹ K. M. Skalski, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*, Wydawnictwo Krakowski Instytut Nieruchomości, Kraków 1996.

¹² W. Kłosowski, *Metodologiczne problemy rewitalizacji obszarów miejskich w kontekście poddziałania 3.3.1. ZPORR*, Bielsko – Biała 2004.

¹³ A. Billert, *Polityka rozwoju i rewitalizacja miast w Polsce, na tle standardów unijnych w zakresie planowania*, praca dostępna tekst dostępny [na:] <http://www.urbanistyka.info/content/polityka-rozwoju-i-rewitalizacja-miast-w-polsce-na-tle-standard%C3%B3w-unijnych-w-zakresie-planow> [12.07.2013].

¹⁴ K. Pawłowska, M. Swarczewska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.

¹⁵ Z. K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Monografia 236, Seria Architektura, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 1998.

¹⁶ S. Kozłowski, A. Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich. Zagadnienia teoretyczne*, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.

Skalskiego¹⁷, T. Bilińskiego¹⁸, F. Targowskiej¹⁹, A. Billerta²⁰, T. Kaczmarka²¹. Szeroki zakres prac badawczych dotyczy rewitalizacji terenów przemysłowych. W tym miejscu należy wymienić prace: B. Domańskiego²², K. Gasidło²³. Niezwykle ważną publikacją (tak w kontekście rewitalizacji jak i zasad zrównoważonego rozwoju) dotyczącą przestrzeni osiedlowej jest praca autorstwa B. Komar²⁴. Zagadnienia związane z procesem rewitalizacji pojawiają się także w powstających już od kilku lat Lokalnych Programach Rewitalizacyjnych stosowanych w niektórych miastach polskich²⁵.

Problematyka **zieleni i krajobrazu w mieście** jest zawarta m.in. w pracach: J. Bogdanowskiego²⁶, L. Majdeckiego²⁷, A. Zachariasz²⁸, A. Böhma²⁹,

¹⁷ K. M. Skalski, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*, Wydawnictwo Krakowski Instytut Nieruchomości, Kraków 1996.

¹⁸ T. Biliński, *Rewitalizacja obszarów miejskich instrument strategii rozwoju miasta*, [w:] „Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych”, tom I, red. T. Biliński, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005.

¹⁹ F. Targowska, *Projekty i programy rewitalizacji w latach 2000-2006 – Studium przypadków*, Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Kraków 2006.

²⁰ A. Billert, *Polityka rozwoju i rewitalizacja miast w Polsce, na tle standardów unijnych w zakresie planowania*, [tekst dostępny na:] <http://www.urbanistyka.info/content/polityka-rozwoju-i-rewitalizacja-miast-w-polsce-na-tle-standard%C3%B3w-unijnych-w-zakresie-planow>

[12.07.2013], A. Billert, *Współczesne problemy rozwoju i rewitalizacji. Lokalny Program Rewitalizacji – Nowy instrument dla zintegrowanego planowania i wdrażania rozwoju i rewitalizacji miast* [w:] „Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych, tom II, Zielona góra 2006.

²¹ T. Kaczmarek, *Rewitalizacja miast w Polsce na tle doświadczeń europejskich*, [w:] „Nowoczesne zarządzanie rozwojem miast”, pod red. A. Billerta, Collegium Polonicum, Projekt Tempus – Phare, Słubice 2001, s. 106-114.

²² B. Domański, *Restrukturyzacja terenów przemysłowych w miastach* [w:] „Rewitalizacja, Rehabilitacja. Restrukturyzacja. Odnowa miast”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Wydawnictwo IGPIK, Kraków 2000.

²³ K. Gasidło, *Problemy przekształceń terenów przemysłowych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, z. 37, Gliwice 1998.

²⁴ B. Komar, *Współczesna jakość spółdzielczej przestrzeni osiedlowej w świetle zasad rozwoju zrównoważonego na wybranych przykładach*, monografia, Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014.

²⁵ *Lokalny Program Rewitalizacji Starego Miasta*, na zlecenia Urzędu Miasta Krakowa, wykonawca BIG-STÄDTEBAU GmbH, czerwiec 2008, tekst dostępny [na:] http://rewitalizacja.krakow.pl/root/7348,artykul,lpr_starego_miasta.html [18.06.2013], oraz *Lokalny Program Rewitalizacji dla „starej” Nowej Huty*, wykonawca BIG-STÄDTEBAU GmbH, czerwiec 2008, tekst dostępny [na:] http://rewitalizacja.krakow.pl/rewitalizacja/7349,artykul,lpr__starej__nowej_huty.html, [18.06.2013].

²⁶ J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich i Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie, Komisja Urbanistyki i Architektury, Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk 1976.

²⁷ L. Majdecki, *Historia ogrodów, tom 2, Od XVIII wieku do współczesności*, zmiany i uzupełnienia A. Majdecka - Strzeżek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Z. Myczkowskiego³⁰. Szczególnie ważną z punktu widzenia przeprowadzania rewitalizacji generującej procesy rewitalizacji wydaje się praca A. Mitkowskiej³¹ oraz publikacje dotyczące zmian w krajobrazie w kontekście rewitalizacji, na przykładach polskich i europejskich: A. Drapelli-Hermansdorfer³² i W. Waśniewskiej³³. Duże znaczenie w zakresie zagadnień związanych z kształtowaniem zieleni w kontekście zrównoważonego rozwoju w Stanach Zjednoczonych posiada także praca M. Wilczkiewicz³⁴.

Tematyka **zrównoważonego rozwoju** opisywana jest w wielu publikacjach oraz dokumentach państwowych i „unijnych”³⁵. Problematyką tą zajmowali się m.in.: E. Heczko-Hyłowa³⁶ i A. Baranowski³⁷. Kształtowanie środowiska mieszkaniowego w kontekście zrównoważonego rozwoju wraz z

²⁸ Wśród nich m.in.: A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Kraków 2006, A. Zachariasz, *Parki miejskie jako ważny element przestrzeni publicznych współczesnego miasta*, [w:] „Przestrzeń publiczna współczesnych miast”, vol. 2, Czasopismo Techniczne, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, z. 9-a/2005, s.375-384.

²⁹ A. Böhm, *O budowie i synergii wewnątrz urbanistycznych*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1981.

³⁰ Z. Myczkowski, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach w Polsce*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.

³¹ A. Mitkowska (z zespołem), *Model postępowania konserwatorskiego dla zdewastowanych założeń ogrodowych przejmowanych przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu*, „Studia i Materiały”, „Ogrody”, 2 (8), Wydaw. Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa 1994.

³² *Kształtowanie krajobrazu: idee, strategie, realizacje*, cz. I. Saksonia, Brandenburgia, Berlin, praca zbiorowa pod red. A. Drapelli – Hermansdorfer, Wydaw. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004.

³³ W. Waśniewska, *Krajobraz miejski: odnowa i kreacja w procesie odnowy*, Wydaw. Politechniki Łódzkiej, Łódź 2012.

³⁴ M. Z. Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury krajobrazu w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2013.

³⁵ Zapoczątkował je raport przedstawiony na XXIII sesji Zgromadzenia Ogólnego 26 maja 1969 r. przez Sekretarza Generalnego ONZ – U Thanta zatytułowany „Problemy ludzkiego środowiska”, a w Polsce w ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. *O ochronie i kształtowaniu środowiska* [Dz.U.94.49.196 z późn. zm.].

³⁶ *Trwały rozwój polskich miast nowym wyzwaniem dla planowania i zarządzania przestrzenią*, pr. zbiorowa, red. E. Heczko-Hyłowa, Kraków 2001.

³⁷ A. Baranowski, *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wydawnictwo Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1998.

³⁸ G. Schneider-Skalska, *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe społeczne – oszczędne – piękne*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, a także: G. Schneider-Skalska, *Projektowanie zrównoważone – zbliżenie do realizacji* [w:] „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, z. 3- A /2007, Kraków 2007, s. 257-264.

przykładami podaje G. Schneider-Skalska³⁸. Nie sposób pominąć także takich autorów jak: E. Mazur-Wierzbicka³⁹ i S. Wehle-Strzelecka⁴⁰.

Odrębną grupę literaturową stanowią pozycje dotyczące opisywanych przez autorkę niniejszej rozprawy miast, ich historii, rozwoju oraz ich kryzysu nasilającego się w 2 poł. XX wieku. Znaczące dla tych fragmentów rozważań pozostają rozprawy A. Mitkowskiej dotyczące Lanckorony⁴¹, w których autorka podkreśla współczesne znaczenie miasteczka oraz *genius loci*. Opisuje także jego historię, oraz przemiany dokonujące się w ciągu ostatnich kilkudziesięciu lat. Jako autorka projektu odbudowy rynku lanckorońskiego podaje, wynikającą z wyjątkowej „tradycji miejsca” specyfikę działań projektowych i wykonawczych. Dodatkowo podsumowuje zmiany jakie w tej miejscowości zaszły w ostatnich latach w konsekwencji przypomnienia i ożywienia „tradycji miejsca”. W odniesieniu do Skawiny wymienić trzeba takich autorów jak, D. Kuśnierz-Krupa⁴², M. Krupa⁴³ i P. Mardyla⁴⁴. Pewne znaczenie poznawcze posiadają także liczne popularno-naukowe publikacje w postaci informatorów Towarzystwa Przyjaciół Skawiny. W przypadku Wadowic szczególne znaczenie dla dysertacji ma praca W. Zina, A. Kadłuczki, K. Kuśnierza, *Wadowice miasto*

³⁹ E. Mazur – Wierzbicka, *Zrównoważony rozwój w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, Wydaw. Volumina, Szczecin 2013.

⁴⁰ S. Wehle-Strzelecka, *Architektura słoneczna w zrównoważonym środowisku mieszkaniowym*, monografia 312, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, seria Architektura, Kraków 2004.

⁴¹ Wśród nich m.in.: A. Mitkowska, *Układy urbanistyczne uwarunkowane szczególnego typu kompozycją ogrodową lub tradycją miejsca*, [w:] „Strategie rewaloryzacji miast w Polsce i w innych krajach”, Wydaw. Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, „Studia i Materiały”, „Krajobrazy”, Warszawa 2000, s. 72 – 78 oraz A. Mitkowska, *Aktywizacja turystyczna Lanckorony wobec wpisu krajobrazu komponowanego Kalwarii Zebrzydowskiej na Listę Światowego Dziedzictwa*, [w:] „Folia turistica”, nr 12, Wydaw. Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2002, s. 49-54.

⁴² D. Kuśnierz – Krupa, *Skawina w średniowieczu zagadnienia urbanistyczno – architektoniczne*, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 2012.

⁴³ M. Krupa, *Rozwój przestrzenny i architektura Skawiny w XIX w. i w 1 połowie XX w.*, rozprawa doktorska obroniona w 2012 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, promotor pracy: J. Gyurkovich, a także M. Krupa, *Przemiany architektoniczne Skawiny w 2 poł. XIX i na początku XX wieku. Część I – zakłady przemysłowe* [w:] „Wiadomości konserwatorskie”, Seminarium „Stan i perspektywy ochrona dziedzictwa architektury i sztuki sakralnej”, Pismo Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, nr 35/2013, redaktor naczelny K. Kuśnierz, Wydaw. Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, s. 41-46, oraz M. Krupa, *Przemiany przestrzenne Skawiny na tle stosunków gospodarczych w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] „Czasopismo Inżynierii Łądowej Środowiska i Architektury, ICEEA, t. XXX, z. 60 (4/13), redaktor naczelny P. Koszelnik, Wydaw. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2013, s. 89-96.

⁴⁴ P. Mardyla, *Parafia świętych apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Skawinie 650 lat historii*, Wydaw. Czuwajmy, Kraków 2014.

Jana Pawła II, opisująca historię, architekturę i rozwój przestrzenny miasta⁴⁵. Publikacje związane z tą tematyką to także: *Wadowice Studia z dziejów miasta*⁴⁶, oraz inne dzieła takich autorów jak: G. Gila⁴⁷, G. Studnickiego⁴⁸, A. Siemionowa⁴⁹, Z. Jurczaka⁵⁰, J. Zinkowa⁵¹.

1.3. Zakres opracowania

W toku wywodu autorka odnosi się do sytuacji w kraju, podając przykłady występowania procesów rewitalizacji, w których kształtowanie zieleni odegrało znaczącą rolę. W pracy posłużono się „**studium przypadków**” omówionych na tle porównawczym wybranych obiektów. Bliższej analizie poddano trzy małe miasta z województwa małopolskiego, w których odnotowano ostatnio znaczące, pozytywne zmiany.

Rozważania główne (**merytoryczne**) poprzedzono przykładami (dobranymi według odpowiednio przyjętych kryteriów) procesów rewitalizacji z zastosowaniem zieleni w wybranych krajach europejskich i w Stanach Zjednoczonych. Odwołano się do reprezentatywnych dla tematu miast amerykańskich, gdyż tam termin rewitalizacja pojawił się najwcześniej. Obszernie potraktowano problemy miasta Detroit (USA), które doprowadzone do upadku, obecnie wymaga podjęcia działań rewitalizacyjnych. Pomysły na rewitalizację tego miasta oparto o zasadę zrównoważonego rozwoju, a w koncepcjach jego zagospodarowania w głównej mierze przewidziano uczestnictwo zieleni. Równie szczegółowo autorka nakreśla problem dzielnicy Christiania w Kopenhadze (Dania) jako terenu, w którym proces rewitalizacji został przeprowadzony przez mieszkającą tam społeczność bez udziału władz

⁴⁵ W. Zin, A. Kadłuczka, K. Kuśnierz, *Wadowice miasto Jana Pawła II*, Wydaw. DjaF, Kraków 1997.

⁴⁶ *Wadowice Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wydaw. Rada Miejska i Zarząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 1997.

⁴⁷ G. Gil, *Wadowice w zapiskach klasztornych kronikarzy 1892-1945*, Wydaw. Wadowickie Centrum Kultury im. Marcina Wadowity, Wydaw. Grafikon, Wadowice 2002.

⁴⁸ G. Studnicki, *Zarys dziejów oświaty i szkolnictwa w Wadowicach*, Wydaw. Grafikon, Wadowice 1996.

⁴⁹ A. Siemionow, *Ziemia Wadowicka, Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Komisja Turystyki Górskiej Oddziału PTTK „Ziemia Wadowicka”, Wadowice 1984.

⁵⁰ A. Jurczak, *Wadowiczanie*, Wydaw. SCALbis, Wadowice 2012.

⁵¹ J. Zinkow, *Wadowice i okolice. Przewodnik monograficzny*, Wydaw. Grafikon, Wadowice 2001.

państwowych, a wręcz z ich pominięciem. Omawia sposób przeprowadzenia rewitalizacji oraz pomysły mieszkańców na wykorzystanie rozwiązań ekologicznych, w tym użycia zieleni. Nakreślono także sytuację rewitalizacji Berlina jako miasta które zdaniem autorki przyczyniło się do zapoczątkowania pionierskich działań rewitalizacyjnych w Europie, a to za sprawą IBA (międzynarodowej wystawy budowlanej - Internationale Bauausstellung) i parków na terenach poindustrialnych. Autorka opisała także rolę zieleni w mieście i procesy jej tworzenia. Podkreśliła problemy wynikające z niewłaściwego projektowania i pomijania zieleni w mieście. Zwróciła uwagę na kształtowanie krajobrazu miasta poprzez zieleń na terenach zrewitalizowanych. Poglądowo potraktowała przykłady przekształcania terenów przemysłowych w parki w różnych krajach europejskich i amerykańskich.

Z merytorycznego punktu widzenia podjęto więc w niniejszej rozprawie rozważania w splocie zagadnień: rewitalizacji oraz roli zieleni w jej procesach a także wspomniano o uzyskiwaniu efektów zrównoważonego rozwoju i tożsamości miejsca („tradycji miejsca”)

Zakres **czasowy** pracy obejmuje okres ostatnich 30 lat, choć dla właściwego wyjaśnienia niektórych problemów odwoływano się do dekad wcześniejszych, tj. do całego okresu 2 poł. XX wieku.

1.4. Metodyka pracy

Jak już wspomniano w podrozdziale 1.3, w rozprawie podjęto próbę zintegrowanego rozpoznania specyficznych mechanizmów kształtowania krajobrazów w splocie: rewitalizacji miast zaniedbanych, roli zieleni w procesach rewitalizacji oraz uzyskiwania efektów zrównoważonego rozwoju z podkreśleniem konieczności ochrony i kontynuacji tożsamości miejsca („tradycji miejsca”). Tak pomyślane obszary badawcze mieszczą się w klasyce studialnej właściwej specjalności „architektura krajobrazu”. Przyjęto więc stosowane i sprawdzone metody i elementy „warsztatu naukowego” łączącego w sobie: studia literaturowe (gabinetowe) z rozpoznaniem wybranych terenów (badania *in situ*) oraz odniesienia do projektowego warsztatu architektów krajobrazu (w tym także architektów, urbanistów, planistów przestrzennych). Prace terenowe

polegały na analizie i obserwacji opisywanych przykładów. „Wizje lokalne” (terenowe), zderzone z własnymi doświadczeniami projektowymi przyczyniły się do sformułowania wielu wniosków szczególnie dotyczących roli zieleni w mieście, sposobie jej wprowadzania i projektowania. Autorka na podstawie badań *in situ* miała możliwość porównania m.in. sposobów wykorzystywania terenów przemysłowych w Berlinie i w Polsce.

Z punktu widzenia podstawowych postaw badawczych, przyjętych ogólnie w nauce, dla celów niniejszej rozprawy w znacznym stopniu wywody konstruowano wychodząc od sytuacji szczegółowych, a więc analiz konkretnych przykładów, prowadzących w konsekwencji do wniosków uogólniających („indukcja”). Równocześnie jednak w budowaniu głównych wątków problemowych posłużono się kategorią myślową „dedukcji”, a więc rozpoczynając od obowiązujących na obecnym stanie wiedzy idei i wskazań ogólnych zmierzano do ich szczegółowego przeanalizowania, potwierdzenia lub autorskiego zmodyfikowania.

W rozwinięciu powyższych stwierdzeń dodać należy, że zgodnie z podstawowymi zasadami „warsztatu” badawczego, przeprowadzono staranne kwerendy biblioteczne i archiwalne, które doprowadziły do zebrania publikacji i dokumentacji projektowych oraz raportów niepublikowanych drukiem, a także bogatego materiału ikonograficznego (archiwalnego i współczesnego) oraz przedmiotowych opracowań studialnych, wyników badań społecznych i ekonomicznych, roboczych opisów wpływu inwestycji na obecną kondycję wybranych miast. Często informacje szczegółowe pozyskiwano ze stron „internetowych”, gdyż tylko tam są one dostępne powszechnie. Dodajmy, że w związku z faktem, iż rewitalizacja jest w Polsce pojęciem stosunkowo nowym, wiele informacji dotyczących tematu pojawia się na bieżąco właśnie w internetowej sieci, w postaci artykułów, bądź informacji związanych z aktualnymi działaniami rewitalizacyjnymi przeprowadzanymi w poszczególnych miastach. Materiały te dobierano ze szczególną starannością, poddając je weryfikacji z punktu widzenia ich wiarygodności.

Wybrane przykłady studialne, stały się podstawą do formowania własnych wytycznych i wniosków. Analiza tych przypadków dała możliwość odpowiedzi na ważne pytania związane ze sposobem zapobiegania błędom związanym z

procesem rewitalizacji i z zastosowaniem w nim zieleni oraz ich unikaniem. Na podstawie „studium przypadku” wybranych miast, w których podjęto działania z zakresu rewitalizacji, autorka podjęła próbę aktualnej oceny sytuacji oraz weryfikacji utrwalonych powszechnych poglądów na temat rewitalizacji miast, które formułowano w ostatnich dziesięcioleciach. Autorka odwołuje się także do oceny poglądów innych projektantów i teoretyków.

Spis ilustracji

- Ryc. 1. Antropolog Anthony Francis Clarke Wallace, autor określenia “ruch rewitalizacyjny”, fotografia skopiowana [z:] http://www.greatarchaeology.com/archaeologist_list.php?archaeologist=127 [10.10.2013].
- Ryc.2. Obóz w rezerwacie Indian, fotografia skopiowana [z:] <http://wizjalokalna.wordpress.com/category/wedrowki-po-ameryce/page/3/> [6.06.2014]
- Ryc. 3. U Thant – człowiek, który zwrócił uwagę świata na zrównoważony rozwój fotografia skopiowana [z:] <http://www.un.int/wcm/content/site/portal/cache/offonce/home/pid/8255;jsessionid=2384507E336055314FD079548744A56C> [6.06.2014].
- Ryc. 4. Tereny zieleni miejskiej w panoramie miasta Praga, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 5. Zieleń komponowana w tkance miejskiej Budapesztu, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 6. Różne formy rekreacji w parkach miejskich, Florencja, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010.
- Ryc. 7. Widok na Osiedle Pruitt-Igoe, fotografia skopiowana [z:] http://www.bryla.pl/bryla/1,85301,5305609,Pruitt_Igoe.html [10.10.2013].
- Ryc. 8. Wyburzenie osiedla Pruitt-Igoe uznawane za symboliczny koniec modernizmu. fotografia skopiowana [z:] <http://tropicsofmeta.wordpress.com/2012/07/02/black-power-pruitt-igoe-mixtape-how-two-new-documentaries-make-sense-of-1970s-urban-america/> [10.10.2013].
- Ryc. 9. Wieża Eiffla- symbol Paryża, fot. A. Wilkosz, 2011.
- Ryc. 10. Kościół Grobu Matki Boskiej na szlaku pielgrzymkowym w Kalwarii Zebrzydowskiej kojarzonej z parkiem pielgrzymkowym oraz manierystycznym zespołem architektoniczno- krajobrazowym wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury UNESCO, fot. A. Mitkowska, 2004.
- Ryc. 11. Stocznia Gdańska zakład przemysłowy ale także symbol walki o wolność, fot. K. Hodor, 2014.
- Ryc. 12. Przestrzeń symboliczna dla centrum Krakowa, fot. A. Wilkosz 2014.
- Ryc. 13. Lokalizacja dzielnic Marzahn – Hellersdorf i Friedrischain-Kreuzberg, repr. [z:] <http://www.poloniaberlin.de/berlin/dzielnice/>.
- Ryc. 14. Kwartale zabudowy w dzielnicy Kreuzberg, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 15. Zieleń i place zabaw w dzielnicy Kreuzberg, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 16. Odnowiona elewacja w blokach oraz zaprojektowana zielen osiedla Hellensdorf, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 17. Uliczka handlowa wewnątrz osiedla Hellersdorf z zaprojektowanym systemem zieleni, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 18. Obszar Wolnego Miasta Christiania, fotografia skopiowana [z:] <http://webhotel.eamv.dk/mmd270846/chris/about.html> [01.11.2014].
- Ryc. 19. Futurystyczny projekt domu ekologicznego wzorowanego na tradycjach islandzkich w otoczeniu zieleni, fotografia skopiowana [z:] <http://www.christiania.org/info/the-green-plan-1991/> [01.11.2013].
- Ryc. 20. Domy w Christiani zaprojektowane i wybudowane przez mieszkańców wtapiają się w otaczający je krajobraz, fotografia skopiowana [z:] <http://www.christiania.org/galleri/?album=all&gallery=4> [1.11.2014].
- Ryc. 21. Opustoszałe ulice Detroit, fotografia skopiowana [z:] <http://theeconomiccollapseblog.com/archives/25-facts-about-the-fall-of-detroit-that-will-leave-you-shaking-your-head/detroit-photo-by-bob-jagendorf> [2.11.2013]
- Ryc. 22. Przypuszczalny wygląd Detroit w 2025, fotografia skopiowana [z:] <http://www.popularmechanics.com/technology/engineering/rebuilding-america/detroit-2025-after-the-recession-a-city-reimagined-1310880> [1.11.2014]
- Ryc. 23. Gärten der Welt w Berlinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 24. Ogród japoński w Gärten der Welt, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 25. Park Schöneberg Südgelände na terenie byłego dworca, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.

- Ryc. 26. Park Britzer Garten fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 27. Park André Citroëna, fot. M. Wilczkiewicz, 2014.
- Ryc. 28. Park Promenade Plantee, fot. M. Wilczkiewicz, 2014.
- Ryc. 29. High Line Park w Nowym Jorku, fot. A. Grzybowska, 2014.
- Ryc. 30. Brooklyn Bridge Park w Brooklinie, fot. M. Wilczkiewicz, 2014.
- Ryc. 31. Plan parku Freshkills Park, fotografia skopiowana [z:] <http://freshkillspark.org/the-park/the-park-plan> [2.11.2014] .
- Ryc. 32. Park Millenium w Chicago, fot. A. Grzybowska, 2014.
- Ryc. 33a, 33b, 33c. Wykorzystywanie energii Wykorzystywanie energii odnawialnej fotografia skopiowana [z:] (według kolejności od lewej) [z:] grupaenergiasloneczna.pl, <http://www.elektroonline.pl>, <http://ulicaekologiczna.pl> [10.01.2015]
- Ryc. 34. Mediolan, "Bosco verticale" ("Las pionowy"), fot. K. Hodor, 2014.
- Ryc. 35. Mediolan, "Bosco verticale", ("Las pionowy"), fot. K. Hodor, 2014.
- Ryc. 36. Zielone ściany, Mediolan, fot. K. Hodor, 2014.
- Ryc. 37. Zielone ściany w Wiedniu, fot. A. Wilkosz, 2011.
- Ryc. 38. Problem suburbanizacji i "rozlewania miast" powoduje migracje ludności i rozwój budownictwa w strefie podmiejskiej, a tym samym wyludnienie centrum miasta i spadek jego atrakcyjności. Cykl życia aglomeracji miejskiej wg modelu L. Klassena wykres skopiowany [z:]Kozłowski, Wojnarowska, Rewitalizacja zdegradowanych ... op. cit., s.9.
- Ryc. 39. Dzielnica śródmiejska Śródka poddana procesowi rewitalizacji, repr. [z:] <http://www.poznan.pl/mim/s8a/podstawowe-informacje-o-obszarze,p,1025,5634,5638.html>[05.11.2014]
- Ryc. 40. Rynek średniowiecznego Bielska, fot. M. Żmuda, 2014.
- Ryc. 41. Działania rewitalizacyjne w Parku J. Słowackiego w Bielsku-Białej, fot. M. Żmuda, 2014.
- Ryc. 42. „Stare Miasto” w Dzierżonowie podczas działań rewitalizacyjnych, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2012.
- Ryc. 43. Pole golfowe w Bytomiu, fotografia skopiowana [z:] <http://biznes.interia.pl/wiadomosci/news/pole-golfowe-na-pogorniczym-terenie,1952259,4199> [1.11.2014].
- Ryc. 44. Centrum Jana Pawła II na terenach byłych Krakowskich Zakładów Sodowych Solvay w Krakowie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2015.
- Ryc. 45. Schemat rozmieszczenia terenów i obiektów przejętych po wojskach radzieckich w Legnicy [za:] Z. Chamielec, *Doświadczenie z rewitalizacji na Dolnym Śląsku na przykładzie Legnicy*, Urząd miasta Legnica, Wydział Rozwoju Miasta, Legnica 2010, schemat skopiowany [z:] http://www.srl.de/dateien/dokumente/de/revitalisierung_in_niederschlesien_am_beispiel_der_stadt_legnica_in_poln._sprache_.pdf [2.11.2014].
- Ryc. 46. Ulica w Kielcach ozdobiona kwiatami, fot. A. Mitkowska, 2005.
- Ryc. 47. Ulice Nowego Sącza udekorowane kwiatami fotografia skopiowana [z:] <http://eczytelnia.abrys.pl/przeglad-komunalny/2010-8/zielen-miejska-85/oazy-na-betonowych-pustyniach-2> [2.11.2014].
- Ryc. 48. Widok na jezioro Pogoria II w Dąbrowie Górniczej, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 49. Widok na jezioro Pogoria IV w Dąbrowie Górniczej, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 50. Park zdrojowy w Rabce, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010.
- Ryc. 51. Park w Żywcu, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 52. Wejście do mini zoo w parku w Żywcu, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 53. Schemat modelu procesu rewitalizacji, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. 54. Proces rewitalizacji w kontekście współdziałania (lub braku współdziałania) społeczeństwa, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. 55. Lokalizacja Lanckorony względem Kalwarii Zebrzydowskiej i Krakowa, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. 56. Obecny wygląd zamku lanckorońskiego (fragment), fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 57, 58, 59, 60. Przedogródki w Lanckoronie – przykłady, fot. A. Mitkowska, 2008.
- Ryc. 61. „Zielone” tereny wokół centrum Lanckorony fotografia skopiowana [z:] <https://www.google.pl/maps/@49.8449961,19.7108574,2022m/data=!3m1!1e3?hl=pl> [10.11.2014].
- Ryc. 62. Przenikająca się zwarta zabudowa mieszkaniowa z terenami „zielonymi” – głównie ogródków przydomowych, buduje strukturę układu urbanistycznego,

- fotografia skopiowana [z:]
<https://www.google.pl/maps/@49.8449961,19.7108574,2022m/data=!3m1!1e3?hl=pl>
 [10.11.2014].
- Ryc. 63. Granica obszaru wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, opr. A. Mitkowska.
- Ryc. 64. Widok na rynek w Lanckoronie, fot. A. Mitkowska, 2012.
- Ryc. 65. Schemat dyspozycji przestrzennej, oprac. A. Mitkowska, rycina skopiowana [z:] Mitkowska, *Rynek Lanckoroński...*, tekst nieopublikowany.
- Ryc. 66, 67. Podtrzymywanie tradycji lokalnej poprzez dokonywanie właściwych remontów, fot. A. Mitkowska 2008.
- Ryc. 68, 69. Odbudowy obiektów architektonicznych nieopodal rynku podtrzymują charakter starej zabudowy, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014
- Ryc. 70. Oddziaływania i rola zieleni w procesie rewaloryzacji Lanckorony
- Ryc. 71. Wykres przedstawiający rozwój liczby firm w gminie Lanckorona w latach 2003-2007, oprac. na podstawie danych GUS.
- Ryc. 72. „Anioł w Miasteczku 2014”, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 73. Rzeźba przed Muzeum Lanckorońskim, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 74. Lokalizacja Skawiny względem Krakowa, mapa skopiowana [z:] <http://mapa.targeo.pl/> [1.11.2014].
- Ryc. 75. Dwór Hallerów z parkiem krajobrazowym w Polance Hallera, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2002.
- Ryc. 76, 77, 78. Skawina i okolice, fot. M. Wilkosz – Mamcarczyk, 2006
- Ryc. 79, 80, 81. Skawina i okolice, fot. M. Wilkosz – Mamcarczyk, 2006.
- Ryc. 82. Ratusz projektu W. Ekielskiego, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007
- Ryc. 83. Kościół parafialny pw. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007.
- Ryc. 84. Park Miejski w Skawinie z widocznym budynkiem „Sokoła”, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 85. Liczba mieszkańców gminy Skawina w latach 2002-2013, Dane Urzędu Miasta i Gminy Skawina [w:] Strategia rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020.
- Ryc. 86. Statystyka ludności – Skawina miasto na rok 2013, Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [3.08.2014].
- Ryc. 87. Obecny widok na nieczynną skawińską Hutę Szkła, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 88. Niezagospodarowane tereny po Hucie Aluminium, fot. D. Mamcarczyk, 2015.
- Ryc. 89. Elektrownia w Skawinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 90. Rynek skawiński przed rewaloryzacją, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2006
- Ryc. 91. Rynek skawiński po rewaloryzacji, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 92. Święto Trzech Króli obchodzone na rynku skawińskim, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 93, 94, 95. Park Miejski w Skawinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2015.
- Ryc. 96. Widok na osiedle Bukowska przed przystąpieniem do działań modernizacyjnych, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2003
- Ryc. 97. Widok na „zielony plac” z pomnikiem upamiętniającym wizytę Jana Pawła II, w tle widoczna zieleń i odnowione osiedlowe bloki, fotografia skopiowana [z:] <http://www.muzeum-skawina.pl/Home/Artykul/5179>
- Ryc. 98. Układ głównych ciągów komunikacyjnych w Skawinie, mapa skopiowana [z:] www.gov.geoport.pl [14.1.2014].
- Ryc. 99. Położenie Wadowic względem Skawiny i Kalwarii Zebrzydowskiej, mapa skopiowana [z:] <http://mapa.targeo.pl/> [5.01.2015].
- Ryc. 100. Widok na kościół w Mucharzu – okolice Wadowic, fot. M. Wilkosz- Mamcarczyk, 2007.
- Ryc. 101. Okolice Wadowic – Stryszów, fotografia skopiowana [z:] <http://www.stryszow.info/stryszow/> [12.12.2014].
- Ryc. 102, 104. Centrum Andrychowa – powiat wadowicki, fot. M. Wilkosz – Mamcarczyk, 2014.
- Ryc. 103. Kościół w Tłuczani – powiat wadowicki, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, fot. 2011.
- Ryc. 105. Widok na Bazylikę, fot. M. Wilkosz - Mamcarczyk 2014.
- Ryc. 106. Wadowicki rynek przed rewaloryzacją, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010.
- Ryc. 107. Rynek Wadowicki- stan obecny, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014.

- Ryc. 108. Mapa z zestawieniem terenów zieleni w mieście Wadowice, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. 109. Park w Wadowicach – widok na altanę, fotografia skopiowana [z:] http://www.geocaching.com/geocache/GC2FW6A_wadowicki-park?guid=7c40f9ce-4813-4c05-861e-dd7d8c179856.
- Ryc. 110. Park Miejski w Wadowicach, fotografia skopiowana [z:] http://www.powiatlive.pl/wydarzenia/14992-100_lecie-parku-miejskiego-w-wadowicach
- Ryc. 111. Fontanna w parku wadowickim, fotografia skopiowana [z:] <http://www.wadowice.pl/Park-Miejski-129.html>.
- Ryc. 112. Widok na teren budowy Jeziora Mucharskiego, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007
- Ryc. 113. Widok na teren budowy Jeziora Mucharskiego, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007.
- Ryc. 114. Teren Jeziora Mucharskiego, napełniony wodą podczas powodzi, fot: R. Kadela, fotografia skopiowana [z:] <http://wiadomosci.onet.pl/krakow/w-okolicach-krakowa-powstanie-nowe-jezioro/26fm2>.

Tabele

- Tab. 1. Tabela definiująca podstawowe kryteria rewitalizacji wg W. Kłosowskiego.
- Tab. 2. Obszary zdegradowane w miastach, [za:] Z. Ziobrowski, *Założenia polityki rewitalizacji w Polsce*, Kraków 2010 [w:] A. Noworól z zesp. „Jakość i standardy przestrzeni zamieszkania, dostępność usług. Przestrzeń życia Polaków”- raport opracowany przez ekspertów pod kierownictwem J. Sepioła, 2014.
- Tab. 3. Tereny rekreacyjne w miastach w latach 2002-2012 [za:] A. Noworól z zesp., *Jakość i standardy przestrzeni zamieszkania, dostępność usług, na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS* [w:] *Przestrzeń życia Polaków*, raport opracowany przez zespół niezależnych ekspertów, koncepcja i koordynacja całości J. Sepioł, tekst dostępny [na:] www.sarp.org.pl.
- Tab. 4. Zestawienie terenów, na których najczęściej przeprowadzane są działania rewitalizacji przy użyciu zieleni, opr. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Tab. 5. Napływ ludności do Skawiny. Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [2014.08.03].
- Tab. 6. Odpyły ludności ze Skawiny. Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [2014.08.03].
- Tab. 7. Podmioty gospodarki narodowej – struktura sektorowa, formy prawne. Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] http://krakow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_malopolskie/portrety_gmin/powiat_krakowski/skawina.pdf [2014.08.03].
- Tab. 8. Porównanie najbardziej atrakcyjnych lokalizacji regionu wskazywanych przez odwiedzających krajowych w latach 2010-2013 na podstawie: Strategii Rozwoju Powiatu Wadowickiego.
- Tab. 9. Powiat wadowicki – dane ruchu turystycznego w latach 2011-2013 na podstawie: Strategii Rozwoju Powiatu Wadowickiego.
- Tab. 10. Powiat wadowicki – wskaźnik ruchu turystycznego, na podstawie: Strategii Rozwoju Powiatu Wadowickiego.

Ryciny podsumowujące podrozdziały VI i VII

- Ryc. A. Struktura i rodzaj terenów zieleni w centrum Lanckorony i najbliższych okolicach, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. B. Struktura i rodzaj terenów zieleni w centrum Skawiny i najbliższych okolicach, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. C. Struktura i rodzaj terenów zieleni w centrum Wadowic i najbliższych okolicach, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.
- Ryc. D. Systemy zieleni w strukturze urbanistycznej rewitalizowanego miasta w integralnym zespole zabudowy i roślinności, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk.

ROZDZIAŁ II

2. Podstawowe pojęcia i definicje

Przed przystąpieniem do rozważań głównych, biorąc pod uwagę złożoność podjętej problematyki, w kolejnych podrozdziałach prezentowane są definicje kluczowych pojęć (i terminologii) takich jak: „rewitalizacja”, „zrównoważony rozwój”, „tereny zieleni w mieście”; oraz omówienia ich rozwoju i zmian interpretacyjnych.

2.1. Rozwój idei i definicja „rewitalizacji”

Pojęcie „rewitalizacja” po raz pierwszy pojawiło się w naukach antropologicznych w Stanach Zjednoczonych. Wprowadził je Anthony Francis Clarke Wallace, specjalizujący się m.in. w badaniu kultury Indian, w szczególności plemienia Irokezów (ryc. 1). To on jest uznany za „ojca” sformułowania w 1956 roku określenia „ruch rewitalizacyjny” (*revitalization movements*)⁵². A. Wallace na podstawie zachowania Indian zamkniętych w rezerwach formułuje definicję rewitalizacji jako działań zmierzających do stworzenia bardziej satysfakcjonujących warunków życia poprzez wewnętrzną odnowę⁵³ (ryc. 2).

⁵² A. F. C. Wallace, *Revitalization Movements*, [w:] „American Anthropologist”, New Series Vol. 58. No. 2 (Apr., 1956), Wydaw. Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association, s. 264-281.

⁵³ Powstanie tej definicji wiąże się z plemionami Indian, którzy pod wpływem napierającej europejskiej cywilizacji zostali przesiedleni do rezerwatów. Nie radząc sobie z życiem w zamkniętej przestrzeni popadali w różnego rodzaju depriwację, upadek duchowy i kulturowy które potęgował alkohol. Jeden z duchowych przywódców Indian Handsome Lake, sam przeżywszy upadek moralny, alkoholizm oraz nieprzyjemności związane z życiem w rezerwacie doznał wizji, na podstawie której kończy z nałogiem i tworzy Kodeks Moralny (później potocznie zwany jako Kodeks Moralny Handsom Lake) przeznaczony dla swoich rodaków. W Kodeksie podkreśla potrzebę dokonania istotnych zmian zaczynających się przede wszystkim od poprawy ich życia duchowego i przemiany wewnętrznej by mogli przetrwać w zmieniającym się świecie [za:] Wallace, *Revitalization ...*, *op. cit.* s. 264-281.

Ryc. 1. Antropolog Anthony Francis Clarke Wallace, autor określenia “ *ruch rewitalizacyjny* ”, fotografia skopiowana [z:] http://www.greatarchaeology.com/archaeologist_list.php?archaeologist=127 [10.10.2013]

Ryc.2. Obóz w rezerwacie Indian, fotografia skopiowana [z:] <http://wizjalokalna.wordpress.com/category/wedrowki-po-ameryce/page/3/> [6.06.2014]

W kolejnych latach, w USA potrzeba zastosowania wewnętrznej odnowy staje się tym bardziej pilna, że wzrasta problem czarnoskórych mieszkańców (ryc. 3) zamieszkujących ubogie dzielnice, slumsy⁵⁴. W miejscach tych rośnie bezrobocie, oraz nad wyraz wysoki poziom przestępczości⁵⁵. Ta sytuacja uświadomiła białej społeczności Ameryki Północnej o konieczności przeprowadzenia reform niwelujących głębokie podziały społeczne. Rozwiązaniem krytycznej sytuacji w kraju miała stać się rewitalizacja.

Według dosłownego tłumaczenia z języka łacińskiego *re + vita* to: ponowne życie⁵⁶. Definicja pojęcia przez lata miała dość dowolny charakter. Stosowano ją w różnych dziedzinach, dyscyplinach i specjalnościach nauki: architektury,

⁵⁴ W USA w kolejnych latach pojawia się problem czarnoskórych Amerykanów i związane z nimi procesy rewitalizacyjne. Historia zaczyna się od wojny secesyjnej oraz specjalnych obostrzeń dotyczących Afroamerykanów m.in.: konieczności zawierania małżeństw tylko wśród swojej rasy, specjalne miejsca w restauracjach, czy osobne toalety. Bunt czarnoskórej ludności Ameryki rozpoczyna się w latach 50. XX w., kiedy to niejaka Rosa Parks – Murzynka ze stanu Alabama nie ustępuje miejsca w autobusie trzem mężczyznom. Niedługo po tym wydarzeniu w 1963 roku w Stanach Zjednoczonych wypowiedziane zostają znamienne słowa Martina Luther King *Mam marzenie... (I have a dream)*, J. Heydrych, *Od Lincolna do Obamy – problem niewolnictwa w USA*, [w:] „Przegląd Politologiczny” nr 4, 2008, Wydaw. Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, Poznań 2008, s. 101-115.

⁵⁵ Przykładem może być miasto Detroit, omówione szczegółowo w rozdziale 3.2. Na skutek upadku przemysłu kierowanego przede wszystkim przez białą ludność, oraz ich późniejsza emigracja z miasta powoduje degradację miasta, wzrost przestępczości i wzrost poziomu bezrobocia (obecnie wynosi on 23.1%, na podstawie: M. Stalmarsk, *Detroit. Amerykańska legenda w drodze z piekła do nieba i z powrotem*, Wydaw. Warszawska Firma Wydawnicza s.c., Warszawa 2013.

⁵⁶ *Słownik łacińsko-polski*, wg Słownika H. Mengego i H. Kopii, opracowany przez K. Kumanieckiego, Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000, s. 359 i 460.

ekonomii, nauk społecznych i innych. Kształtowanie tego pojęcia związane było także z kolejnymi, nowymi doświadczeniami: konserwacją i rewaloryzacją, a także ze zmianami wynikającymi z coraz to bardziej świadomego społeczeństwa, pragnącego uczestnictwa w życiu państwa, województwa a przede wszystkim swojego miasta.

Jedna z ogólnych definicji pojawia się w książce K. Pawłowskiej i M. Swaryczewskiej, gdzie rewitalizacja definiowana jest jako zespół działań o wielostronnym charakterze obejmujących swym zakresem rewaloryzację, rekonstrukcję, odbudowę, modernizację, adaptację a także szereg działań i przedsięwzięć technicznych, ekonomicznych mających na celu ożywienie zabytku, dzielnic czy całej miejscowości, które uległy procesowi degradacji, lub są jej poddane w sferze materialnej, społecznej, gospodarczej, jak również grozi im wykluczenie, czy zapomnienie⁵⁷. M. Guździół ogromny wpływ na usprawnienie procesu rewitalizacji i modernizacji wiąże z zagadnieniem partycypacji ludności⁵⁸, umiejętności prowadzenia konstruktywnych negocjacji, współpracy z mieszkańcami obszaru objętego rewitalizacją. K. Skalski w swojej pracy *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich* określa czynniki wpływające i współdecydujące w procesie nadania impulsu rozwojowego określonemu obszarowi, którymi są: społeczeństwo, ale także władze lokalne i państwowe, jak również szereg instytucji (w tym naukowych) i inwestorów⁵⁹. Z. Ziobrowski, kierownik projektu badawczego *Rewitalizacja miast polskich jako sposób zachowania dziedzictwa materialnego i duchowego oraz czynnik zrównoważonego rozwoju*⁶⁰, wyróżnia cztery typy procesu rewitalizacji. Są to rewitalizacja zdegradowanych śródmieść i wielofunkcyjnych przedwojennych obszarów zabudowy miejskiej; rewitalizacja obszarów przemysłowych, pokolejowych i powojkowych; rewitalizacja blokowisk, w tym szczególnie blokowisk zbudowanych w technologii wielkopłytywowej oraz rewitalizacja krajobrazu miast ze szczególnym uwzględnieniem sylwety miasta i

⁵⁷ Pawłowska, Swaryczewska, *Ochrona dziedzictwa op. cit.*, s.148.

⁵⁸ M. Guździół, *Rewitalizacja jako uspołeczniony proces naprawy miast*, artykuł dostępny [na:] <http://web.archive.org/web/20070422025124/miejsc.org/2007/rewitalizacja-miast/> [6.07.2013].

⁵⁹ Skalski, *O budowie systemu rewitalizacji op. cit.*, s. 14.

⁶⁰ *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii*, praca zbiorowa pod red. R. Guzika, tom 1, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2009, s. 9-10.

systemu przestrzeni publicznych⁶¹. Każdy z wyżej wymienionych typów rewitalizacji wymaga innego podejścia, innych działań priorytetowych i szczegółowych, a wręcz spojrzenia indywidualnego. Każde miejsce ma swoją specyfikę, inny stopień degradacji, różne położenie i powiązanie z funkcjami miasta. Zdarza się także, że niektóre tereny przenikają się, stąd też ważne jest umiejętne podejście do każdego z rewitalizowanych terenów. Z kolei wg W. Kłosowskiego *rewitalizacja oznacza ponowne ożywienie procesów społeczno – gospodarczych na obszarze w którym te procesy zamarły. Obszary wymagające rewitalizacji to nie obszary wybrane pod kątem wartości zabytkowej, ale obszary o szczególnej kumulacji problemów społeczno – gospodarczych (w tym najczęściej remontowo-architektonicznych)*⁶². Można więc śmiało powiedzieć, że rewitalizacja w odróżnieniu od tradycyjnych polskich ujęć urbanistycznych odnosi się do całego życia miasta, a nie tylko do jego formy⁶³. W. Kłosowski dodatkowo definiuje podstawowe kryteria rewitalizacji, które pozwalają ją odróżnić od innych działań zastosowanych w przestrzeni miejskiej (tab. 1.)⁶⁴.

	rewitalizacja	inne działania – nie będące rewitalizacją
Cele rewitalizacji	Usytuowane w sferze społeczno – gospodarczej i ekologiczno – przestrzennej, a działania infrastrukturalne i architektoniczno – urbanistyczne są tym celom podporządkowane (mają charakter narzędziowy)	Działania wyłącznie remontowo – budowlane, które nie mają wskazanego celu społecznego, gospodarczego lub ekologiczno - przestrzennego
Sposób reakcji na kryzys	Jest reakcja na kryzys, obejmujący dany obszar i przejawia się w wielu dziedzinach na raz (kluczowe staje się trafne wyznaczenie obszaru do rewitalizacji)	Działania podejmowane poza obszarem kryzysowym
Podmioty realizujące proces rewitalizacji	Musi być realizowana we współpracy zróżnicowanych partnerów lokalnych: zarówno sektora publicznego (z reguły	Programy, które nie uwzględniają zaangażowania partnerów prywatnych: zarówno komercyjnych i

⁶¹ K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkiewicz, *Model rewitalizacji miast*, [w:] K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkiewicz, „Model rewitalizacji miast”, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010, s. 7-8.

⁶² Kłosowski, *Metodologiczne problemy...*, *op. cit.*, s. 2.

⁶³ Skalski, *O budowie...*, *op. cit.*, s.16.

⁶⁴ Tabela opracowana na podstawie: W. Kłosowski, *Wymogi wobec Lokalnych Programów Rewitalizacji pod kątem ich zgodności z wymogami ZPORR* tekst dostępny [na:] http://www.umwd.dolnyślask.pl/fileadmin/user_upload/ZPORR/Konkursy/wymogi_lpr.pdf [18.07.2013]

	gminy), jak i lokalnych przedsiębiorców oraz sektora pozarządowego, a często także innych partnerów: miejscowych uczelni, policji itp.	niekomercyjnych
Charakter rewitalizacji	Kompleksowy, jest planem działań wielowątkowych, wzajemnie wzmacniających się (synergicznych) zmierzających do wywołania jakościowej zmiany na całym wyznaczonym obszarze – w tym zawsze zmiany negatywnego wizerunku tego obszaru	Lista (choćby obszaru) działań punktowych, nie powiązanych ze sobą i nie układających się w spójny całościowy program

Tab. 1. Tabela definiująca podstawowe kryteria rewitalizacji wg W. Kłosowskiego, *Wymogi wobec... op. cit.*, s. 4-5.

Procesy rewitalizacji są częścią polityki miejskiej. Przygotowanie programu spoczywa na barkach władz lokalnych, regionalnych i centralnych lub też agencji publicznych bądź prywatnych, upoważnionych do jego sformułowania⁶⁵. Korzystną inicjatywą dla upowszechniania procesów rewitalizacji w Polsce i ich koordynowania są powstające organizacje pozarządowe skupiające specjalistów z tej dziedziny⁶⁶.

Każdy program rewitalizacji wymaga finansowania zewnętrznego. W krajach Europy Zachodniej oraz w USA w latach 60. i 70. XX w. źródłem realizacji procesów rewitalizacji były fundusze publiczne. Kapitał prywatny miał niewielki udział. Priorytet stanowiły działania na rzecz restrukturyzacji dzielnic miejskich. Nie przywiązywano wtedy większego znaczenia do udziału społeczności lokalnej⁶⁷.

Obecnie w procesach rewitalizacji istotną rolę odgrywa polityka Unii Europejskiej. W krajach Europy Zachodniej działania i przepisy prawne dotyczące rewitalizacji istnieją już od kilkudziesięciu lat. Przykładem może być

⁶⁵ J. Juja, S. Piotrowski, *Wyzwania i przeszkody rewitalizacji miast*, [w:] „Samorząd Terytorialny”, Wydaw. Wolters Kluwer SA, 2009, nr 11 (227), s. 39-40.

⁶⁶ Przykładem może być Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, które powstało w 1998 r. i jest miejscem integracji osób związanych z rewitalizacją. Celem Forum jest szerzenie wiedzy o rewitalizacji, współudział w tworzeniu programów rewitalizacji w miastach i ich wykonywaniu, pozyskiwanie środków finansowych na sporządzanie dokumentacji projektowej i przygotowanie programu rewitalizacji. Forum współpracuje z władzami administracji rządowej i samorządowej oraz z innymi organizacjami, współdziała z gminami uczestniczącymi w procesie rewitalizacji oraz organizuje seminaria, dyskusje i spotkania z tego tematu, informacja dostępna [na:] <http://www.fr.org.pl/> [10.10.2013].

⁶⁷ *Ibidem*.

Francja, w ustawodawstwie której istnieją zapisy dotyczące rewitalizacji i kierunkach rozwoju miast z 1991 roku, oraz te dotyczące spółek publiczno-prywatnych (w Kodeksie Gmin oraz Kodeksie Urbanistycznym). W Niemczech podobne ustawy renowacyjne powstały w 1971 roku a dopiero w 1987 zostały włączone do ustawy o planowaniu miejscowym. W wymienionych państwach tereny wyznaczone do rewitalizacji charakteryzują się odmiennymi prawami planowania przestrzennego a także gospodarką nieruchomościami i zasadami realizacji tych projektów. „Unijny” program rozwoju miejskiego odpowiada na potrzeby stojące obecnie przed miastami europejskimi tj. na tendencje suburbanizacyjne⁶⁸, nowe rodzaje funkcji handlowych i usługowych, zróżnicowane potrzeby społeczno – gospodarcze, potrzeby rynku pracy, zjawiska wykluczenia społecznego spowodowanego wzrostem bezrobocia i ubóstwa, a także pojawiające się konflikty różnych grup etnicznych⁶⁹. Polityka rozwoju miast stała się tak znacząca dla państw Unii Europejskiej, że przyjęto stosowne dokumenty, które powinny być realizowane przez państwa członkowskie⁷⁰. Równocześnie podkreśleniem ważności tej polityki jest przyjęcie Agendy Terytorialnej⁷¹ i Karty Lipskiej⁷²,

⁶⁸ Suburbanizacja – oznacza rozwój przestrzenny miasta, poprzez min. zmniejszenie liczby ludności w centrach i otaczających je dzielnicach. [za:] Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych op. cit.*, s. 8. Problem suburbanizacji miast będzie jeszcze poruszony w rozdziale 5.1.

⁶⁹ A. Billert, *Polityka rozwoju i rewitalizacja...*, *passim*.

⁷⁰ Na podstawie traktatu Lisbońskiego kraje Unii zobowiązały się do realizowania polityki miejskiej.

⁷¹ Agenda Terytorialna, dokument zaakceptowany na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów ds. Rozwoju Miast i Spójności terytorialnej w Lipsku w dniach 24/25 maja 2007 r. Jako cele priorytetowych działań określono min.: rozwój zrównoważonego i policentrycznego systemu miast oraz partnerstw pomiędzy obszarami miejskimi i wiejskimi, zapewnienie równego dostępu do infrastruktury, oraz zrównoważony rozwój poprzez rozsądne zarządzanie oraz ochronę środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego. *Agenda Terytorialna UE* jest ściśle związana z Kartą Lipską, która wymienia zintegrowany rozwój miast jako zadanie o wymiarze europejskim.

dane przytoczone [za]: Agenda Terytorialna Unii Europejskiej. W kierunku bardziej konkurencyjnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów. Zaakceptowany na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów ds. Rozwoju Miast i Spójności Terytorialnej w Lipsku w dniach 24/25 maja 2007, http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/polityka_rozwoju/Documents/50bc25488f3744b3bbf12547979065f9wersjapolska1.pdf [1.06.2013].

⁷² Karta Lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich (ang. *Leipzig Charter on Sustainable European Cities*) - dokument przyjęty w Lipsku, w dniach 24-25 maja 2007, z okazji Nieformalnego Spotkania Ministrów z Państw Unii Europejskiej w sprawie rozwoju miast i ich spójności terytorialnej. Zwraca się w niej uwagę na cztery podstawowe kryteria, które powinny być uwzględniane w rozwoju miasta: dobrobyt gospodarczy, równowaga społeczna, aspekty środowiskowe, wymagania kulturalne i zdrowotne oraz skuteczność instytucji. Uwaga zwrócona jest także na dwa podstawowe cele: zintegrowaną strategię rozwoju miast oraz problem najuboższych zdegradowanych dzielnic miejskich. W ramach polityki zrównoważonego rozwoju miast, przewiduje się tworzenie i zapewnienie wysokiej jakości przestrzeni publicznej

Rewitalizację można postrzegać także w szerszym ujęciu systemowym, dotyczącym polityki i programu rewitalizacji⁷³. Jej procesy mają na uwadze zrównoważony rozwój, jako ideę poprawy warunków życia i gospodarki⁷⁴. Dodatkowo polityka zrównoważonego rozwoju kładzie nacisk na działania, które uwzględniają politykę społeczną, ekonomiczną, ekologiczną i przestrzenną⁷⁵. Ze względu na fakt, że zajmowana przez ludzi przestrzeń jest dobrem skończonym i nieodnawialnym, to zgodnie z definicją zrównoważonego rozwoju, powinno się tymi dobrami dysponować w taki sposób, aby obecne i przyszłe pokolenia miały taką samą szansę rozwoju. Dlatego też w procesach rewitalizacji zwraca się uwagę na ożywienie terenów już zajętych, które zatraciły pełnione funkcje. Kolejny powód dla którego w rewitalizacji podejmuje się działania naprawcze na terenach już zurbanizowanych to często wielka historyczna wartość wielu miast europejskich. Prowadzone na dużą skalę działania przemysłowe doprowadziły do degradacji historycznej tkanki miejskiej. Rewitalizacja łączy więc szacunek do historii, tożsamości miejsca z potrzebami nowoczesnego stylu życia.

(Baukultur), a także modernizację sieci infrastrukturalnej i tworzenie aktywnej polityki i rozwój edukacji. Natomiast w projekcie renowacji dzielnic najuboższych zwraca się także uwagę na przeciwdziałanie różnicom społeczno – gospodarczym, wykluczeniu społecznemu, bezrobociu, a także przeciwdziałanie niskiej jakości środowiska. W tym zakresie najważniejsze cele to poprawa jakości środowiska fizycznego, wzmacnianie gospodarki lokalnej jak również łączenie dzielnic zdegradowanych z centrami miast za pomocą łatwo dostępnego transportu miejskiego. W Karcie Lipskiej podkreślono także zasadność działania w zakresie rozwoju miast na poziomie krajowym, jak również to, że rząd powinien doceniać rozwój miast dla realizacji wyznaczonych celów krajowych, regionalnych i lokalnych. Podkreślono konieczność współpracy i koordynowania działań przez odpowiednie instytucje rządowe, jak również podkreślono wagę wymiany doświadczeń. Zobowiązano się także do zastosowania narzędzi zintegrowanego rozwoju miast oraz do promowania zrównoważonego rozwoju przestrzennego miast, [za:] http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_UE/Strony/KartaLipska.aspx, [31.07.2013]. Problematykę tę porusza także Billert, *Polityka rozwoju...*, *passim*.

⁷³ O ujęciu systemowym procesu rewitalizacji pisze W. Wańkowicz, *Modele rewitalizacji, Ujęcie krajowe i regionalne* [w:] Janas, Jarczewski, Wańkowicz, „Model rewitalizacji miast” op. cit., s. 13-14.

⁷⁴ Zrównoważony rozwój (ang. *sustainable development*) to idea mająca swój początek w latach 70-tych XX wieku i określa zasady poprawy życia i warunków gospodarowania. Ma ona swoje odzwierciedlenie w licznych aktach prawnych Polski oraz pozostałych państw Unii Europejskiej. W zapisie Konstytucji RP, widnieje: *Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*, (Art.5) por. P. Ciesiołka, *Zrównoważony rozwój w planowaniu strategicznym na poziomie lokalnym – przykład miasta Kościana*, [w:] P. Churski (red) „Praktyczne aspekty badań regionalnych”, vol. II., Biuletyn IGSEiGP UAM nr 8, Poznań 2009, s. 79-93, Szerzej o zrównoważonym rozwoju autorka pisze w podrozdziale 2.2. „Geneza zrównoważonego rozwoju”.

⁷⁵ Ciesiołka, *Zrównoważony rozwój w planowaniu strategicznym...* op. cit. s. 80.

W dysertacji odnosząc się do przeanalizowanych przykładów podkreślono wcześniejsze znaczenie „rewitalizacji” jako czynnika naprawczego sfery duchowej mieszkańców miast zdegradowanych terenów. Dodatkowo, w kolejnych rozdziałach podkreśla się znaczenie i rolę zieleni w tych procesach. Niezbędnym elementem zrównoważonego rozwoju stał się proces rewitalizacji terenów zdegradowanych i poprzemysłowych obszarów miejskich⁷⁶. Dzięki temu procesowi umożliwiającemu ponowne włączenie ich w strukturę użytkową miasta, poprzez m.in.: nadanie im nowych funkcji, rewitalizacja – rozwiązuje problemy społeczne, ekonomiczne i środowiskowe⁷⁷, Równocześnie przyczynia się do zahamowania procesów suburbanizacyjnych i przywraca tereny zielone miastom⁷⁸. Kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju, w myśl której przestrzeń stanowi nieodnawialne dobro, wszystkie działania związane z rewitalizacją umożliwiają także gospodarowanie przestrzenią. Dzieje się tak na skutek powtórznego wykorzystywania obszarów wcześniej zagospodarowanych, a niekorzystania z nowych, nieurbanizowanych. System zrównoważonego rozwoju oraz koncentracji życia mieszkańców wewnątrz miasta, a także tworzenia układów komunikacyjnych, które nie byłyby uciążliwe dla przyrody, wymaga rewitalizacji i odzyskiwania obszarów wewnątrzmijskich służących niegdyś funkcjom przemysłowym, wojskowym i innych. Szczególnie ważna jest potrzeba kontaktu mieszkańców miasta z przyrodą, co można zapewnić poprzez wprowadzenie zieleni w tkankę miejską⁷⁹.

⁷⁶ Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych op. cit.*, s. 8.

⁷⁷ Dobrym przykładem zagospodarowania terenów poprzemysłowych była wioska olimpijska zaprojektowana w Stratford, w miejscu nieczynnych zakładów przemysłowych, wysypisk śmieci i biednych dzielnic. Na to miejsce przesiedlano imigrantów i ludzi najbiedniejszych – tworzyły się tu swoiste getta. Organizacja igrzysk przyczyniła się do podjęcia decyzji przez władze miasta o konieczności ożywienia tego terenu. Na terenie budowy ziemia była zanieczyszczona (po byłych zakładach przemysłowych) i znajdowały się w niej niewybuchy po II wojnie światowej. Budowa obiektów sportowych wymagała ogromu prac. Bezrobotni mieszkający na tym terenie pozyskali pracę przy budowie parku olimpijskiego. W związku z tymi działaniami powstała instytucja Olympic Park Legacy Company, której zadaniem jest należyte zagospodarowanie obiektów sportowych po olimpiadzie, udostępnianie ich turystom. Dodatkowym zapewnieniem władz miasta jest powstanie w tym miejscu nowoczesnej dzielnicy z przystępnymi cenowo mieszkaniami. Dzięki temu mogłaby się ona zaludnić mieszkańcami klasy średniej. [za:] R. Józwick, *Różnorodność dziedzictwa kulturowego w programach turystycznych wielkich metropolii – na przykładzie Londynu*, [w:] „Turystyka kulturowa”, red. prowadzący J. Borzyszkowski, nr 6/2014, Wydaw. KulTour.pl-Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej, Poznań 2014, s. 63-66.

⁷⁸ Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja...op. cit.* s.8.

⁷⁹ Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja...op. cit.*, s.8, Problem zieleni jako czynnika budującego struktury urbanistyczne miast rewitalizowanych został omówiony w podrozdziale 4.3.

Unia Europejska w polityce środowiskowej, która była finansowana w latach 2007-2013, przewidywała wzmocnienie pozycji miasta w sieci osadniczej, a co za tym idzie rozwój „do wewnątrz” miasta, hamowanie procesów rozwoju urbanizacji na nowe tereny oraz wykorzystywanie terenów zdegradowanych poprzez procesy rewitalizacji. Miasta dzięki pozyskanym środkom finansowym mogą samodzielnie decydować o ich przeznaczeniu. Poprzez ostatnie działania rozumie się trzy kwestie na które zwrócono szczególną uwagę: społeczeństwo (rozwiązywanie problemów mieszkańców zamieszkujących tereny zdegradowane), gospodarkę (wzrost rozwoju gospodarczego na tym terenie), oraz urbanistykę (odnowa zagospodarowania). Wcześniejsze działania państw UE (2000-2006, a w Polsce 2004-2006) były skierowane na rozwój regionalny. Równocześnie w ramach programu URBAN były podejmowane procesy rewitalizacji miast; Polska niestety w tym programie nie uczestniczyła. 10% funduszy z programu przeprowadzonego w latach 2007-2013 było skierowane do miast. Komisja Europejska wymaga od beneficjentów przygotowania odpowiedniej strategii planistycznej, ponieważ jak już wcześniej wspomniano, przedsięwzięcie obejmuje nie tylko cele społeczne ale także urbanistyczne i gospodarcze. W działaniach tych zwraca się szczególną uwagę na budownictwo mieszkaniowe oraz poprawę standardu już istniejących mieszkań⁸⁰.

2.2. Geneza zrównoważonego rozwoju

Kolejno w XIX, a później w XX wieku na skutek wzrostu konsumpcji (szczególnie w takich regionach jak Europa, Ameryka Północna, Japonia), a także załamania tradycyjnych gałęzi przemysłu zachwiania została równowaga pomiędzy procesami urbanizacji, a środowiskiem naturalnym. Przyczyną nagłego rozwoju przemysłu był dostęp do tanich źródeł energii, a także brak umiaru w eksploatacji zasobów naturalnych⁸¹. Nie dbano o skutki uboczne tych działań, doprowadzając do wielu zagrożeń społecznych, ekonomicznych i ekologicznych.

⁸⁰ T. Topczewska, *Rewitalizacja miast w polityce państwa* [w:] „Człowiek i środowisko”, nr 1-2/2007, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa 2007, *op. cit.*, s.6.

⁸¹ Pawłowski, Pawłowski, *Zrównoważony rozwój op. cit.*, s. 53.

Pierwsze sygnały dotyczące kwestii ochrony środowiska poruszył podczas swojego wystąpienia na XXIII sesji Zgromadzenia Ogólnego w 1969 r. Sekretarz Generalny ONZ U Thant (ryc. 3.), które przeszło do historii jako „Raport U Thanta”⁸². Wystąpienie sekretarza generalnego ONZ znalazło także swoje potwierdzenie w raporcie Klubu Rzymskiego w publikacji „Granice wzrostu” w 1972 roku⁸³. Potwierdzał on możliwość zaistnienia katastrofy ekologicznej, oraz zwracał uwagę na skończoność zasobów naturalnych⁸⁴. Wiele państw podjęło wspólny wysiłek walki z tymi zagrożeniami. Powstał termin „zrównoważony rozwój” jako koncepcja długofalowych działań mających na celu podniesienie jakości życia pokoleń obecnych i przyszłych⁸⁵.

⁸² Raport przedstawiony na XXIII sesji Zgromadzenia Ogólnego 26 maja 1969 r. przez Sekretarza Generalnego ONZ – U Thanta zatytułowany „Problemy ludzkiego środowiska” dotyczył zmian, które zaszły w środowisku na skutek niewłaściwej gospodarki człowieka. Najważniejsze zagadnienia poruszone w raporcie to:

- nieprzemysłany i bezplanowy rozwój stref miejskich;
- problem miast nieprzystosowanych do tak dużej liczby mieszkańców;
- problem z rozrastającymi się przedmieściami i rozrastająca się sieć komunikacji;
- złe i nieprzemysłane zagospodarowanie ziemi;
- wyniszczenie terenów uprawnych;
- brak powiązania wysoko rozwiniętej techniki i technologii z wymogami środowiska;
- zmniejszanie się powierzchni terenów wolnych, cennych pod względem krajobrazowym, na wskutek wykorzystywania ziem pod rozwój miast, przemysłu i transportu;
- zanikanie wielu form życia fauny i flory;
- zanieczyszczenie i zanieczyszczenie środowiska;
- konieczność lepszego planowania i kontroli nad uprawą ziemi;
- konieczność ochrony takich elementów środowiska jak : gleba, woda i powietrze;
- odpowiednia gospodarka ekosystemem;
- akcje edukacyjne i uświadamiająca o roli środowiska w życiu człowieka.

[za:] *Raport sekretarza generalnego ONZ U Thanta z dn. 26. V. 1969 r. Człowiek i jego środowisko*, tekst dostępny [na:] <http://archive.is/ryLgY#selection-201.0-203.21> [19.03.2014].

⁸³ Klub Rzymski – apolityczna, nieformalna organizacja międzynarodowa powstała w 1968 r., która zrzesza naukowców z różnych krajów świata. Klub jest inicjatorem i mecenasem badań poświęconych problematyce globalnej. Swoje prace prezentuje ośrodkom decyzyjnym – władzom państwowym i odpowiednim instytucjom. Wśród publikacji Klubu Rzymskiego są m.in. „Granice wzrostu”, czy „O nowy ład międzynarodowy” z 1977 r. poświęcony zasobom naturalnym, energii, celom ludzkości itd. Raporty Klubu Rzymskiego przyczyniają się stworzenia świadomości globalnej [za:] A. Ciążela, *Antycypacja idei „rozwoju trwałego i zrównoważonego” w koncepcji „nowego humanizmu” Aurelio Peccei* [w:] „Problemy ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne”, Polska Akademia Nauk, Komitet Człowiek i Środowisko, 2007, vol. 2, Nr 1, Wydaw. Politechnika Lubelska, Lublin 2007, s. 59-67.

⁸⁴ Pawłowski, Pawłowski, *Zrównoważony rozwój... op. cit.*, s. 54.

⁸⁵ Przemówienie U Thanta na Sesji Zgromadzenia Ogólnego w 1969 roku.

[Cyt.:] „Nie chciałbym, aby moje słowa zabrzmiały zbyt dramatycznie, ale na podstawie danych, do których mam dostęp jako sekretarz generalny, mogę wysunąć jeden tylko wniosek, a mianowicie, że członkom Narodów Zjednoczonych pozostało może 10 lat na uregulowanie zastarzanych waśni i podjęcie wspólnej ogólnoswiatowej inicjatywy w celu zahamowania wyścigu zbrojeń, poprawy warunków środowiskowych człowieka, zlikwidowania groźby eksplozji demograficznej oraz nadania należytego rozmachu wysiłkom w dziedzinie rozwoju. Jeżeli w tym czasie nie zorganizuje się współdziałania na skalę światową, to obawiam się, że wspomniane

Ryc. 3. U Thant – człowiek, który zwrócił uwagę świata na zrównoważony rozwój

fotografia skopiowana [z:]

<http://www.un.int/wcm/content/site/portal/cache/offonce/home/pid/8255;jsessionid=2384507E336055314FD079548744A56C> [6.06.2014]

W 1987 roku Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju (ang. The World Commission on Environment and Development) wypracowała koncepcję polityczną zrównoważonego rozwoju i opracowała ją w raporcie „Nasza Wspólna Przyszłość” (Our common future)⁸⁶. W raporcie tym, zwanym potocznie Raport Brundtland określono zrównoważony rozwój jako „rozwój, który spełnia potrzeby teraźniejszości, bez zawłaszczania możliwości przyszłych pokoleń dla własnego rozwoju”⁸⁷. Stwierdzono także, iż zrównoważony ten powinien być uznany za cel polityki rządów wszystkich państw, co z resztą zostało potwierdzone przyjęciem przez większość z nich koncepcji zrównoważonego rozwoju jako podstawy polityki ekologicznej⁸⁸.

Na bazie terminu zrównoważony rozwój powstał kolejny: „zrównoważona architektura” (*suistanable architecture*), lub obecnie częściej używana nazwa „Green Architecture”, w myśl którego minimalizuje się negatywny wpływ budynku na środowisko poprzez wykorzystanie odpowiednich materiałów,

przeze mnie problemy osiągną tak zatrważające rozmiary, że ich opanowanie nie będzie już w naszej mocy”, tekst dostępny [na:] <http://pldocs.org/docs/index-117013.html> [19.03.2014].

⁸⁶ Mazur-Wierzbicka, *Miejsce zrównoważonego rozwoju ...op. cit.*, s. 318.

⁸⁷ Wilczkiewicz, *Kierunki ... op. cit.*, s. 158.

⁸⁸ Mazur-Wierzbicka, *Miejsce ... op. cit.* s.318.

stosowanie ekologicznych źródeł energii, czy lokalizacje budynków na odpowiednich terenach, przeznaczonych do tego celu⁸⁹.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju znalazła swoje potwierdzenie w licznych dokumentach m.in.: w Deklaracji z Rio w sprawie środowiska i rozwoju, czy w Globalnym Programie Działań – Agenda 21 przyjętej na Konferencji ONZ „Środowisko i Rozwój w Rio de Janeiro” w 1992 roku⁹⁰. Kolejne dokumenty przyczyniające się do powstania idei zrównoważonego rozwoju to globalny program działań „Agenda 21” z 1993 r., European Sustainable Cities and Towns Campaign z 1996, „Agenda Habitat II” z 1996 r., „European Spatial Development Perspective z 1997 r.” oraz „Nowa Karta Ateńska z 1998” i „Nowa Karta Ateńska z 2003 roku”⁹¹.

Również w Polsce od czasów przekształceń ustrojowych 1989 roku zaczęto dostrzegać konieczność zmian w polityce skierowanej na środowisko. Samo pojęcie zrównoważonego rozwoju zdefiniowano w Polsce w 1980 roku⁹². Natomiast w roku 1989 podczas obrad „Okrągłego Stołu” została opracowana i

⁸⁹ Wilczkiewicz, *Kierunki ... op. cit.* s. 158.

⁹⁰ W podrozdziale czwartym *Spójność środowiska w części A [w:] Nowa Karta Ateńska 2003. Wizja miast XXI wieku*, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003, sformułowany jest bilans ekonomiczny dla spójności środowiska oraz podkreślone pozytywne skutki kontaktu człowieka z przyrodą: Utrzymywanie bezpośredniego kontaktu z przyrodą jest dla ludzi nie tylko źródłem dobrego samopoczucia, ale także warunkiem przetrwania. W rozwoju zrównoważonym kwestie środowiska nie ograniczają się jednak do zachowania i powiększania udziału terenów otwartych w miastach i na ich obrzeżach, ale dotyczą wielu innych kluczowych problemów.

- Można przypuszczać, że głównym zadaniem XXI wieku będzie roztropne korzystanie z zasobów naturalnych terenów, powietrza i wody.

- Głównym wymogiem będzie ochrona miast przed zanieczyszczeniami i degradacją walorów środowiska, tak aby miasta mogły zachować swoją użyteczność.

- Miasta w nowym tysiącleciu będą oszczędnie gospodarować zasobami naturalnymi ostrożnie wyważając korzyści z ich eksploatacji ze stopniem zużycia zasobów; będą ograniczać zużycie zasobów do zaspokojenia rzeczywistych potrzeb stosując nowe technologie i minimalizując zużycie zasobów poprzez ich wtórne wykorzystanie a także przez ich odzyskiwanie w możliwie najwyższym stopniu zużytych produktów.

- Produkcja i zużycie energii staną się problemem szczególnej uwagi, wymagając osiągnięcia bezprecedensowej efektywności wykorzystania energii pierwotnej oraz zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii.

Ponadto, miasto przestanie eksportować odpady na otaczające tereny i stanie się samowystarczalnym, powiązany systemem zdolnym odzyskiwać i wtórnie wykorzystywać większość zużywanych zasobów naturalnych.

⁹¹ Zachariasz, *Zieleń jako współczesny ...op. cit.*, s.17.

⁹² W ustawie z dnia 31 stycznia 1980 r. *O ochronie i kształtowaniu środowiska* [Dz.U.94.49.196 z późn. zm.], w art. 3a zrównoważony rozwój jest zdefiniowany jako *rozwój społeczno – gospodarczy, w którym w celu równoważenia szans dostępu do środowiska poszczególnych społeczności lub ich obywateli – zarówno współczesnego jak i przyszłych pokoleń – następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych.*

przyjęta w 1990 roku Polityka Ekologiczna Państwa.⁹³ Prawo ochrony środowiska z 2001 roku definiuje zrównoważony rozwój jako rozwój społeczny, gospodarczy z zachowaniem równowagi przyrodniczej i trwałości podstawowych procesów przyrodniczych w celu gwarancji możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności i obywateli współczesnych i przyszłych pokoleń⁹⁴. Ten kierunek działań jest także dokładnie określony w Art. 2.1. *Ustawy o ochronie przyrody* z 2004 r. i w rozumieniu tej ustawy ochrona przyrody polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody, wśród nich siedlisk przyrodniczych, krajobrazu, zieleni w miastach i wsiach⁹⁵.

Kwestia zrównoważonego rozwoju wydaje się ważna tym bardziej, że na podstawie badań „City and Biodiversity Outlook Action and Policy” („Prognoza dla miast i bioróżnorodność”) wskazuje się na wiodącą rolę miejskich ośrodków w ochronie bioróżnorodności biologicznej. Przewiduje się, że poprzez wzrost populacji następuje silne zurbanizowanie (prognozuje się, że jeśli utrzyma się obecny trend demograficzny to powierzchnia terenów zurbanizowanych zwiększy się o 800 tys. – 3.3 mln km²) a tereny miast silnie oddziałując na krajobraz i zmieniając środowisko przyrodnicze, wpływają na bioróżnorodność, a także na tereny agrarne i w konsekwencji na uwarunkowania społeczno – gospodarcze⁹⁶.

A. Baranowski, definiuje zrównoważony rozwój poprzez dwa sformułowania: jako poszanowanie zasobów oraz integrację wszystkich procesów projektowania⁹⁷. G. Schneider-Skalska nawiązuje do definicji A. Baranowskiego i podaje interesujące przykłady dotyczące kształtowania zrównoważonego środowiska mieszkaniowego⁹⁸. Szczegółowo omawia przykłady rozwiązań architektonicznych także z zakresu „Green Architecture”

⁹³ Mazur-Wierzbicka, *Miejsce ...op. cit.* s. 318-319.

⁹⁴ [Za:] Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik ...op. cit.*, s.18. Por. T. Żylicz, *Elementy teorii zrównoważonego rozwoju*, [w:] „Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce”, red. naukowa J. Kronenberg, T. Bergier, Wydaw. Fundacji Sendzimira, Kraków 2010, s. 71.

⁹⁵ [Za:] A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik ...op. cit.*, s.18.

⁹⁶ K. Jakubowski, *W obliczu wyzwań zrównoważonego rozwoju*, tekst dostępny [na:] <http://e-czytelnia.abrys.pl/index.php?mod=tekst&id=15798> [31.03.2014].

⁹⁷ Baranowski, *Projektowanie zrównoważone ...op. cit.*, s. 45.

⁹⁸ Schneider-Skalska, *Zrównoważone środowisko ...op. cit.*, s.15-18.

(m.in.: Musee du quai Branly, zespół mieszkaniowy w Herne w Niemczech, i inne zespoły mieszkaniowe w Malmo, Paryżu, Monachium, Madrycie), postulując tym samym „(...) *wpisywanie się w nurt oszczędnego gospodarowania dobrami naturalnymi i kształtowania wysokiej jakości środowiska życia*”⁹⁹. A.T. Kowalewski w swoim artykule poruszającym kwestię rozwoju zrównoważonego w kontekście urbanizacji w ujęciu globalnym zwraca uwagę na brak poszanowania jego praw¹⁰⁰. Mimo pojawiających się haseł w konstytucji i innych dokumentach planistycznych nic z nich nie wynika w przełożeniu na koncepcję polskiej polityki przestrzennej. Dlatego też, kluczem do osiągnięcia dobrej organizacji przestrzeni miejskiej jest przyjęcie idei zrównoważonego rozwoju oraz przyjęcie strategii miasta ekologicznego¹⁰¹. Obecna polityka i zarządzanie kreują nowy model miasta, który łączy w sobie różne ekosystemy, biotopy zwierzęce i roślinne a także środowisko życia człowieka. Taki model działania przyjęto już w wielu krajach europejskich.

Przedstawiona powyżej polityka miejska ma swoje odzwierciedlenie w zapisach dokumentów takich jak „Strategia Lisbońska”, „Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego” oraz w dokumencie „Acquis URBAN”, będącym zbiorem zapisów dotyczących priorytetów polityki miasta¹⁰². W dokumencie „Acquis URBAN” określono kilka zasad rozwoju polityki miejskiej, są to: zintegrowany rozwój miast, współpraca pomiędzy uczestnikami procesu (obywatelami, społeczeństwem i różnymi gałęziami przemysłu), nowoczesne rozwiązywanie problemów miejskich, wymiana doświadczeń na poziomie lokalnym jak również pomiędzy krajami UE, wybór właściwych ośrodków miejskich kwalifikujących się do uczestnictwa w programie poprzez spełnienie określonych kryteriów kwalifikacyjnych do otrzymania wsparcia finansowego, skoncentrowanie funduszy europejskich na miasta wskazane w planach

⁹⁹ Schneider-Skalska, *Zrównoważone środowisko... op. cit.*, s. 7.

¹⁰⁰ A.T. Kowalewski, *Rozwój zrównoważony w procesach urbanizacji*, [w:] „Nauka” 1/2005, Wydawnictwo Biuro Upowszechniania i Promocji Nauki Kancelarii PAN, 2005, s. 124.

¹⁰¹ Potwierdza to fragment *Nowej Karty Ateńskiej 2003, Wizje miast XXI wieku*, Lizbona, 20 listopada 2003: *Środowisko naturalne jest pod stałą silną presją spowodowaną wzrostem działalności gospodarczej, ciągłą urbanizacją pochłaniającą tereny (...). Pod wpływem rozwoju gospodarczego stopniowo zanikają tereny otwarte w miastach i wokół nich (...) Mniej przestrzeni otwartych i mniej różnorodności biologicznej w miastach stanowi zagrożenie dla jakości życia miejskiego i przestrzeni publicznych (...)*

¹⁰² Topczewska, *Rewitalizacja miast ...op. cit.*, s.6.

rozwoju regionu, bezpośrednie włączenie miast do działania, jak również efektywność wdrażanych projektów¹⁰³.

2.3. Rola terenów zieleni w mieście

Pojęcie zieleni miejskiej i terenów zieleni pojawia się w wielu publikacjach. W *Tezaurusie sztuki ogrodowej* zdefiniowane zostało: (...) jako całość obiektów ogrodowych i terenów zieleni zlokalizowanych w mieście¹⁰⁴. Ze względów organizacyjnych oraz w związku z koniecznością poprawy warunków środowiska miejskiego, jednostki zieleni łączone są w systemy przyrodnicze miasta (systemy zieleni miejskiej)¹⁰⁵. Tereny zieleni tworzą w mieście układy typu : klinowego, pierścieniowego, pasmowego, promienistego, oraz plamowy nieregularny zwarty lub rozproszony¹⁰⁶. W skład terenów zieleni wchodzi parki, ogrody, zieleń ciągów komunikacyjnych, skwery, zieleń osiedlowa, zieleńce i inne. W związku z nasiloną urbanizacją i pochłanianiem terenów zielonych przez powstające zabudowania, pojawiają się nowe formy zieleni w mieście takie, jak zieleń wertykalna, czy ogrody na dachach. Jest to alternatywa na wprowadzenie zieleni w tkankę miejską nie zajmującą „cennych” terenów inwestycyjnych (ryc. 4.)

Tereny zieleni są składnikiem kompozycji miejskiej i obszarem przestrzeni publicznej, a także niezbędnym elementem krajobrazu miejskiego i ładu przestrzennego. Pełnią różnorakie funkcje w tym: integrującą, ekonomiczną, estetyczną, funkcjonalną i zdrowotną¹⁰⁷. Korzystny wpływ terenów zieleni na zdrowie mieszkańców miast jest potwierdzone wieloma badaniami.

¹⁰³ Topczewska, Rewitalizacja miast ..., *op. cit.*, s. 7.

¹⁰⁴ Siewniak, Mitkowska, *Tezaurus ...op. cit.*, s. 295.

¹⁰⁵ problematykę tę znajdujemy w definicji: Siewniak, Mitkowska, *Tezaurus...*, *op. cit.*, s. 295.

¹⁰⁶ Zachariasz, *Zieleń jako współczesny ...op. cit.*, s.10.

¹⁰⁷ Zachariasz, *Zieleń jako współczesny...op. cit.*, s.7.

Ryc. 4. Tereny zieleni miejskiej w panoramie miasta Praga, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Funkcje zdrowotne i biologiczne związane są z ochroną mieszkańców przed kurzem, sadzą, dymem, od porywistych wiatrów, czy tłumieniem hałasu¹⁰⁸. Tereny „zielone”, ale także powierzchnie przepuszczalne w mieście wpływają na zwiększenie wilgotności powietrza, wytwarzanie lepszego mikroklimatu i ograniczanie szkodliwych pyłów i zanieczyszczeń¹⁰⁹. Zieleń ma także ogromne znaczenie społeczne, wychowawcze i psychiczne, staje się miejscem wypoczynku, rozrywki, a także odprężenia psychicznego po pracy. Jest miejscem zabaw, uprawiania sportów, przyczyniając się do zbliżenia człowieka z przyrodą¹¹⁰. Zieleń oddziałuje także na zwiększenie aktywności fizycznej oraz szybszej zdolności do zrelaksowania się. Dodatkowym atutem zieleni w mieście jest możliwość korzystania z jej walorów w bliskim sąsiedztwie swojego miejsca zamieszkania¹¹¹ (ryc. 5). Wprowadzając do sylwety miasta urozmaicenie i koloryt, daje kontrast ze sztywną, geometryczną zabudową urbanistyczną, pełni funkcję plastyczną i estetyczną¹¹². Równocześnie zieleń postrzegana jest jako czynnik miastotwórczy oraz element przyczyniający się do przywracania do życia miejskich terenów przemysłowych, zniszczonych i zdegradowanych¹¹³.

¹⁰⁸ J. Pokorski, A. Siwiec, *Kształtowanie terenów zieleni*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne 1977, s. 114-115.

¹⁰⁹ Kronenberg, *Usługi ekosystemów...op. cit.*, s. 20.

¹¹⁰ Pokorski, A. Siwiec, *Kształtowanie... op. cit.*, s. 114-115.

W zieleni w mieście duża rolę dydaktyczną odgrywają tu także ogrody i parki tematyczne m.in.: ogrody botaniczne, czy ogrody zoologiczne.

¹¹¹ Kronenberg, *Usługi ekosystemów...op. cit.*, s. 20.

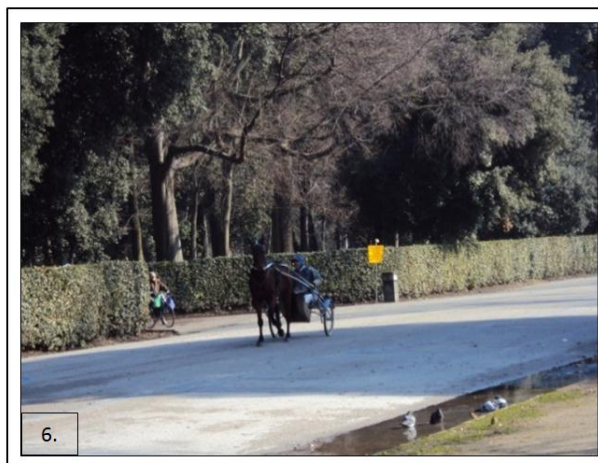
¹¹² Pokorski, Siwiec, *Kształtowanie... op. cit.*, s. 114-115.

¹¹³ Zachariasz [w:] *Zieleń jako współczesny ...*, *passim*.

Ryc. 5. Zielen komponowana w tkance miejskiej Budapesztu,
fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Parki oraz tereny zieleni miejskiej są swoistym rodzajem wskaźnika rozwoju cywilizacyjnego oraz określają jakość i poziom życia mieszkańców. Stanowią niezbędny czynnik warunkujący rozwój zrównoważony. W tworzeniu terenów zieleni ważną rolę odgrywają władze lokalne, które decydując się na ich powstanie w mieście, warunkują codzienny kontakt mieszkańców z przyrodą ¹¹⁴ (ryc. 6.).

Ryc. 6. Różne formy rekreacji w parkach miejskich, Florencja,
fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010

¹¹⁴ *Ibidem.*

ROZDZIAŁ III

3. Geneza procesów rewitalizacyjnych w miastach i idee zrównoważonego rozwoju

Procesy powstawania działań na rzecz rewitalizacji wiążą się z rozwojem przemysłu w miastach. Miasto stale ulega różnorodnym przeobrażeniom, jego wielkość, kształt i charakter jest określany przez zamieszkujących go ludzi. Źle zarządzane i źle zaprojektowane ulega degradacji, natomiast dobrze gospodarowane spełnia wszystkie zadania, do których zostało stworzone. Najstarsze prawdziwie miejskie ośrodki powstawały już w starożytnych kulturach: Mezopotamii, Egiptu, Grecji i Rzymu, kontynuując wcześniejsze dokonania związane z konstruowaniem osad neolitycznych, zapowiadających cywilizacyjny fenomen ludzkości jakim pozostaje koncepcja miejskich struktur osadniczych. Już te najstarsze miasta pełniły rozmaite funkcje: obronne, polityczne i administracyjne, mieszkalne, sakralne, produkcyjne i komunikacyjne. Uformowane z wyraźną myślą kompozycyjną, posiadały strefę centralną z „wnętrzami” powszechnie użytkowanymi (publicznymi placami miejskimi), gdzie skupiało się życie mieszkańców¹¹⁵. W kolejnych epokach: średniowiecza, renesansu, baroku, aż do wczesnego klasycyzmu, miasta utrzymywały praktycznie niezmiennie proporcje wielkości terenów przeznaczonych dla poszczególnych funkcji. Zachowywano koncepcję i kanwę kompozycją miasta historycznego wraz z układem wnętrza: działek i ulic (placów), ujmowanych w wyraźne ramy przestrzenne, formowane systemami fortyfikacji (starożytnych, średniowiecznych, renesansowych)¹¹⁶. Pierwsze sygnały nadmiernego rozrostu struktur urbanistycznych pojawiły się w

¹¹⁵ A. Mitkowska, *Historia sztuki dla studentów „architektury krajobrazu” (nurty stylowe w architekturze, urbanistyce i krajobrazach znaczące dla współczesnego projektowania krajobrazowego)*, tom I. „Od prehistorii, poprzez kultury starożytne, wczesne chrześcijaństwo, do końca średniowiecza”, (praca niepublikowana - w opracowaniu), Kraków 2014-2015, s.20-21.

¹¹⁶ Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja...op. cit.*, s. 315.

średniowiecznym Paryżu, a w okresie baroku następowały spektakularne regulacje wprowadzane w tradycyjną tkankę miejską, tak jak miało to miejsce w Rzymie, czy Paryżu.

W okresie historyzmu (2 poł. XIX wieku) oraz na szeroką skalę w modernizmie XX wieku, narastały konflikty i kontrasty „postaci” struktur miejskich, związane ze skalą i formą zabudowy. Procesy przemian miały wpływ na rozwój demograficzny (oraz odwrotnie), a także na wytworzenie się dwóch antagonistycznych grup społecznych: kapitalistów (posiadaczy fabryk, banków itd.) i robotników¹¹⁷. Ci ostatni rekrutowali się ze wsi i byli to zazwyczaj chłopcy nie posiadający ziemi, którzy przybywali do miast i za niskie wynagrodzenie pracowali w zakładach rzemieślniczych i manufakturach. Napływ dużej liczby mieszkańców miał wyraźne konsekwencje w postępowaniu właścicieli działek budowlanych, którzy starali się uzyskać jak największą ilość mieszkań do wynajęcia. Mieszkania te charakteryzowały się minimalnym standardem dopuszczanym przez ówczesne prawo budowlane. Często zdarzało się że wnętrza kwartałów były zabudowane do granic możliwości przestrzennych. Mieszkania odznaczały się małą powierzchnią, przechodnimi pokojami, brakiem łazienek i ubikacji, brakiem przewietrzania i możliwości nasłonecznienia, jak również niedostatecznym wyposażeniem technicznym¹¹⁸. Powyższa sytuacja spowodowała tworzenie nowych koncepcji i planów na poszukiwanie rozwiązań funkcjonalnych dla coraz mniej wydolnych miast. Istotną rolę odgrywał kierunek socjalny i postulaty dotyczące poprawy życia, przede wszystkim w dzielnicach nędzy¹¹⁹. Odzwierciedleniem poglądów i manifestem awangardowych twórców lat trzydziestych XX wieku była „Karta Ateńska”, obejmująca zestawienie 95 punktów dotyczących planowania nowej rzeczywistości¹²⁰.

¹¹⁷ Wg S. Kaczmarek, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001. W okresie 100 lat, od początku XIX do XX w wieku w Europie notuje się niespotykany wzrost ludności zamieszkującej miasta. W Budapeszcie ludność mieszkańców wzrosła szesnaście razy, w Monachium piętnaście, natomiast szczególnym przypadkiem okazała się Łódź, której to ludność powiększyła się aż sześćdziesięciokrotnie.

¹¹⁸ M. Wołoszyn, *Ujmowanie - kształtowanie przestrzeni wewnątrz kwartałów zabudowy czynszowej*, [w:] „Przestrzeń i Forma” – czasopismo naukowo-dydaktyczne, nr 10/2008, Wydaw. Hogben, s. 195 - 202.

¹¹⁹ Böhm, *O budowie i synergii ...op. cit.*, s.121.

¹²⁰ Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja ...op. cit.*, s. 319-320.

Do przemian w architekturze i zerwaniem z jej tradycyjną formą zachęcali architekci już na przełomie XIX/XX wieku¹²¹. Głoszono potrzebę zmiany wizerunku budynku a także jego funkcji i materiału z jakiego powstaje. Szczególnie radykalną grupą nawołującą do przemian była grupa uczniów i pracowników jednego ze współzałożycieli „Niemieckiego Związku Twórczego” (Der Deutsche Werkbund) – Petera Behrensa. Do grupy tej należał m.in. Walter Gropius, Ludwig Mies van der Rohe, a także Charles Eduard Jeanneret (Le Corbusier)¹²². Tak właśnie powstał szeroko rozumiany ruch modernistyczny i związana z nim „epoka maszyn”. Wśród haseł idei modernizmu znalazły się teorie głoszące prostotę formy, geometrii i elegancji, czyli czystej formy.

Potrzeba odbudowy i rewitalizacji obszarów miejskich nasiliła się na skutek dezurbanizacji miast europejskich zaraz po II wojnie światowej. Szczególnie dotkliwe zniszczenia powstały w wyniku działań wojennych w państwach takich jak m.in.: Francja, Wielka Brytania, Włochy, Holandia, Polska, Niemcy i kraje byłego ZSRR. Ucierpiało wiele europejskich miast takich jak Warszawa (w czasie trwania wojny zniszczona została większa część zabudowy lewobrzeżnej Warszawy), Gdańsk, Wrocław, Drezno, Rotterdam, Londyn, Hamburg i Mediolan. Zaraz po wojnie przystąpiono do odbudowy niektórych miast europejskich m.in.: Warszawy, Gdańska, Wrocławia, Rotterdamu i Coventry.

W projektach odbudowy miast Europy Zachodniej uwzględniono komunikację z wydzielonym ruchem dla pieszych, rozluźnienie zabudowy, a także koncentrację usług¹²³. Odbudowa miast odbywała się wedle rozmaitych koncepcji. Podejmowano działania, które prowadziły do odbudowy mniejszej lub większej części miasta, powstawały dzielnice o całkowicie nowym charakterze¹²⁴.

¹²¹ Prekursorami nowego stylu w architekturze byli Adolf Loos, który w swym artykule *Ornament i zbrodnia (Ornament und Verbrechen)* przejawiał niechęć do architektury historycznej, jak również Louis Henry Sullivan, którego maksymą było powiedzenie „form follow function” postulujące przewagę funkcji budynku nad jego wyglądem [za:] P. Bigaj, *Geneza twórczego pluralizmu we współczesnej architekturze - quo vadis architekturo?* Czasopismo techniczne z. 15. Architektura z. 7-A2, Wyd. Politechnika Krakowska, Kraków 2010, s. 33.

¹²² Bigaj, *Geneza twórczego ...op. cit.*, s. 33.

¹²³ Małachowicz, *Konserwacja i rewitalizacja ...op. cit.*, s. 321.

¹²⁴ W Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej już w 1949 roku uchwalono ustawę mieszkaniową, przyznając znaczne środki finansowe na odnowę struktury mieszkaniowej i

W Wielkiej Brytanii w związku ze zniszczeniami wojennymi, a także koniecznością poprawy jakości życia mieszkańców opracowano specjalną instrukcję dotyczącą zasad przebudowy obszarów miejskich. Instrukcja ta zawierała m.in. wskazania dotyczące komunikacji, w tym uwzględnienie obwodnicy odciążającej komunikację od strefy centrum, a także konieczność wprowadzenia zieleni do miast¹²⁵. Podobnie działo się w Niemczech, równie silnie zniszczonych działaniami wojennymi. Często powstawały budynki o współczesnych formach architektonicznych np. w Dreźnie. Zmieniono podobnie jak w miastach angielskich sieć komunikacyjną dostosowując ją do współczesnych potrzeb. We Francji odbudowano m.in. Śródmieście Havru w formie współczesnej, a także wyburzono i przebudowano dzielnicę La Balance nadając jej formę mającą harmonizować ze starą zabudową¹²⁶.

Niestety, także w latach powojennych rozpowszechniła się kontrowersyjna idea wspierana przez postawy socrealizmu i funkcjonalizmu, budowania tzw. blokowisk. Ich pomysłodawcą, w latach 30. XX wieku był słynny Le Corbusier. Z myślą o robotnikach chciał stworzyć godziwe miejsca mieszkania, z dostępem światła słonecznego, bez ciemnych podwórek i niewygodnych suterren, w otoczeniu zieleni. Pomysł Le Corbusiera trafił na podatny grunt szczególnie w krajach komunistycznych. Pojawiły się rozwiązania z „maszynami do mieszkania”. W związku z silną industrializacją, w krajach komunistycznych, a co za tym idzie przybywaniem ludności ze wsi do miast, co z kolei wiązało się z potrzebą nowych mieszkań, zabudowa blokowa stała się (jak się wydawało) doskonałym rozwiązaniem¹²⁷. Dodatkowo ten system zabudowy miał stać się wyrazem polityki udowadniającej wyższość socjalizmu nad kapitalizmem. Z korzyścią dla krajobrazu miasta i mieszkańców powstałe w latach 60. i 70. niektóre bloki mieszkalne odbiegały od początkowego założenia Le Corbusiera. Warto w tym miejscu odnotować, że wiele osiedli blokowych w miastach polskich, powstałych w latach 50., 60., 70. XX wieku, choć są „blokowiskami”, to dzięki talentowi polskich urbanistów i architektów tamtego okresu, stanowią dziś zupełnie sympatyczne osiedla-

wyburzenie mieszkań o najniższym standardzie. Na podstawie: Juja, Piotrowski, *Wyzwania...op. cit.*, s. 30.

¹²⁵ Małachowicz, *Konserwacja i rewitalizacja...op. cit.*, s. 321.

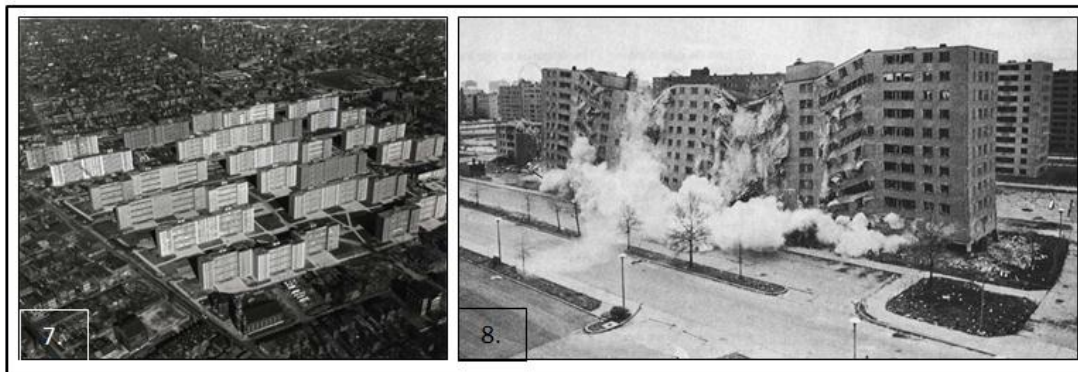
¹²⁶ *Ibidem* s. 322.

¹²⁷ Ch. A. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Arkady, Warszawa 1987, s. 9.

ogrody, uformowane „na miarę człowieka”, z dużą rezerwą terenów obecnie przeznaczanych na zieleń i parkingi.

Powracając do modernistycznych idei czystej formy i puryzmu prowadzących do zmiany standardów architektury mieszkaniowej, oraz tworzone przez nie nowe środowisko - wyzwalają w mieszkańcach najgorsze odruchy agresji i wandalizmu. Tak właśnie rzecz miała się w osiedlu St. Louis, które jest kojarzone w architekturze z symbolicznym końcem idei Le Corbusiera i tym samym „początkiem końca” ery modernizmu w urbanistyce (ryc. 7, ryc. 8). Data 15 lipca 1972 roku związana jest z wyburzeniem osiedla mieszkaniowego Pruitt-Igoe zaprojektowanego przez Minoru Yamasaki w St. Louis w stanie Missouri w Stanach Zjednoczonych. Jeden z najsłynniejszych teoretyków i krytyków architektury Charles Jencks niedługo po tym wydarzeniu napisał: *Architektura modernistyczna umarła w St. Louis w stanie Missouri 15 lipca 1972 roku, o godzinie 15.32 (mniej więcej), kiedy to niesławne osiedle Pruitt-Igoe, a raczej kilka z jego wielkopłytyowych bloków, otrzymało końcowy coup de grâce za pomocą dynamitu*. Dodatkowo autor tego stwierdzenia postuluje potrzebę pozostawienia ruin jako swoistego *memento porażki urbanistyki i architektury, oraz naukę szacunku dla dawnych porażek*. Mimo faktu, że osiedle Pruitt-Igoe zostało wzniesione według idei Międzynarodowego Kongresu Architektury Nowoczesnej, jego system funkcjonowania nie sprawdził się (w roku 1951 projekt otrzymał nagrodę od American Institute of Architects). Czternastopiętrowe bloki z wielkiej płyty spełniały wszystkie zasady „corbusierowskie”, były doświetlone, istniała między nimi zieleń i duża przestrzeń wokół budynków. Przewidziano w nich miejsce na boiska, żłobki czy pralnie, a ruch kołowy i pieszy został rozdzielony. Wprowadzenie w życie inteligentnego projektowania oraz zastosowania stylu purystycznego przejawiającego się czystą i zdrową formą miało pobudzić podobne zalety w mieszkańcach tego osiedla. Jednak wdrażane nowe idee architektoniczno – urbanistyczne modernizmu stały się przyczyną jego upadku. Tworzone „wygodniejsze” warunki życia w „blokowiskach” wyzwalają w mieszkańcach odruchy wandalizmu, wysoką przestępczość i agresję. W większości czarnoskórzy ich mieszkańcy, niejednokrotnie tzw. „dzicy lokatorzy” niszczyli i dewastowali co tylko się dało. Nie pomagało inwestowanie w naprawę szkód

przez nich wyrządzonych¹²⁸. Przyczyn zniszczenia osiedla słusznie upatruje się w anonimowości mieszkańców, braku kontroli, a także braku poczucia swojskości i przynależności do grupy użytkowników tego typu budownictwa.

Ryc. 7. Widok na Osiedle Pruitt-Igoe, fotografia skopiowana [z:] http://www.bryla.pl/bryla/1,85301,5305609,Pruitt_Igoe.html [10.10.2013]

Ryc. 8. Wyburzenie osiedla Pruitt-Igoe uznawane za symboliczny koniec modernizmu. , fotografia skopiowana [z:] <http://tropicsofmeta.wordpress.com/2012/07/02/black-power-pruitt-igoe-mixtape-how-two-new-documentaries-make-sense-of-1970s-urban-america/> [10.10.2013]

Panujący w latach 60. XX wieku styl „międzynarodowy” stał się przyczyną rosnących antyspołecznych nastrojów do prezentowanych rozwiązań. Powtarzalne, geometryczne formy wykonane z betonu, stali i szkła wywoływały nastroje znużenia. Wdrażane w życie pomysły Corbusiera, styl purystyczny oraz inteligentne planowanie nie sprawdzały się. W latach 60. XX wieku „międzynarodowy” styl popada w kryzys, po części z wyczerpywania się powoli pomysłów na łączenie ze sobą form prostych¹²⁹. W Europie Zachodniej, po tych przykrych doświadczeniach, budownictwo wielkopłytowe zeszło do roli uzupełniania oferty nowej zabudowy miejskiej¹³⁰. Uświadomiono sobie potrzebę poszukiwania i stworzenia innych, lepszych rozwiązań dla śródmiejskich dzielnic miast europejskich.

W okresie po II wojnie światowej potrzeba rozbudowy i modernizacji terenów miejskich przeniknęła także do Polski i ZSRR¹³¹. Jednak obowiązujące wtedy doktryny i drastyczne ograniczenia polityczne nie pozwoliły na podjęcie

¹²⁸ *Ibidem.*

¹²⁹ Bigaj, *Geneza ...op. cit.*, s. 35.

¹³⁰ Kozłowski, A. Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych ...op. cit.*, s. 127.

¹³¹ Juja, Piotrowski, *Wyzwania ...op. cit.*, s.31.

działań na rzecz rewitalizacji¹³². W Polsce i w innych krajach byłego bloku komunistycznego, pozostających w bezpośredniej zależności od ZSRR, krajobrazy zdominowane wielkopłyłowymi blokowiskami stanowią znaczącą część terenów miejskich, w tym obrzeży miast historycznych. Na szczęście wiele blokowisk w sposób samorzutny, a czasem świadomie zakomponowany, zamaskowane zostały bujną często roślinnością, zauważalnie podnoszącą jakość życia mieszkańców takich osiedli.

3.1. Rewitalizacja a zachowanie tożsamości miasta

Zagadnienia tożsamości miast porusza się głównie w odniesieniu do rewitalizacji śródmieść (centrów historycznych) oraz miast bogatych w świadectwa dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego, osiedli – blokowisk, a także niedawno powstałych dzielnic oraz terenów przemysłowych.

„Tożsamość” ciągle pozostaje terminem wieloznacznym, różnie definiowanym i interpretowanym. Autorzy publikacji naukowych wymieniają pojęcia pokrewne takie jak: tożsamość miejsca, regiony, mikroregiony, aura miejsca, atmosfera miejsca, poetyka miejsca. W środowiskach architektów używany jest wymiennie z określeniem: *genius loci*¹³³. O specyfice lokalnej danego obszaru decydują ślady i pozostałości przemian historycznych oraz działalność człowieka związaną z różnymi sposobami użytkowania tego terenu¹³⁴. Dlatego też terminu "tożsamość miejsca" używa się w studiach i

¹³² *Ibidem*.

¹³³ Pojęcie *genius loci* (łac. duch miejsca) jest związane z niematerialną wartością krajobrazu, jest to zespół właściwości, które wpływają na indywidualny charakter miejsca [za:] J. K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury dla studentów architektury*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1997, s. 37. W starożytnej Grecji pojęcie „duch opiekuńczy miejsca” poprzedzało rzymskie *genius loci*. Kolejno pojęcie to przekształciło się w postawę twórczą polegającą na podporządkowaniu kompozycji i formy dzieła do warunków przyrodniczych zastanych oraz nawiązując do wcześniejszej działalności artystycznej i inwestycyjnej człowieka. Postawa ta kontynuowana była w renesansie szczególnie manieryzmie włoskim a następnie krajobrazowej koncepcji ogrodów angielskich. Obecnie „tradycja miejsca” to spuścizna poprzednich epok konkretnych krajobrazów wyrażających się poprzez formy przyrody ożywionej i nieożywionej z ich niepowtarzalnymi i oryginalnymi cechami [za:] A. Mitkowska, K. Łakomy, *Ochrona obiektów krajobrazowych i ogrodowych z uwzględnieniem tradycyjnych wartości kulturowo-przyrodniczych poprzez odczytanie i eksponowanie „genius loci”* [w:] Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce” (praca zbiorowa pod red. B. Szmygina) Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Wydaw. Politechniki Lubelskiej, Warszawa – Lublin 2008, s.76.

¹³⁴ Mitkowska, *Historia sztuki...*, op. cit., s. 41-42.

rozważaniach na temat zasadności przyjmowania metod i rozwiązań w dziedzinie architektury, architektury krajobrazu, planowania i innych¹³⁵.

Tożsamość i indywidualność miasta może wynikać z jego zarówno pozytywnych jak i negatywnych cech. Znacznie łatwiej mówić o tożsamości miejsca w przypadku miast, w których obiekty zabytkowe postrzegane są jako charakterystyczne zarówno przez mieszkańców jak i przybywających do miasta. Rozpoznawalność miejsca i jego tożsamość kreują imprezy kulturalne związane z miastem, a także centra, w których cyklicznie odbywają się uroczystości¹³⁶. Równie często tożsamość miasta determinowana jest przez obszary miejskie zdegradowane - poprzemysłowe, świadczące o latach świetności tych terenów. Można mówić o tym pojęciu także w przypadku identyfikowania się społeczeństwa z tym regionem, jak również o jego silnym emocjonalnym związku i przywiązaniu do konkretnego obszaru. Szczególnie często rodzaj takiego przywiązania obserwuje się w blokowiskach. Tożsamość miejsca często jest warunkowana z symboliką miasta¹³⁷ oraz z poczuciem swojskości¹³⁸ w jego przestrzeni. Te dwa pojęcia mają związek z samopoczuciem mieszkańców danej przestrzeni. Z nimi też związana jest przynależność do różnych kategorii społecznych, takich jak: rodzina, wspólnota sąsiedzka, czy miejska, oraz odpowiadająca im terytorialnie przestrzeń. Niestety na te dwa czynniki obecnie bardzo rzadko zwraca się uwagę. Przepuszczalnie jest to związane z wcześniej panującym systemem rządzenia, którego zadaniem było pozbycie się symboliki, szczególnie tej związanej z okresem historycznym, a także spowodowanie poczucia anonimowości i zagubienia na skutek ciągłych rejonizacji, zmian granic dzielnic ludności zamieszkującej blokowiska¹³⁹.

¹³⁵ Z. Myczkowski, K. Forczek – Brataniec, *Wizualne aspekty tożsamości miejsca – konflikty*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, 2007 [w:] „Czasopismo Techniczne”, z.10, Architektura z.5.A, Kraków 2007 s.150-151. Określenie genius loci autorka opisuje w rozdziale 6.2.2. Określenie tożsamości miejsca (tradycji miejsca)

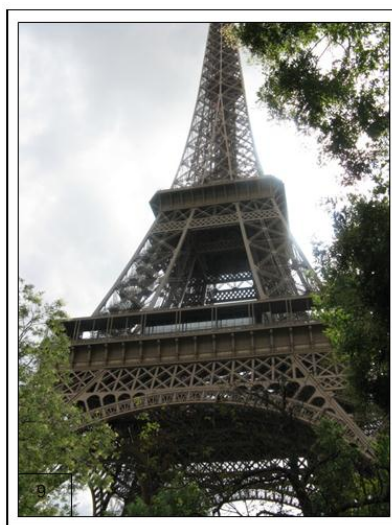
¹³⁶ K. Pawłowska, *Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1996, s. 27.

¹³⁷ K. Wrana, *Rewitalizacja poprzemysłowych przestrzeni symbolicznych miasta*, tekst dostępny [na:] <http://ssr.slaskie.pl/zalaczniki/2012/02/02/1328171968.pdf>, [01.08.2013].

¹³⁸ Pawłowska, *Idea swojskości w urbanistyce*, ...op. cit., s. 56-65, definiuje swojskość architektury miasta jako jego indywidualną cechę lub cechy, które przyczyniają się do sytuacji, że między mieszkańcami, a miastem mogą nawiązać się i istnieć związki przynależności i przywiązania.

¹³⁹ Pawłowska, *Idea swojskości... op. cit.*, s. 27.

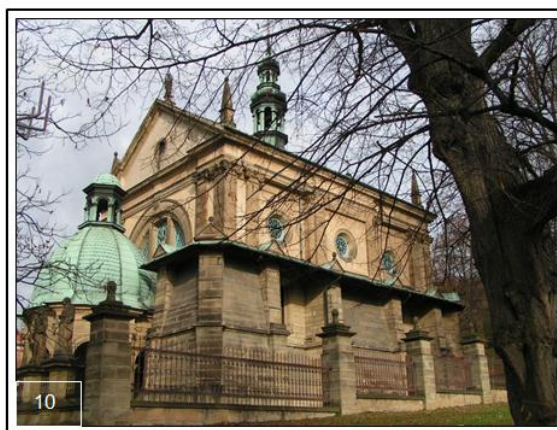
Istnieje kilka czynników warunkujących i stwarzających szansę na zachowanie swojskości w mieście, są to hierarchiczność, czytelność i symbol. Hierarchiczność jest szczególnie dostrzegana w miastach o układzie promienisto-koncentrycznym, (Berlin, Kraków, Bruksela, Warszawa, Sofia), który stwarza doskonale warunki do wyszczególnienia miejsc funkcjonujących jako śródmieścia, centra i dzielnice. Kolejną ważną cechą często warunkującą swojskość to czytelność, która wprowadza wrażenie bezpieczeństwa i komfortu (poprzez miejsce długotrwałego przebywania i kulturę w jakiej się jest wychowanym)¹⁴⁰. Z czytelnością związane jest pojęcie odrębności terytorialnej jak również trwałość struktury społeczno – przestrzennej, w tym przywiązanie do miejsca zamieszkania. Pojęcie rewitalizacji może być związane z procesami odnowy miejsc symbolicznych w mieście. Przestrzeń taka może mieć charakter mniej lub bardziej obiektywny i nie jest ściśle zdefiniowana ponieważ jej postrzeganie zależne jest niejednokrotnie od indywidualnego mieszkańca danego miasta, regionu. Dla każdego człowieka symbol może oznaczać coś innego, ale też może być wartością obiektywną w przypadku np. ważniejszych miejsc historycznych i związanych z nimi wydarzeń, co za tym idzie konkretny obszar może być nasycony pewnymi znakami i treściami wynikającymi z tego wydarzenia. Symbole takie mają różną siłę oddziaływania przestrzennego i społecznego. Zazwyczaj tworzone są w sposób spontaniczny niejednokrotnie wskutek charakterystycznych wydarzeń (ryc. 9).

Ryc. 9. Wieża Eiffla- symbol Paryża, fot. A. Wilkosz, 2011

¹⁴⁰ Pawłowska, *Idea swojskości... op. cit.*, s.27 i s. 65.

Miasto nasycone symbolami może mieć charakter pozytywny lub negatywny, wywołujący różne odczucia. Przestrzeń symboliczna w mieście może więc być ukształtowana pod wpływem różnych zjawisk, są to m.in.: obiekty związane ze sferą duchową pokoleń (ryc. 10) np. kościoły, obiekty ekonomiczne wyrażające nowe cele i aspiracje mieszkańców, budynki związane z biznesem, kulturą, sportem, architekturą (będącą niejednokrotnie podporządkowaną ustrojowi rządzącemu), symbole związane z tworzeniem się miast, a także ich uprzemysłowieniem (stare fabryki, zakłady przemysłowe) (ryc. 11).

Ryc. 10. Kościół Grobu Matki Boskiej na szlaku pielgrzymkowym w Kalwarii Zebrzydowskiej kojarzonej z parkiem pielgrzymkowym oraz manierystycznym zespołem architektoniczno-krajobrazowym wpisany na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury UNESCO, fot. A. Mitkowska, 2004

Ryc.11. Stocznia Gdańska zakład przemysłowy ale także symbol walki o wolność, fot. K. Hodor, 2014

Charakter przestrzeni symbolicznej może mieć odniesienie do tragicznych wydarzeń w historii miasta. Szczególna jej wartość podkreślana jest przez pojawiające się cyklicznie imprezy kulturalne, festiwale i inne wydarzenia, dzięki którym, miasto lub jego część jest kojarzona (ryc. 12). Niezależnie więc od tego skąd wywodzi się symbol danego miejsca, w procesie rewitalizacji powinien być uwzględniany¹⁴¹.

Ryc. 12. Przestrzeń symboliczna dla centrum Krakowa, fot. A. Wilkosz 2014

Istnienie poczucia tożsamości może rodzić konflikty i sprzeczności ideowe związane z chęcią zachowania istniejącej zabudowy w stanie nienaruszonym, oraz z koniecznością zmian związanych ze zwiększonymi potrzebami mieszkańców, zmian w technologii, czy potrzebami rozwijających się instytucji¹⁴².

Kończąc ten fragment rozważań, należy podkreślić, że istnienie tożsamości miasta niejednokrotnie warunkuje powodzenie procesu rewitalizacji, tym bardziej, że społeczność lokalna jest mocno związana z elementami warunkującymi tożsamość.

¹⁴¹ Wrana, *Rewitalizacja przemysłowych... op. cit.*,

¹⁴² Mitkowska, Łakomy, *Ochrona obiektów krajobrazowych...op. cit.*, s.76.

3.2. Koncepcja rewitalizacji z udziałem zieleni w miastach – metropoliach na wybranych przykładach

Prezentując przykłady wprowadzania procesu rewitalizacji w wybranych miastach, posłużono się podziałem (kryteriami), który wyróżnia cztery typy jej procesu:

1. rewitalizację zdegradowanych śródmieść i przedwojennej zabudowy miejskiej;
2. rewitalizacją obszarów przemysłowych, pokolejowych i powojkowych¹⁴³;
3. rewitalizację osiedli-blokowisk;
4. rewitalizację rozpatrywaną w jej efektach z punktu widzenia krajobrazu miast ze szczególnym uwzględnieniem sylwety miasta i systemu przestrzeni publicznych, w tym zieleni miejskiej¹⁴⁴.

W podrozdziale omówiono przykłady miast europejskich i amerykańskich, w których zrealizowano bądź są prowadzone procesy rewitalizacji (w podrozdziale 1. 3. „Zakres opracowania” szczegółowo omówiono kryteria doboru omawianych poniżej miast). Równocześnie naświetlono różnice w przeprowadzaniu procesów rewitalizacji przed rokiem 1990 i po roku 1990, kiedy to w związku ze zmianami ustrojowymi niektóre państwa „Bloku Wschodniego” dopiero poznawały znaczenie pojęcia rewitalizacja, a państwa zachodniej Europy i Stanów Zjednoczonych korzystały już ze skutków tych działań. Rewitalizacja przed rokiem 1990 nabierała rozpędu w krajach wysoko rozwiniętych gospodarczo, szczególnie w Europie Zachodniej. W pracy posłużono się przykładami Berlina i Christiani (dzielnica Kopenhagi). Te dwa miasta wydają się szczególnie warte uwagi ze względu na kontekst historyczny w przypadku Berlina, oraz formę przeprowadzenia procesu rewitalizacji w przypadku Christiani. Berlin jako miasto przez długie lata podzielone musiał sobie poradzić ze scaleniem tkanki urbanistycznej, poprawą jakości osiedli

¹⁴³ Ze względu na fakt, że te tereny przemysłowe i pokolejowe w przeważającej części są zagospodarowywane jako tereny zieleni, postanowiono je szerzej omówić w podrozdziale 3.3. „Zieleń na terenach rewitalizowanych – przemysłowych na przykładzie wybranych miast europejskich i amerykańskich”.

¹⁴⁴ Przyjęto podział wg. Z. Ziobrowskiego, który wyróżnia cztery typy procesu rewitalizacji (szerzej omówiono problem w podrozdziale 2.1. „Rozwój idei i definicja rewitalizacji”).

powstałych po wschodniej stronie miasta, oraz z terenami przemysłowymi, które od lat 90. stały się nieużytkami. W Berlinie w rewitalizację włączają się władze państwowe i lokalne, są tworzone odpowiednie przepisy i ustawy regulujące ten proces. Inaczej przedstawia się sprawa dzielnicy Christiania w Kopenhadze (Dania), gdzie jest on przeprowadzony przez społeczność która osiedla się „na dziko”. Władze państwowe i lokalne nie włączają się w proces, a nawet przeciwstawiają się takiemu działaniu.

Na przykładzie miasta **Berlin** (Niemcy) można opisać działania rewitalizacyjne podjęte na różnych obszarach miejskich. Po zjednoczeniu Niemiec zderzyły się ze sobą dwa odrębne systemy gospodarcze - kapitalizm i socjalizm¹⁴⁵. Sytuacja polityczna Niemiec Wschodnich była zdecydowanie słabsza. Berlin staje się stolicą zjednoczonych Niemiec i jednocześnie miastem, w którym swe wpływy zaznaczyła polityka RFN i NRD. Warto nadmienić, że „Mur Berliński” stał się nie tylko granicą pomiędzy kapitalizmem a komunizmem ale także skutecznie utrudniał powstanie zespolonego układu przestrzennego w Berlinie¹⁴⁶. Moment zjednoczenia w Berlinie Zachodnim został poprzedzony zorganizowaniem dwóch stałych wystaw budowlanych: międzynarodowej (Internationale Bauausstellung – IBA) oraz berlińskiej (Bauausstellung Berlin GmbH) w latach 1979-1987. Wystawy miały na celu propagowanie nowych standardów życia, nowej substancji mieszkaniowej, tworzenia śródmieścia jako miejsca przyjaznego dla ludzi oraz przebudowy starych budynków i zdegradowanych części miasta. Należy nadmienić, że oprócz prezentowania aspektów technicznych, wystawa kładła nacisk na świadomość ekologiczną, sztukę, a także uwzględnienie cech ludzkiego życia. Do wzięcia udziału w wystawie zaproszono wielu znanych, światowej sławy architektów. W ramach przedsięwzięcia realizowane były dwa programy: Neubau – nowe budownictwo uzupełniające oraz Altbau – renowacja starej zabudowy mieszkaniowej. Program IBA odrzucał dotychczasowe idee modernizmu związane z architekturą i urbanistyką. Postulowano zachowanie tradycyjnego miasta i

¹⁴⁵ W dniu 31 sierpnia 1990 przedstawiciele rządów NRD i RFN podpisali traktat o zjednoczeniu obu państw z dniem 3 października 1990 roku [za:] J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wydaw. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2004, s. 602.

¹⁴⁶ A. Drapella-Hermansdorfer, *Wielki Berlin Poszukiwanie krajobrazowej tożsamości miasta*, [w:] „Kształtowanie krajobrazu idee, strategię, realizację cz. I”, Wydaw. Politechnika Wroclawska, Wrocław 2004, s. 40.

tworzenie wysokich biurowców w parkowym otoczeniu, równocześnie odrzucano pomysł „betonowych bloków – sypialni” propagując zamieszkiwanie terenów śródmiejskich¹⁴⁷. Obszar IBA obejmował swym działaniem 28 zespołów architektoniczno – urbanistycznych zniszczonych nie tylko przez wojnę ale także przez działania modernistyczne. Tereny objęte sanacją to m.in. dzielnice Friedrichstadt, Luisenstadt i Kreuzberg¹⁴⁸. Znaczna część mieszkańców tych dzielnic nie chciała dopuścić do wyburzenia budynków, mając obawy, że mieszkanie w bardziej komfortowych apartamentowcach będzie wiązało się z podniesieniem kosztów utrzymania. W związku z tym, że konflikt pomiędzy władzą a mieszkańcami nasilał się, podjęto decyzję o zorganizowaniu wystawy i rozwiązaniu problemu rewitalizacji¹⁴⁹. Pierwsze działania były próbą powrotu i przywrócenia dawnego kwartału urbanistycznego oraz przywrócenia dziedzina jako przestrzeni półprywatnej i rewitalizacji poszczególnych miejsc tworzących swego rodzaju lokalny klimat np. ulicy czy placu¹⁵⁰. Model postępowania IBA sprawdził się i został przyjęty nie tylko w Berlinie ale w całych Niemczech, a udział mieszkańców w kształtowaniu przestrzeni stał się znakiem rozpoznawczym dla berlińskiej szkoły rewitalizacji¹⁵¹ (ryc. 13).

¹⁴⁷ L. Świątek, J. Charytonowicz, *Recykling przestrzeni cz. II*, [w:] „Recykling” nr 7-8, 2004, Wydaw. ABRYS Sp. z o. o., Wydawnictwa Komunalne, s. 28-30.

¹⁴⁸ Drapella-Hermansdorfer, *Wielki Berlin ...op. cit.*, s. 40.

¹⁴⁹ A. Drapella-Hermansdorfer, *Zielone osie i zielone pierścienie Berlina*, [w:] „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych”, I/2005, Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie, Wydaw. Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin 2005, s.76-82.

¹⁵⁰ *Ibidem*.

¹⁵¹ Wzmocnienie funkcji partycypacji społecznej oraz reforma regulacji prawnych zabezpieczających realizację programów rewitalizacji społeczno – gospodarczych spowodowały europeizację niemieckiego systemu prawnego – planistycznego: „Planowanie ma zapewniać: zrównoważony rozwój przestrzenny i urbanistyczny, oparty o zgodność wymagań społecznych, gospodarczych i ochrony środowiska, uwzględniających również odpowiedzialność wobec interesów przyszlęch pokoleń. Ma zapewniać społecznie sprawiedliwe i służące dobru ogólnemu zagospodarowanie gruntów. Ma przyczyniać się do kształtowania środowiska zapewniającego realizację godności ludzkiej, ochronę i rozwój żywotnych podstaw życia ludzkiego, uwzględniać odpowiedzialność za ochronę klimatu. Kształt urbanistyczny i architektoniczny, kształt miejscowości i krajobrazu winno planowanie zachowywać i rozwijać zgodnie z kulturą budowlaną” [za:] Billert, *Polityka rozwoju i rewitalizacja ...op. cit.*

Ryc. 13. Lokalizacja dzielnic Marzahn – Hellersdorf i Friedrichshain-Kreuzberg, repr. [z:] <http://www.poloniaberlin.de/berlin/dzielnice/>

Przykładem działań IBA – Altbau jest dzielnica **Kreuzberg i kwartał Blok 103** (ryc. 14, ryc. 15). Dzielnica Berlin-Kreuzberg była terenem gęsto zaludnionym, istniało tam stare budownictwo o niskich standardach mieszkaniowych. Przed upadkiem „Muru Berlińskiego” było to tzw. SO36 określane nazwą biorącą się z przedwojennego kodu pocztowego. Wytyczne działań skonsultowane z mieszkańcami dzielnicy, zostały zatwierdzone przez Ministra Budownictwa i parlament okręgowy. Założenia rewitalizacji były związane z procedurami planowania i dotyczyły: uczestnictwa mieszkańców, określenia porozumienia między użytkownikami a organami planowania, szybkością procesu odnowy, utrzymania standardów technicznych, znaczenia ekologicznego, spraw związanych z *publik relations* w wymiarze społecznym, otwartego procesu podejmowania decyzji i źródeł finansowania¹⁵². W myśl tej zasady przypomniano formę zabudowy kwartałów z XIX w., polegającą na przemiennym zastosowaniu funkcji mieszkalnej z obiektami produkcyjnymi. Jednym z istotnych celów było lepsze przewietrzania wewnątrz kwartałów, wprowadzanie zieleni oraz naturalne doświetlenie pomieszczeń mieszkalnych przynajmniej na 1½. godz. dziennie. W konsekwencji uznano, że jeśli ten ostatni warunek nie może być spełniony, to należy zaproponować tam

¹⁵² *Berlin: Model project of ecological urban renewal in Berlin-Kreuzberg*, tekst dostępny [na:] <http://infohouse.p2ric.org/ref/24/23426.htm> [6.07.2013].

(zwłaszcza w niższych kondygnacjach) inną funkcję np.: drobnych usług, rzemiosła, biur¹⁵³. Tego typu podejście powodowało możliwie pełne zachowanie obecnych struktur czy tzw. łagodną rewitalizację¹⁵⁴. Posłużono się założeniem, że kwartał tworzy wewnątrz sprzyjające integracji mieszkańców¹⁵⁵. Proces rewitalizacji przebiegał w porozumieniu z mieszkańcami dzielnicy (projektowanie współuczestniczące), a każdy z budynków był potraktowany w sposób indywidualny w zależności od standardu i czasu powstania. W czasie budowy popierano gospodarkę lokalną, bazując na usługach i zaopatrując się w materiały budowlane u lokalnych dostawców¹⁵⁶. Szczególnie interesujące wydają się doświadczenia dotyczące dzielnicy Kreuzberg, sformułowane w dwunastu przykazaniach łagodnej rewitalizacji¹⁵⁷. W związku z obawą mieszkańców o koszty użytkowania lokali, stosowano się do zasady „ile zużywasz tyle płacisz”, oraz poszukiwano równowagi pomiędzy komfortem

¹⁵³ Drapella-Hermansdorfer, *Zielone osie...op. cit.* 76-82.

¹⁵⁴ Wołoszyn, *Ujmowanie –kształtowanie przestrzeni...op. cit.*, s.200.

¹⁵⁵ Świętek, Charytonowicz, *Recykling przestrzeni..., passim.*

¹⁵⁶ *Ibidem.*

¹⁵⁷ „1) Proces odnowy musi być ukierunkowany w stronę mieszkańców i ich lokalnego biznesu, prowadząc odnowę należy zachować istniejącą tkankę; 2) Planiści, mieszkańcy i biznesmeni powinni uzgodnić cele i środki odnowy. Techniczne i społeczne aspekty planowania muszą ze sobą współgrać. Aprobata programu odnowy przez mieszkańców jest warunkiem jego finansowania przez sektor publiczny; 3) Ochroną należy objąć różne osobliwości, tworzące charakter i klimat dzielnicy. Oznaki destrukcji powinny być usuwane natychmiast. W pierwszej kolejności należy zająć się zagrożeniami w budynkach opuszczonych. Krokem tym musi towarzyszyć rozbudzenie pozytywnych przekonań, co do przyszłości dzielnicy, oraz dążenie do utrzymania różnorodności funkcjonalnej dzielnicy; 4) Dopuszcza się zmiany w strukturze funkcjonalno – przestrzennej budynków mieszkalnych, jeśli wynikają one z konieczności dostosowania się do nowego stylu życia; 5) Środki należy angażować oszczędnie, a prace renowacyjne prowadzić „krok po kroku”, tak aby poszczególne etapy zamykały się w miarę kompletnymi efektami; 6) Zmiany w fasadach ograniczać do minimum, a poprawa struktury przestrzennej powinna polegać również na wprowadzeniu zieleni do wnętrza blokowych; 7) W programach odnowy należy zwrócić szczególną uwagę na przestrzenie publiczne (ulice, place) oraz usługi publiczne; 8) Planowanie społeczne musi rozwiązywać problemy związane z prawem materialnym różnych grup społecznych objętych programem odnowy; 9) Proces podejmowania decyzji dotyczących odnowy musi być „otwarty”, tj. powinien umożliwiać jak najszerszą dyskusję, przy znaczącej reprezentacji społeczności lokalnej; 10) Wiarygodność procesu odnowy zależy również od systematycznego wsparcia finansowego. Mechanizmy finansowania powinny umożliwiać szybką reakcję, odpowiednią do specyfiki kontekstu; 11) Odnowa miejska wymaga nowych rozwiązań instytucjonalnych. Pod względem organizacyjnym korporacje rozwoju miejskiego powinny w tym przypadku przyjąć postać turystów. W ich kompetencjach zadania budowlane powinny być rozdzielone od usług na rzecz odnowy; 12) Powyższe zasady powinny być w miarę stabilne, to znaczy, że należy je respektować w okresie dłuższym niż przewidziany dla konkretnego programu odnowy dzielnicy Kreuzberg”, [za:] Wołoszyn, *Ujmowanie –kształtowanie przestrzeni..., op., cit.*, s.200-201.

życia a kosztami utrzymania w związku z tym w rewitalizacji brano pod uwagę kwestie ekonomii i transportu¹⁵⁸.

Według późniejszych badań okazało się, że eksperyment się powiódł gdyż ewidentnie zmniejszyło się np. zapotrzebowanie na energię ciepłą i elektryczną. Wymierne efekty przyniosły także zastosowane systemy solarne, o połowę zmalowały opłaty za wywóz śmieci i zwiększyło się użytkowanie wody deszczowej¹⁵⁹. Zieleń wypełniła ponad połowę powierzchni podwórek i zajęła miejsce także na ścianach budynków. Obecnie historia powstania dzielnicy Kreuzberg jest przedstawiana w Muzeum zlokalizowanym na terenie dzielnicy. Tematy wystaw stałych są poświęcone powojennym problemom mieszkaniowym, a także ludności napływowej mieszkającej na tym terenie. Kreuzberg stanowi przykład wielonarodowej dzielnicy przyciągającej na swe tereny społeczność i subkultury różnego pochodzenia¹⁶⁰. Swoją wielokulturowość, w szczególny sposób manifestuje weekend Zielonych Świątek, kiedy to trwa Karnawał Kultur (*Karneval der Kulturen*). Jest to okazja do zaprezentowania Berlina jako wielokulturowej społeczności o ogromnych szansach i bogactwie rozwoju. Główną atrakcją festynu stanowi kolorowy korowód karnawałowy, złożony z ludzi reprezentujących różne narodowości zamieszkujące Berlin. Zauważa się jednak, że mieszkańcy Berlina traktują tę dzielnicę jako „gorszą”. Obserwuje się tam ogromne zniszczenia spowodowane przez mieszkańców dzielnicy. Pojawiają się, dewastacje ogrodzeń, placów zabaw, graffiti na murach a także ogrom śmieci nieusuniętych z chodników, ulic

¹⁵⁸ Zasada "ile używasz tyle płacisz" przekładała się na:

- zmniejszenie ekonomicznych i ekologicznych kosztów inwestycji przez maksymalne wykorzystanie istniejących substancji;
- zmniejszenie potrzeb transportowych, miejsce pracy w pobliżu miejsca zamieszkania;
- zmniejszenie zużycia energii poprzez zastosowanie technologii energooszczędnych (baterie słoneczne, pompy ciepłe);
- zmniejszenie zużycia wody pitnej poprzez stosowanie instalacji wodoszczelnych, a także wykorzystywanie wody deszczowej;
- zmniejszenie kosztów odprowadzania odpadów poprzez wprowadzenie systemu segregacji w tym kompostowania odpadów;
- poprawa warunków zdrowotnych poprzez wprowadzenie powierzchni biologicznie czynnych w każdym wolny miejscu, na podwórkach, dachach;
- poprawa warunków zarządzania obiektami i terenami przyległymi poprzez wprowadzenie wspólnot lokatorskich, systemów monitorowania czy udostępnianiem informacji i edukacji ekologicznej.

[za:] Drapella-Hermansdorfer, *Zielone osie i zielone ...*, op. cit. s.76-82.

¹⁵⁹ Drapella-Hermansdorfer, *Zielone osie i zielone ...*, op. cit. s.76-82.

¹⁶⁰ Najliczniejszą grupą mieszkańców dzielnicy Kreuzberg to obywatele pochodzenia Tureckiego.

i terenów zieleni¹⁶¹. Niejednokrotnie można odnieść wrażenie, że proces rewitalizacji powinien tu zostać powtórzony.

Ryc.14. Kwartály zabudowy w dzielnicy Kreuzberg, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014
Ryc. 15. Zieleń i place zabaw w dzielnicy Kreuzberg, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Przykładem rewitalizacji osiedli „socjalistycznych”, wielkopłytowych jest **Hellersdorf**, usytuowane na obrzeżach miasta w północno-wschodniej części Berlina. Podobnie jak dzielnica Kreuzberg przeszło ono zadowalającą rewitalizację. Wśród mieszkańców osiedla przeprowadzono szereg wywiadów (1985-1992) dotyczących komfortu mieszkania. Głównymi potrzebami lokalnej ludności okazały się: chęć wykupu mieszkań (w dawnym NRD lokale były komunalne), wymiany drzwi, okien, oraz urządzenia terenów zielonych i rekreacyjnych. Istotną kwestią stało się także zaniedbane otoczenie, które do niedawna stanowiło niepielęgnowane zieleńce wokół bloków. Równocześnie zwrócono uwagę na brak punktów usługowych, takich jak: sklepy, hale sportowe, boiska. Przy okazji modernizacji osiedla wzięto pod uwagę postulaty mieszkańców i uzupełniono zabudowę, stworzono domknięte kwartály z wewnętrznymi dziedzińcami, dobudowano piętra i dostawiono windy. W rewitalizacji uwzględniono także względy ekologiczne poprzez docieplenie budynków, przebudowę infrastruktury, a także zlikwidowano zabetonowane powierzchnie parkingów i placów zamieniając je na powierzchnię biologicznie czynne. Poprzez zastosowanie tego typu rozwiązań, zabudowa mieszkaniowa została wzbogacona o zieleń, którą włączono w zróżnicowany system ogrodów

¹⁶¹ Autorka mogła zaobserwować ten stan rzeczy podczas pobytu w Berlinie – Dzielnicy Kreuzberg w lutym 2014 roku.

prywatnych dla mieszkań na parterze¹⁶². System zieleni osiedlowej jest urozmaicony o liczne kompozycje ogrodowe. W ramach rewitalizacji powstały także centra osiedlowe w postaci małych uliczek handlowych, przy których znajdują się sklepy, kawiarnie osiedlowe, restauracje i usługi (ryc. 16, ryc. 17).

Ryc. 16. Odnowiona elewacja w blokach oraz zaprojektowana zieleni osiedla Hellensdorf, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Ryc. 17. Uliczka handlowa wewnątrz osiedla Hellensdorf z zaprojektowanym systemem zieleni, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Również przed rokiem 1990 dokonano rewitalizacji na terenach powojkowych w Kopenhaskiej dzielnicy **Christiania** (ryc. 18). Jest to najprawdopodobniej jedyny przykład rewitalizacji, której dokonuje społeczność lokalna bez współudziału władz na tak wielką skalę¹⁶³. Tereny powojkowe wraz z budynkami przejmują hippisi, artyści i „outsiderzy”, którzy od tego momentu stanowią społeczność lokalną. Dzielnica utworzona jest z zabudowań o spontanicznych kształtach będących wizją projektową ich właścicieli, średnia powierzchnia mieszkań to ok. 55m²¹⁶⁴. Mieszkańcy wspólnie odpowiadają za rozwój i warunki, w których żyją. W latach 70. XX w. osiedlający się tu ludność otwierała szkoły i przedszkola dla swoich dzieci¹⁶⁵. Na terenie miasta działa ok

¹⁶² D. Bartoszewicz, *Berlińska nauka z blokowisk do Warszawy*, tekst dostępny [na:] http://warszawa.gazeta.pl/warszawa/1,34889,6465332,Berlinska_nauczka_z_blokowisk_dla_Warszawy.html [20.07.2013].

¹⁶³ Dzielnica Christiania powstała w 1971, w dzielnicy Kopenhagi Christianhavn, dzieli się na czternaście części zamieszkiwanych przez kilku stałych mieszkańców. Ta kontrowersyjna część miasta została utworzona przez grupę hippisów – squatersów zajmujących obszar ok 40 ha. byłych jednostek wojskowych i squatów. Obszar Christiani otoczony jest murem oddzielającym go od pozostałej części miasta.

¹⁶⁴ B. Dżon, *Wolne Miasto Christiania*, tekst dostępny [na:] <http://www.przegladygodnik.pl/pl/artukul/wolne-miasto-christiania> [10.10.2013].

¹⁶⁵ Dżon, *Wolne Miasto..., passim*.

80 przedsiębiorstw, organizuje się różnego rodzaju festyny, festiwale, a nawet turnieje piłki nożnej. Nieoficjalna deklaracja Wolnego Miasta Christiania z 24 września 1971 r. określa politykę ekonomiczną i relacje między mieszkańcami komuny: *Celem projektu jest stworzenie samostanowiącej się społeczności, gdzie każda jednostka jest odpowiedzialna za siebie, będąc jednocześnie integralną częścią naszej wspólnoty. Jej członkowie zamierzają w tym celu osiągnąć ekonomiczną niezależność. Równie ważnym zamiarem jest utwierdzenie w przekonaniu, że ogólnie pojęta nierówność międzyludzka może zostać poprzez naszą działalność zażegnana*¹⁶⁶.

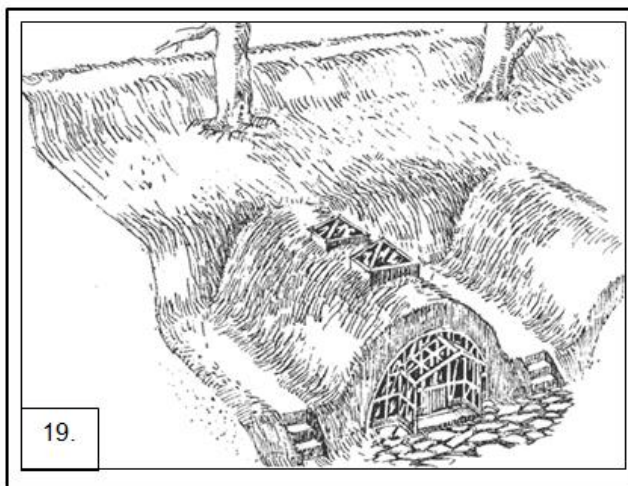

Ryc. 18. Obszar Wolnego Miasta Christiania, fotografia skopiowana [z:] <http://webhotel.eamv.dk/mmd270846/chris/about.html> [01.11.2014]

Mieszkańcy Christiani w latach 90. XX w. przygotowali nawet swój własny projekt rozwoju dzielnicy z uwzględnieniem zieleni na tym terenie pod nazwą „Zielony plan Christiani”. Plan ten przewiduje zrównoważony rozwój dzielnicy z zachowaniem równowagi pomiędzy architekturą, zielenią, a także uwzględnia sposób administrowania i pielęgnacji zieleni, wprowadzenie wśród mieszkańców ekologicznego stylu życia. Społeczności Christiani przyświeca hasło: Natura, Kultura, Duch (ryc.19). W myśl tego hasła przystąpiono także do zmiany świadomości i stylu życia mieszkańców. Kładzie się nacisk na recykling odpadów, wykorzystanie deszczówki, poszukiwanie metod oszczędzania

¹⁶⁶ N. Grunsiok, *Squattersi kupili ziemię*, tekst dostępny [na:] http://www.dwutygodnik.krn.pl/artykuly/arttykul/squattersi_kupili_ziemie_1455.html [30.10.2013].

energii, oraz wykorzystywanie energii słonecznej, wodnej i energii wiatru¹⁶⁷. Niestety w związku z brakiem kontroli ze strony rządu w dzielnicy pojawiają się narkotyki i szerzy się prostytucja, co niejednokrotnie wywołuje konflikt z władzami miasta.

Ryc. 19. Futurystyczny projekt domu ekologicznego wzorowanego na tradycjach islandzkich w otoczeniu zieleni, fotografia skopiowana [z:] <http://www.christiania.org/info/the-green-plan-1991/> [01.11.2013]

Christiania zyskuje jednak jako obiekt turystyczny, stanowi niezwykle atrakcję, odwiedzają ją liczni mieszkańcy okolicy w celu spędzenia wolnego czasu w pobliżu zieleni (ryc. 20)¹⁶⁸. Christiania została uznana oficjalnie za „eksperyment społeczny”¹⁶⁹. Społeczność Wolnego Miasta godząc się na przestrzeganie niektórych praw, w tym prawa budowlanego ma możliwość wykupu zamieszkiwanych przez nich ziem. W ten sposób zyskała pewien rodzaj autonomii¹⁷⁰. To miasto - dzielnica jest jednym z przykładów rewitalizacji gdzie działania podejmowała sama grupa społeczna bez udziału fachowców i władz miasta. Analizując ten przykład można zaryzykować stwierdzenie, że bez udziału władz dzielnica Christiania może nie poradzić sobie z narastającymi problemami bo pomimo zyskania przez nią autonomii problem narkomanii i prostytucji w Christianii ciągle pozostaje nie rozwiązany.

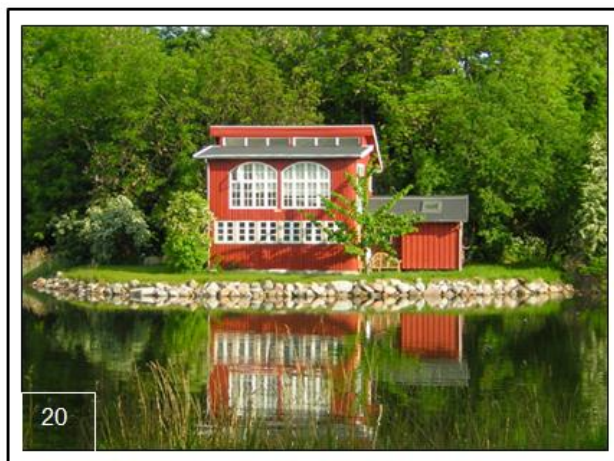
¹⁶⁷ *Christiania's green plan*, tekst dostępny [na:]

<http://archivio.eddyburg.it/article/articleview/7132/1/229> [9.03.2014].

¹⁶⁸ B. Dżon, *Wolne Miasto...passim*.

¹⁶⁹ T. Freston, *You Are Now Leaving the European Union*, tekst dostępny [na:] <http://www.vanityfair.com/politics/2013/09/christiana-forty-years-copenhagen> [10.10.2013].

¹⁷⁰ *Denmark Christiania: New challenges for Copenhagen's hippy zone*, tekst dostępny [na:] <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14496193> [10.10.2013].

Ryc. 20. Domy w Christiani zaprojektowane i wybudowane przez mieszkańców wtapiają się w otaczający je krajobraz, fotografia skopiowana [z:] <http://www.christiania.org/galleri/?album=all&gallery=4> [1.11.2014]

W ostatnich latach (od roku 1990) procesy rewitalizacji w miastach europejskich cieszą się coraz większym zainteresowaniem, a przodują w nich takie kraje jak Niemcy, Wielka Brytania i Francja. Jednak autorka niniejszej rozprawy zdecydowała zwrócić uwagę na jedno z miast na kontynencie amerykańskim, tj. **Detroit**¹⁷¹. Jest to szczególny przypadek miasta, które obecnie boryka się z pomysłami na przeprowadzenie właściwego procesu rewitalizacji. W ubiegłym roku 18.07 ogłosiło bankructwo. Stan miasta praktycznie od lat 50. XX w. pogarszał się. Wielokrotnie podejmowano tam próby jego rewitalizacji, niestety każda kończyła się niepowodzeniem. Niegdyś potęga przemysłu motoryzacyjnego z gęstym zaludnieniem, obecnie miasto z wysokim bezrobociem i niską populacją mieszkańców¹⁷². Przyczyn upadku

¹⁷¹ Miasto założone w 1701 przez Francuza Antoine'a de La Mothe Cadillaca początkowo jako Ponchartraindu Détroit przekształcone później przez Brytyjczyków na Detroit. W 1796 r. przekazane USA, w 1802 r. uzyskało prawa miejskie. Od 1805 do 1847 r. Detroit stało się stolicą stanu Michigan. W XIX w. Detroit poprzez swą architekturę było przez niektórych nazywany Paryżem Zachodu. Miasto rozwijało się równomiernie od 1830 roku poprzez żeglugę wodną, budowę statków jak również przemysł manufakturowy. Dzięki swemu strategicznemu położeniu w okolicy Wielkich Jezior, rozwijał także transport poprzez sieć kanałów. Pod koniec XIX w. (1896 r.) Henry Ford wybudował pierwszą fabrykę samochodów przy MarcAvenue. Gwałtowny rozwój przemysłu spowodował gwałtowny napływ emigrantów (w tym z Polski). W czasie tego okresu Detroit wchłonęło w granice miejskie wiele okolicznych wsi i miasteczek. W początkach XX w. Detroit długo pełniło funkcję miasta napędzającego światowy przemysł motoryzacyjny. Miasto stało się stolicą przemysłu samochodowego. Miały tu siedzibę trzy największe koncerny Ford Motor Company, General Motors, Chrysler.

[za:] P. Trębacz, *Kurczenie się miasta na przykładzie Detroit*, [w:] "Teki Komisji Architektury i Studiów Krajobrazowych Oddziału PAN w Lublinie, Lublin 2013, s. 87-88.

¹⁷² Wg spisu ludności nastąpił także olbrzymi spadek populacji ludności w mieście od 1,8 mln osób w szczycie populacji do 700 tys. mieszkańców w 2010 [za:] *Detroit ogłosiło bankructwo*.

Detroit upatruje się w powstaniu silnych związków zawodowych takich jak m.in.: American Federation of Labor, United Auto Workers, Teamsters, które domagały się dalszych, a nawet coraz większych uprawnień, nie zważając na zmianę realiów gospodarczych. W latach 80. XX wieku na amerykański rynek weszła nowa konkurencja w postaci firm japońskich i koreańskich produkujących tańsze samochody. To przyczyniło się do podjęcia decyzji przez amerykańskie koncerny samochodowe o przeniesieniu swojej produkcji w inne miejsca, w tym do Ameryki Południowej i Azji. Ta decyzja spowodowała emigrację młodych ludzi z miasta w poszukiwaniu nowych miejsc pracy, a duża część emerytów i ludzi mniej przedsiębiorczych pozostała w Detroit¹⁷³. Problem dotyczy przede wszystkim czarnoskórych mieszkańców, którzy wraz z rozwojem przemysłu przybywali tu w poszukiwaniu pracy. Obecnie w związku z tym, że biali pracodawcy zamknęli swe firmy w mieście, Afroamerykanie stanowią największy odsetek ludności niepracującej. Równocześnie stanowią oni ponad 82% mieszkańców miasta. Jako kolejną przyczyną destrukcji miasta podaje się około pięćdziesięcioletnie rządy demokratów, które doprowadziły do jego upadku. Kolejno następujące po sobie władze miasta dbały przede wszystkim o swoje interesy, szerzyła się korupcja, urzędnikom przyznawano wysokie pensje nie licząc się ze stanem budżetu¹⁷⁴.

Obecnie, opustoszałe budynki rozpadających się fabryk miasta służą w czasie ostrych mrozów jako boiska do gry w hokeja, inne wnętrza stanowią swoiste tło dla wykonywanych fotografii i instalacji artystycznych. Miasto staje się atrakcją dla turystów, przybywających tu także z europejskiego kontynentu, ciekawych „końca amerykańskiego snu”¹⁷⁵. Pozostaje pytanie, jak władze amerykańskie wybrną z tak ostro zarysowanego problemu. Obecnie został

Co dalej z amerykańskim symbolem, test dostępny [na:] <http://www.forbes.pl/detroit-oglosilo-bankructwo-co-dalej-z-amerykanskim-symbolem-,artykuly,158398,1,1.html> [28.11.2013].

¹⁷³ P. Milewski, *Detroit, upadek miasta motorów*, test dostępny [na:] <http://swiat.newsweek.pl/detroit--upadek-miasta-motorow,106851,1,1.html> [28.11.2013].

¹⁷⁴ Przykładem może być były burmistrz miasta Detroit – Qwame Kil Patric (rządził w latach 2002-2008), który został skazany na 28 lat pozbawienia wolności. Był wg sądu głównym odpowiedzialnym za historyczne bankructwo miasta, przekupstwa, malwersację oraz wymuszanie podatków i inne przestępstwa. [za:] *Burmistrz Detroit skazany na 28 lat. Za korupcję* tekst dostępny [na:] <http://www.bankier.pl/wiadomosc/Burmistrz-Detroit-skazany-na-28-lat-Za-korupcje-2959616.html> [28.11.2013].

¹⁷⁵ M. Binelli, *How Detroit Became the World Capitol of Staring at Abandoned Old Buildings*, [w:] New York Times (wersja elektroniczna) tekst dostępny [na:] http://www.nytimes.com/2012/11/11/magazine/how-detroit-became-the-world-capital-of-staring-at-abandoned-old-buildings.html?pagewanted=all&_r=0, [13.10.2013].

powołany komisaryczny zarząd miasta, po czym ma nastąpić stopniowe dofinansowanie ze środków państwowych celem „naprawy” sytuacji (ryc. 21).

Ryc. 21. Opustoszałe ulice Detroit, fotografia skopiowana [z:] <http://theeconomiccollapseblog.com/archives/25-facts-about-the-fall-of-detroit-that-will-leave-you-shaking-your-head/detroit-photo-by-bob-jagendorf> [2.11.2013]

Z punktu widzenia koncepcji niniejszej rozprawy, omówiony przykład ma istotne znaczenie ze względu na fakt, że obecnie pojawiają się pomysły („Detroit Future City”) na rewitalizację Detroit przy zastosowaniu świadomie kształtowanych systemów zieleni i wykorzystania alternatywnych źródeł energii. Miasto ma stanowić w przyszłości ośrodek nauki, edukacji i kultury. Przyjmuje się, że tereny otwarte i parki będą powiększone czterokrotnie, a wokół centrum powstaną dwa pierścienie o dużej wartości przyrodniczej. Pierwszy utworzony na terenach przemysłowych, drugi uformowany z obszarów leśnych. Ten system rozwiązań ma także przyczynić się do zaprzestania rozproszenia zabudowy¹⁷⁶ (ryc. 22).

¹⁷⁶ Trębacz, *Kurczenie się miasta ...op. cit.*, s. 92.

Ryc. 22. Przepuszczalny wygląd Detroit w 2025,
fotografia skopiowana [z:] <http://www.popularmechanics.com/technology/engineering/rebuilding-america/detroit-2025-after-the-recession-a-city-reimagined-1310880> [1.11.2014]

3.3. Zieleń na terenach rewitalizowanych - przemysłowych w mieście, na przykładzie wybranych miast europejskich i amerykańskich

Jednym z podstawowych sposobów na zagospodarowanie terenów przemysłowych w mieście jest tworzenie na ich miejscu terenów zieleni, w szczególności parków. Wiąże się to przede wszystkim z mniejszymi kosztami odzyskiwania i oczyszczania tych terenów, często zanieczyszczonych, a nawet skażonych. Dodatkowo, celem takiej strategii staje się umożliwienie użytkownikom pełnego obcowania z zielenią.

W ramach IBA¹⁷⁷ w Niemczech podjęto zadania rewitalizacji terenów przemysłowych jak również osiedli mieszkaniowych i otaczającego ich krajobrazu¹⁷⁸. W Berlinie, dzielnicy Marzahn - Hellersdorf powstał w 1987 na terenach zdegradowanych park stanowiący fragment szerszego planu rewitalizacji (ryc. 23).

¹⁷⁷ Autorka szerzej opisuje IBA (Internationale Bauausstellung) w podrozdziale 3.2. „Koncepcja rewitalizacji z udziałem zieleni w miastach-metropoliach na wybranych przykładach”.

¹⁷⁸ Pierwszym projektem IBA mającym duże znaczenie dla przyszłych działań związanych z przekształcaniem terenów przemysłowych w tereny zielone jest zaprojektowany w 1988 r. park krajobrazowy w Zagłębiu Ruhry – Emscher Park. IBA działając w Nadrenii Północnej-Westfalii podjęła próby, których celem było polepszenie warunków życia mieszkańców poprzez zmiany z zakresu: architektury, urbanistyki, środowiska. Zmiany te stanowiły podstawę przemian gospodarczych w starym regionie przemysłowym.[za:] www.iba.nrw.de/iba/main.htm (oficjalna strona IBA) [10.03.2014]. Na terenach gdzie do tej pory następował niekontrolowany rozwój miast, przystąpiono do odbudowy krajobrazu. Przebudowano stare osiedla, odrestaurowano zabytki przemysłowe, utworzono tereny krajobrazu chronionego, oraz tereny rekreacyjne, wzdłuż kanału Rhein – Herne [za:] Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006, seria Architektura, Monografia 336, s. 85.

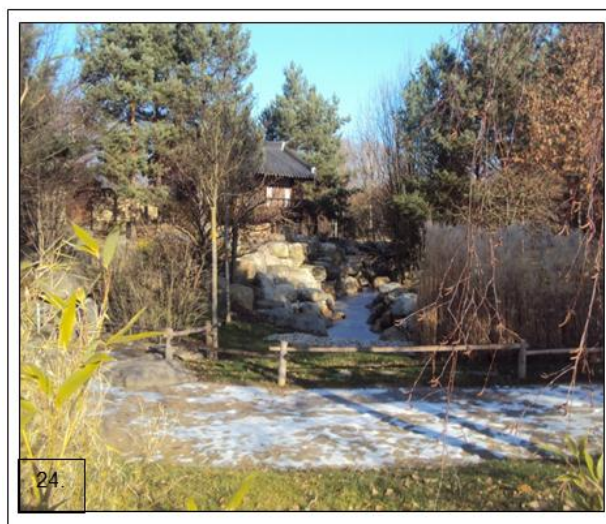
Ryc. 23. Gärten der Welt w Berlinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Obecnie jako **Gärten der Welt** (Ogród Świata) jest oazą zieleni we wschodniej części Berlina, zdominowanej przez duże blokowiska. Osiedla te powstały w latach 1976-1987, a park stanowił tu pewnego rodzaju rekompensatę w zamian za mało atrakcyjne warunki mieszkalne dla około 175 tys. mieszkańców¹⁷⁹. W zamyśle ogród ten miał przyjąć formę parku ludowego z towarzyszącą mu infrastrukturą i miejscami rekreacji. Obecnie 21 hektarowy Merzahn Park oferuje wiele rekreacji, a także umożliwia kontakt z przyrodą. Stanowi rozległy teren skupiający różne rodzaje ogrodów w tym: tematyczne, ziołowe, plantacje kwiatów sezonowych. W roku 2000 powstały nowe atrakcje, jako pierwszy został zrealizowany ogród chiński. Jego nazwa to „Ogród Odzyskanego Księżyca” (Garten des Wiedergewonnenen Mondes) nawiązuje do zjednoczenia Niemiec. Ogród chiński został zaprojektowany w ścisłej współpracy z Pekinem i był wykonywany przez wykwalifikowanych chińskich robotników, dodatkowym atutem są używane w nim autentyczne elementy w tym nawet kamienie. Kolejne powstające ogrody: japoński, orientalny, balijski i koreański kształtują przestrzeń i tworzą jej nowy atrakcyjny wygląd (ryc. 24). Najmłodszy z nich został oddany do użytkowania w 2008 r. jest odwołaniem do włoskiego stylu ogrodów Boboli i próbuje naśladować tokańskie krajobrazy, za pomocą formy ale także użytych w nim elementów małej architektury¹⁸⁰. Dodatkowym

¹⁷⁹ A. Drapella-Hermansdorfer, P. Ogielski, *Zrównoważony Berlin. Różne spojrzenia na park miejski*, [w:] „Kształtowanie krajobrazu: idee, strategie, realizacje”, cz. I, Wydaw. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004, s. 87.

¹⁸⁰ Informacje pozyskane przez autorkę na terenie zwiedzanego ogrodu 5.02.2014

elementem w Gärten der Welt jest punkt widokowy z którego można podziwiać otaczającą zielen, jak również uzmysłwić sobie położenie parku w centrum kompleksu osiedlowego.

Ryc. 24. Ogród japoński w Gärten der Welt, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

W wielu parkach powstających na terenach „odzyskiwanych”, ważną kwestią jest podkreślanie tradycji tego miejsca poprzez np. pozostawianie elementów które je do tej pory charakteryzowały. Tak dzieje się w Parku Natury na terenie byłego dworca **Schöneberg Südgelände** w Berlinie ¹⁸¹ (ryc. 25). Park ten został utworzony na terenach zniszczonych podczas II wojny światowej, gdzie dawniej zlokalizowana była parowozownia¹⁸². Istniała potrzeba zagospodarowania tych miejsc i wykorzystania ich potencjału. Z problemem zmierzili się dwaj projektanci Ingo Kowarik i Andreas Langer, którzy zaproponowali nową formę użytkowania tego terenu, właśnie w postaci stworzenia tu Parku Natury z zachowaniem części elementów, które od dawna w tym krajobrazie istniały czyli m.in. torów kolejowych pozostawionych w nienaruszonej postaci, czy wieży ciśnień. Elementy te zostały „wtopione” w zielen, pozostałe bocznic kolejowe obecnie służą jako ścieżki. Dodatkowo park

¹⁸¹ A. Drapella Hermansdorfer, *Współczesny park miejski w Europie*, [w:] „Wizja rozwoju Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku im. Gen. Jerzego Ziętka, materiały konferencyjne opublikowane na stronie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, Katowice, 2006, tekst dostępny [na:] http://www.slaskie.pl/wpkiw/pw_wpme_2.pdf , [8.07.2013].

¹⁸² Parowozownia ta była jedną z największych w Niemczech, w 1931 mieściło się w niej średni 69 lokomotyw, a także znajdowały się obrotnice, żurawie, i inne instalacje, a także warsztaty i biura (na podstawie informacji zebranych przez autorkę podczas wizyty w parku).

ten umożliwia obcowanie z przyrodą: z blisko 400 gatunkami roślin, a także zwierzętami, co czyni go poniekąd rodzajem parku dydaktycznego¹⁸³. W hali parowozowni prowadzone są obecnie warsztaty dla dzieci i młodzieży z zakresu wiedzy o jego faunie i florze.

Ryc. 25. Park Schöneberg Südgelände na terenie byłego dworca, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Wyobrażenia architektów związane z projektowanym miejscem, czy parkiem, nie zawsze odpowiadają potrzebom mieszkańców, stąd tak ważne jest nawiązanie dialogu ze społecznością która w przyszłości to miejsce będzie użytkowała. Mogą to być warsztaty, czy wymiana poglądów poprzez środki masowego przekazu. Znaczna część parków ma swoje strony internetowe, na których zamieszczane są tygodniowe programy imprez. W tym systemie istotną rolę pełnią wolontariusze, którzy pomagają osobom starszym lub niepełnosprawnym korzystać z wypoczynku i rehabilitacji na świeżym powietrzu (Park Marzahn). W niektóre prace pielęgnacyjne włączają się także uczniowie, emeryci, budując w ten sposób poczucie odpowiedzialności za miejsce¹⁸⁴.

Tak dzieje się także w przypadku kolejnego berlińskiego ogrodu **Britzer Garten** (ryc. 26). Jest to jeden z pierwszych powstałych po II wojnie światowej parków, który towarzyszył Międzynarodowej Wystawie Budowlanej IBA (1980-

¹⁸³ Drapella-Hermansdorfer, Ogielski, *Zrównoważony Berlin...op. cit.*, s. 90.

¹⁸⁴ Drapella Hermansdorfer, *Współczesny park...op. cit.* s. 6.

1978). Dziewięćdziesięć hektarowy ogród powstał w roku 1985, zaprojektowany przez Wolfganga Millera i jest obecnie uważany za jeden z najpiękniejszych parków tematycznych Berlina¹⁸⁵. Powstał na terenach opuszczonych i zdegradowanych. Całość związana jest z istniejącym tam stawem, a kompozycja nawiązuje do wodnych cech krajobrazowych tego miejsca. Utworzonych jest wiele zatoczek, plaż i mostów. Każdego roku otwierany jest trasą Frühlingsstraße obsadzoną wiosennymi roślinami cebulowymi: krokusami, żonkilami, tulipanami i innymi. Oprócz tego w ogrodzie istnieją zakątki różane, czy różanecznikowe. Britzer Garden pełni funkcję wypoczynkową i rekreacyjną, są place zabaw dla dzieci i tereny wypoczynkowe. Cyklicznie organizowane są także koncerty, przedstawienia i wesołe miasteczka, na których pojawia się ok 10 tys. zwiedzających. Na terenie ogrodu mieści się Muzeum Kolejnictwa i istnieje tu jeden z dwóch działających młynów wodnych o wysokości 20 m. W 2002 r., ogród Britz został wybrany jako jeden z dziesięciu najpiękniejszych w Berlinie.

Ryc. 26. Park Britzer Garten fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

We Francji, państwie które w doskonały sposób radzi sobie z działaniami z zakresu rewitalizacji, w samym centrum Paryża usytuowany jest Park **André Citroëna** (ryc. 27). Znajduje się w miejscu gdzie dawniej istniała fabryka

¹⁸⁵ *Britzer Garten*, tekst dostępny na oficjalnej stronie parku [na:] <http://www.gruen-berlin.de/parks-gaerten/britzer-garten/uebersicht/daten-zahlen-fakten/> [13.07.2013].

motoryzacyjna Citroën. Po roku 1970 zakłady przeniesiono poza centrum miasta i wtedy to teren ten został wykupiony przez miasto i przeznaczony pod park miejski. W 1985 r. ogłoszono konkurs, z którego wyłoniono zwycięskie dwa zespoły projektantów: Gilles Clément i Patrick Berger oraz Alain Prorost, Jean – Paul i Jean François Jodry. Park łączy w sobie styl historyczny z elementami współczesnymi, powstał w 1992 roku i zajmuje powierzchnię 14 ha, a koszt jego założenia wyniósł 74 mln dolarów. Cały teren podzielony jest na mniejsze części o różnych funkcjach tematycznych, takich jak: sztuka, architektura, ruch i natura - oddzielone od siebie małymi kanałami wodnymi¹⁸⁶. Elementem łączącym wszystkie fragmenty ogrodu jest ścieżka¹⁸⁷. W ogrodach jest miejsce przeznaczone na place zabaw, istnieje możliwość jazdy na rowerze i wprowadzania zwierząt¹⁸⁸.

Ryc. 27. Park André Citroëna, fot. M. Wilczkiewicz, 2014

Także we Francji, po zamknięciu w 1969 roku linii kolejowej, architekt krajobrazu Jacques Vergely i architekt Philippe Matheu zaprojektowali park **Promenade Plantee**, który oddano do użytkowania w 1993 roku (ryc. 27). Długość parku to przeszło 4,7 km. Poprowadzony jest przez prawie całą

¹⁸⁶ J. Węgrzynowicz – Becker, *Nowoczesne parki Paryża*, cz. 2, tekst dostępny [na:] <http://www.architekturakrajobrazu.info/przestrze-miejska/141/1662-nowoczesne-parki-paryz-cz2> [20.01.2014].

¹⁸⁷ M. Riha, *Parc Andre Citroen South of Paris, France Landscape Architects: Giles Clement & Alan Provost*, tekst dostępny [na:] http://www.larch.umd.edu/dsw/larc_263_examples/parc_andre_citroen_site.pdf [22.01.2014].

¹⁸⁸ A. Hubeny – Żukowska, *Park André Citroëna*, tekst dostępny [na:] <http://www.swiatrezydencji.pl/ogrody/architektura-ogrodowa/park-andre-citroena> [20.01.2014].

dwunastą dzielnicę Paryża, od Opéra Bastille aż do okolic Bois de Vincennes¹⁸⁹. Jedną z części deptaka znajduje się 10 metrów ponad ziemią - Viaduc des Arts (centrum sztuki i rzemiosła) i jest uważana za High Line Park w Paryżu. Park przeznaczony jest zarówno dla czynnego jak i biernego wypoczynku. Istnieje na jego terenie wiele ścieżek spacerowych i tras rowerowych, a także trawniki z przeznaczeniem na pikniki i spotkania w gronie znajomych.

Ryc. 28. Park Promenade Plantée, fot. M. Wilczkiewicz, 2014

Równie dobrą metodę rewitalizacji poprzez wprowadzenie zieleni na obszary miejskie – przemysłowe zastosowano w Stanach Zjednoczonych¹⁹⁰. Wykorzystując przykład rozwiązania Promenade Plantée we Francji, w Nowym Jorku mieszkańcy Meatpacking District powołali komitet działający na rzecz rewitalizacji działającej tam niegdyś kolejki i pozyskania dofinansowania od władz miasta¹⁹¹. W wyniku międzynarodowego konkursu przeprowadzonego w 2003 r. projektantami **High Line Park** został Zespół Architektów Diller Scofidio + Renfro oraz firma zajmująca się architekturą krajobrazu James Corner Field

¹⁸⁹ P. Smith, *Promenade Plantée Parkway, the Highline Park in Paris*, tekst dostępny [na:] <http://www.localnomad.com/en/blog/2013/02/13/promenade-plantée-parkway-the-highline-park-in-paris/> [20.11.2013].

¹⁹⁰ M. Wilczkiewicz, *Wprowadzenie zieleni komponowanej metodą na rewitalizację obszarów miejskich przemysłowych na przykładzie nowojorskich parków: High Line Park, Brooklyn Bridge Park i Freshkills Park*, [w:] „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A/2012, zeszyt 19, rok 109, s. 223-233.

¹⁹¹ Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury....op. cit.* s. 180.

Operations i holenderski ogrodnik Pier Oudolf¹⁹². Dzięki podjętym działaniom w 2009 roku otworzono pierwszy, a w 2011 drugi fragment parku. Kompozycja przypomina o dawnym użytkowaniu przestrzeni poprzez ścieżki w formie podkładów kolejowych, a zastosowane materiały zwracają uwagę na poindustrialny charakter miejsca. Dodatkowo w otoczeniu zieleni mieszkańcy i turyści mają możliwość oglądania nowojorskiej ulicy i budynków Hudson River. Dla zwiedzających projektanci przygotowali atrakcje w postaci trawiastych platform, amfiteatru uformowanego z ławek zestawionych tak aby umożliwić widok na ulice (ryc. 29)¹⁹³.

Ryc. 29. High Line Park w Nowym Jorku, fot. A. Grzybowska, 2014

Innym przykładem udanej rewitalizacji miejskich terenów poindustrialnych, konkretnie dawnych doków jest **Brooklyn Bridge Park** w Brooklynie (ryc. 30). Park usytuowano na 35 hektarowym terenie przybrzeżnym East River. W parku zaprojektowano plażę, miejsca zabaw dla dzieci, a na rzece przewidziano możliwość uprawiania sportów wodnych i wędkarstwa. Projekt ten został wykonany przez firmę Michael Van Valkenburgh Assoc, z uwzględnieniem konsultacji społecznych, w tym zgłaszanej przez mieszkańców potrzeby dostępu do rzeki. Wybudowano zatokę i umożliwiono treningi kajakarskie, utworzono punkt widokowy¹⁹⁴.

¹⁹² A. Bighorse, *The Highline: past and present* tekst dostępny [na:] <http://www.gsd.harvard.edu/pbcote/courses/archive/2010/gsd6447/bighorse/> [10.11.2013].

¹⁹³ Wilczkiewicz, *Wprowadzenie zieleni....op. cit.*, s. 223-233.

¹⁹⁴ Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury....op. cit.*, s. 170-171.

Ryc. 30. Brooklyn Bridge Park w Brooklynie, fot M. Wilczkiewicz, 2014

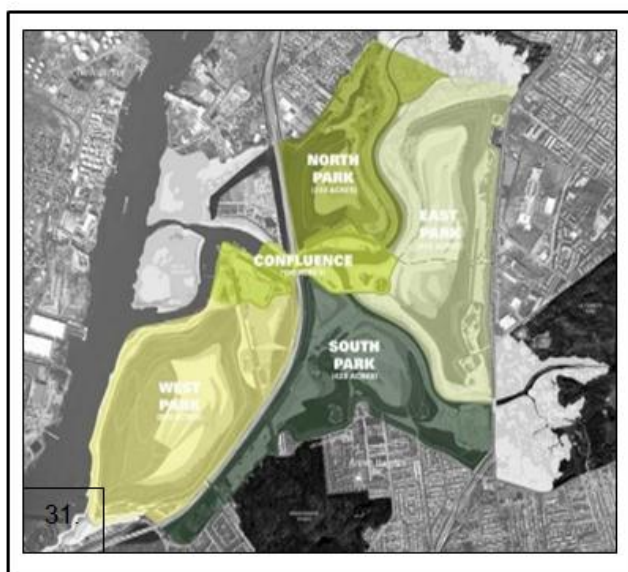
W przyszłości na terenie miasta Nowy Jork przewiduje się także utworzenie kompleksu parkowego na terenie **Staten Island – Freshkills**, gdzie do 2001 roku istniało wysypisko śmieci. W założeniach, projektowany park ma przekraczać trzykrotnie powierzchnię Central Park, a jego budowę przewiduje się na najbliższe 30 lat (ryc. 31). Przy każdorazowym oddaniu do użytku kolejnej części parku, mieszkańcy i turyści będą mieli możliwość jego zwiedzania. Obiekt ten ma stać się symbolem wielkoskalowej rewitalizacji i wprowadzenia równowagi w krajobrazie, ma także pełnić funkcję edukacyjną¹⁹⁵. Jak już wspomniano wcześniej, od roku 1948 istniało na tym terenie (890 ha) wysypisko śmieci – jedno z największych w Stanach Zjednoczonych. Dodatkowo po roku 2001, kiedy teoretycznie doszło do zamknięcia wysypiska na skutek działań organizacji ekologicznych, zaczęto przywozić tam gruz ze „Strefy Zero” na Manhattanie¹⁹⁶. W roku 2004 kolejny raz doszło do zamknięcia wysypiska i pojawił się projekt rekultywacji tego terenu.

Obecnie trwają prace przygotowawcze pod nowy **Freshkills Park**. Władze miasta Nowego Jorku zdając sobie sprawę z ogromnego problemu jakim są śmieci, a także wydobywającego się z nich metanu, podjęli decyzję o zmniejszeniu odpadów o jedną trzecią do 2015 roku, poprzez stosowanie specjalnych programów edukacyjnych wśród mieszkańców. Utworzone wskutek

¹⁹⁵ *Freshkills Park*, tekst dostępny [na:] oficjalnej stronie rządowej miasta Nowy Jork Parki i obiekty rekreacji : www.nycgovparks.org/park-features/freshkills-park [10.03.2014].

¹⁹⁶ Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury...op. cit.*, , s. 185.

składowania odpadów „góry” będą wykorzystywane w parku jako punkty widokowe, z których rozciąga się widok na centrum Manhattanu. W parku zamierza się także przywrócić lokalne, rodzime gatunki roślin i zwierząt tworząc dla nich odpowiednie siedlisko. Z pomocy w walce z obcymi gatunkami roślin, w tym z trzciną traktowaną tu jako inwazyjny chwast, przychodzą kozy, które z powodzeniem usuwają te rośliny¹⁹⁷. W ten sposób unika się dodatkowego skażenia tego terenu poprzez stosowanie pestycydów. Zamierza się także wykorzystywać wydobywający się metan do ogrzewania okolicznych domów¹⁹⁸.

Ryc. 31. Plan parku Freshkills Park, fotografia skopiowana [z:] <http://freshkillspark.org/the-park/the-park-plan> [2.11.2014]

Millenium Park w Chicago, oddany do użytku w 2014 roku jest usytuowany w północnej części Grant Parku, na terenach przemysłowych (ryc. 32). Dotychczas obszar Millenium Park był kontrolowany przez Illinois Central Railroad. Wizja burmistrza M. Daley’a i mieszkańców miasta przyczyniła się do stworzenia nowej przestrzeni publicznej dla mieszkańców Chicago. Obecnie park prezentuje przykład działania i partnerstwa publiczno – prywatnego, stając się równocześnie nowoczesnym rozwiązaniem przestrzeni miasta. Centralnym punktem Millenium Park jest amfiteatr na wolnym powietrzu – Jay Pritzek Paviolon, w którym przynajmniej raz w tygodniu odbywają się imprezy muzyczne. Zaprojektowano tu także ogród z setkami kolorowych

¹⁹⁷ *Freshkills Park*, The Freshkills Park Alliance, tekst dostępny na oficjalnej stronie parku[na:] <http://freshkillspark.org>. [10.03.2014].

¹⁹⁸ Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury...op. cit.* s. 185.

kwiatów i krzewów, a także ozdobnych traw – Lurie Garden. Na terenie parku rozmieszczono także inne obiekty sztuki użytkowej. Znakiem rozpoznawczym obiektu jest rzeźba Cloud Gate – zaprojektowana przez brytyjskiego artystę Anish Kapoor. Rzeźba w kształcie fasoli przypominającej kroplę ciekłej rtęci o wymiarach 10x20 m jest największa na świecie i waży 100 ton, a wykonana jest ze stali nierdzewnej, polerowanej. Zastosowanie tego materiału pozwoliło także na „lustrzane” odbicie sylwety miasta Chicago. Inną ciekawostką parku jest interaktywna rzeźba wideo o wysokości 15 m - Crown Fountain, wyświetlająca cyfrowe obrazy mieszkańców i wytryskująca z niej kaskada wody¹⁹⁹.

Ryc. 32. Park Millenium w Chicago, fot. A. Grzybowska, 2014

Opisane przykłady parków miejskich powstających na terenach zdegradowanych działalnością przemysłową, zdaniem autorki stanowią potwierdzenie rangi urządzania terenów zieleni w procesach rewitalizacyjnych. Realizacja takich koncepcji wiąże się ściśle z realnymi możliwościami wprowadzania materiału roślinnego na grunty biologicznie zniszczone, a więc z koniecznością prowadzenia działań rekultywacyjnych, w tym oczyszczania

¹⁹⁹ *Millenium Park History*, tekst dostępny [na:]oficjalnej stronie miasta Chicago http://www.cityofchicago.org/city/en/depts/dca/supp_info/millennium_park_history.html [30.03.2014].

gruntów przeznaczonych pod układy parkowe²⁰⁰. Technologie mające na celu przywrócenie życia terenom zdegradowanym różnią się w zależności od ich wielkości, skażenia, charakterem gałęzi przemysłu jaki na tym terenie istniał, oraz czasem oczyszczania i skalą degradacji. Skutki środowiskowe wynikające z działalności przemysłowej mogą być różne i są związane z podstawowymi komponentami środowiska: z zanieczyszczeniem gleby, wody, powietrza, mogą mieć także przełożenie na zagrożenie środowiskowe i zdrowotne.

Szczególnie dotkliwe oddziaływanie na środowisko pozostawia po sobie przemysł wydobywczy, w polskich realiach zwłaszcza na terenach województwa śląskiego (kopalnie). Proces ich likwidacji obejmuje: usuwanie podziemnych wyrobisk, rekultywację hałd i stawów poflotacyjnych. Pojawia się także problem obiektów górniczych i zabudowań związanych z procesami produkcyjnymi, oraz ze skutkami eksploatacji: hałdy, stawy osadowe na odpady poflotacyjne. W postępowaniu rekultywacyjnym dla składowisk odpadów wyróżnia się dwie metody oczyszczania gleb i gruntów: techniczne i biologiczne. Pierwsza z nich: rekultywacja techniczna obejmuje lokalizację odpadów oraz rozpoznanie możliwych zagrożeń i uciążliwości dla środowiska i polega na wdrożeniu odpowiednich zabezpieczeń, w tym przed zagrożeniem pożarowym, zanieczyszczeniem wód powierzchniowych oraz gruntowych, nadmiernym pyleniem oraz możliwością emisji gazów. Metody techniczne wymagają usunięcia zanieczyszczonej warstwy gleby i uzupełnienie jej braku czystym materiałem glebowym. Po rekultywacji technicznej zwykle prowadzi się rekultywację biologiczną polegającą na wysiewie traw, nasadzeń drzew i krzewów na naniesionej uprzednio odpowiedniej warstwie gleby. Oczyszczanie gleb metodami technicznymi może wywoływać skutki uboczne w postaci zniszczenia życia biologicznego, ubytków materii organicznej lub zmian w sposobie oddziaływania na organizmy żywe.

Inne metody stosuje się np. na terenach lokalizacji przemysłu metali nieżelaznych, który powoduje silne zanieczyszczenie gleb takimi pierwiastkami jak m.in.: ołów, kadm, cynk. Zabiegi rekultywacji często wiążą się w tym przypadku z zastosowaniem technologii „twardych” *ex situ* polegających na

²⁰⁰ J. Gorgoń z zesp., *Technologie rewitalizacji i zagospodarowania terenów zdegradowanych, w tym poprzemysłowych*, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice 2009, s. 6-14.

usunięciu zanieczyszczonej warstwy gleby i przewiezieniem jej do miejsca końcowej utylizacji. Na miejscach silnie zanieczyszczonych, stwarzających poważne zagrożenie dla organizmów żywych, należy rozważyć także zastosowanie materiałów wiążących lub czyszczenie chemiczne i elektrolityczne oraz płukanie gleby. Wyboru technologii oczyszczania dokonuje się w oparciu o wyniki analiz warunków lokalnego charakteru i stopnia zanieczyszczenia oraz rozpatrując planowane zagospodarowanie tego terenu.

3.4. Idee zrównoważonego rozwoju

Myślą przewodnią zrównoważonego rozwoju jest zachowanie równowagi pomiędzy wartościami przyrodniczymi, a działalnością człowieka przejawiającą się w rozwoju gospodarczym i społecznym²⁰¹. Obecne wprowadzanie zasad zrównoważonego rozwoju ukierunkowane jest na opracowywanie i wdrożenie rozwiązań technologicznych polegających na oszczędzaniu energii, redukcji zanieczyszczeń i recyklingu. Propaguje się styl „eko” w różnych dziedzinach życia. W podrozdziałach nakreślono sposoby działań w zakresie zrównoważonego rozwoju poprzez rozwiązania architektoniczno-urbanistyczne, oraz w kontekście nurtów ekologicznych związanych z tworzeniem terenów zieleni w mieście. Te ekologiczne aspekty rozbudowane zostaną w dalszych częściach rozprawy, głównie w ramach „studium przypadku”.

3.4.1. Zrównoważony rozwój w mieście poprzez rozwiązania architektoniczno-urbanistyczne

Dostosowanie struktury miasta do koncepcji zrównoważonego rozwoju może nastąpić poprzez wyprowadzenie zabudowy urbanistycznej zwartej i oszczędnej²⁰². Urbanistyka oszczędna oznacza wykorzystywanie możliwie jak największej powierzchni a także zasobów naturalnych, takich jak woda, energia. W krajach Unii Europejskiej priorytetową kwestią dla samorządów i władz

²⁰¹ Szczerzej genezę i definicję zrównoważonego rozwoju omówiono w podrozdziale 2.2. Geneza zrównoważonego rozwoju.

²⁰² S. Wehle-Strzelecka, *Współczesne tendencje w przekształcaniu terenów śródmiejskich w aspekcie ekologii miasta* [w:] „Czasopismo Techniczne”. Architektura, R. 105, z. 4-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008, s. 250-253.

lokalnych stało się realizowanie idei rozwoju miasta „do wewnątrz” poprzez wprowadzanie nowej zabudowy i sanację starej, oraz promowanie zasad ekologii i komfortu życia mieszkańców poprzez działania na terenach dzielnic, osiedli, czy wreszcie całych ośrodków miejskich. Bazując na doświadczeniu takich państw jak Niemcy, Szwecja czy Finlandia, proponuje się nowe rozwiązania polegające m.in.: na wprowadzaniu zwartej zabudowy, a także energooszczędnych systemów zabudowy, zastosowanie wtórnych obiegów wody, stosowanie materiałów dających się poddać recyklingowi, energii odnawialnej (ryc. 33).

Ryc. 33a, 33b, 33c. Wykorzystywanie energii odnawialnej, fotografia skopiowana (według kolejności od lewej) [z:] grupaenergiasloneczna.pl, <http://www.elektroonline.pl>, <http://ulicaekologiczna.pl> [10.01.2015]

W działaniach budowlanych wykorzystuje się materiały lokalne. Proponowane są też systemy zwiększające powierzchnię terenów zielonych przez wprowadzanie parków jak również pojedynczych drzew, zielonych ścian lub dachów. Ważne jest także przeprowadzanie działań adaptacji, konserwacji, odnowy i rewitalizacji istniejącej tkanki urbanistycznej, przy jednoczesnym zachowaniu tradycji miejsca i dostosowaniu się do potrzeb mieszkańców. Szczególny nacisk w rozwiązaniach „eko” kładzie się na infrastrukturę. Propaguje się środki transportu zbiorowego, jak również zwiększenie ilości tras pieszych i rowerowych przy jednoczesnym zabezpieczeniu ścieżek dla różnych ekosystemów *greenways*²⁰³. Takie działania wiążą się równocześnie z podejmowaniem akcji edukacyjnych w zakresie zrównoważonego rozwoju a także zrównoważonego modelu życia (*sustainable lifestyle*). Zwraca się uwagę na fakt istniejącej historycznej zabudowy, którą ceni się na równi z przyrodą.

²⁰³ Wehle-Strzelecka, *Współczesne tendencje...op. cit.*, s.250-253. Szczegółowo „greenwaye” omawia Zachariasz [w:] *Zieleń..... op. cit.*, s. 94-96.

Zrównoważone projektowanie wiąże się ze szczegółową analizą warunków klimatycznych, geograficznych, wody, fauny i flory, a także dostępności odnawialnych źródeł energii. Idealnym rozwiązaniem wydaje się stworzenie układu urbanistycznego wpisującego się w warunki klimatyczne, krajobraz oraz kulturową i historyczną tożsamość. Zrównoważony rozwój polega więc przede wszystkim na partnerstwie, współdziałaniu z przyrodą i stosowaniem rozwiązań architektoniczno-urbanistycznych²⁰⁴.

3.4.2. Zieleń w mieście w kontekście zrównoważonego rozwoju

Wiodącą funkcją, w działaniach z zakresu zrównoważonego rozwoju uwzględniających procesy rewitalizacji, jest architektura i architektura krajobrazu, jako dziedziny w największym stopniu odpowiedzialne za poprawę jakości życia na Ziemi²⁰⁵. Podkreśla się konieczność bardzo bliskiej współpracy – kooperacji substancji urbanistycznej ze środowiskiem naturalnym, tworzenia takich rozwiązań technicznych, które umożliwiłyby symbiozę budynku z rośliną, tzw. „hybryd” (ryc. 34, ryc. 35)²⁰⁶. Dodajmy, że w ostatnich latach stało się modne zastosowanie rozwiązań „hybrydowych” w budownictwie, a także poprawianie usług ekosystemów w mieście²⁰⁷.

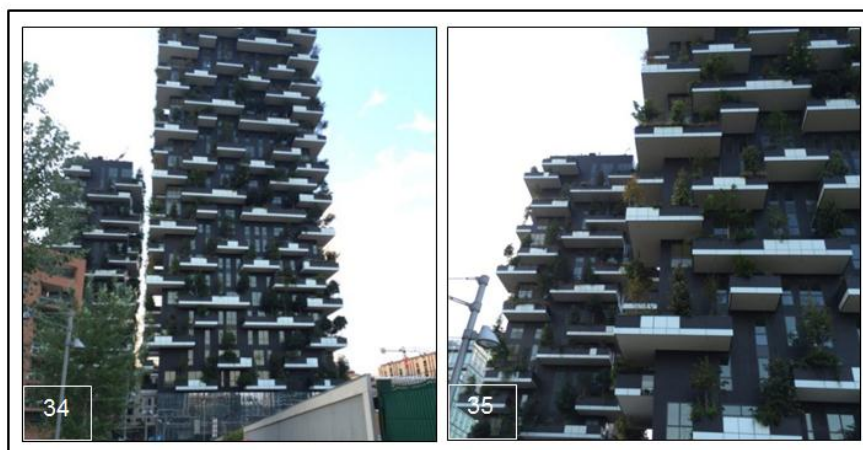
²⁰⁴ Wehle-Strzelecka, *Współczesne tendencje ...op.cit.*, s. 250-253.

Szczegółowo problemy związane ze zrównoważonym rozwojem, a dokładniej omówienie teorii, zarządzanie zrównoważonym rozwojem, oraz zrównoważony rozwój w kontekście budownictwa, architektury, ekonomii, gospodarki, partycypacji społecznej w Polsce omówione są w publikacji *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, red naukowa J. Kronenberg, T. Bergier, Wydaw. Fundacji Sendzimira, Kraków 2010.

²⁰⁵ Wilczkiewicz, *Kierunki...*, *op. cit.*, s. 159.

²⁰⁶ Wilczkiewicz, *Kierunki ...*, *op. cit.*, s. 160-161.

²⁰⁷ Kronenberg, *Usługi ekosystemów ...op. cit.*, s. 13-31.

Ryc. 34, 35. Mediolan, "Bosco verticale" ("Las pionowy"), fot. K. Hodor, 2014

Równocześnie nasilającym się problem miast są braki zadrzewienia, pogarszająca się jakość powietrza, a także aspekty wizualne. Potwierdzają one konieczność rewitalizacji terenów przemysłowych, tworzenia na ich terenie przestrzeni „zielonych”, a także poprawę jakości zieleni osiedlowej i w centrach miast. Środkiem zaradczym w tym zakresie stały się wspomniane wcześniej systemy hybrydowe – rozwiązania w budownictwie w postaci zielonych domów, zielonych dachów i zielonych ścian²⁰⁸ (ryc. 36, ryc. 37). Z punktu widzenia potrzeb mieszkańców przyroda w centrum miasta dostarcza miejsc rekreacji i wypoczynku²⁰⁹. W kontekście zrównoważonego rozwoju mówi się o świadomym zarządzaniu przyrodą w mieście. Docenia się także jej funkcję służebną wobec człowieka często określaną jako usługi ekosystemów. W myśl zrównoważonego rozwoju, podejmuje się działania polegające na gospodarowaniu obecnymi zasobami przyrodniczymi w mieście oraz tworzy się nowe ekosystemy oraz tzw. zieloną infrastrukturę²¹⁰. Jest to możliwe poprzez działanie w ramach procesu rewitalizacji tj. urządzania nowych terenów zieleni na powierzchniach wcześniej zdegradowanych działaniami przemysłu.

²⁰⁸ Wilczkiewicz, *Kierunki ...op. cit.*, s. 161-166.

²⁰⁹ Na przykładzie Wielkiej Brytanii obliczono, że usługi rekreacyjne na terenach zalesionych znajdujących się w centrum miasta lub jego pobliżu dostarczają znacznie wyższej wartości niż tereny znajdujące się dalej od miasta, [za:] Kronenberg, *Usługi ekosystemów... op. cit.*, s. 19.

²¹⁰ Kronenberg, *Usługi ekosystemów...op. cit.*, s. 13-31.

Ryc. 36. Zielone ściany, Mediolan, fot. K. Hodor, 2014

Ryc. 37. Zielone ściany w Wiedniu, fot. A. Wilkosz, 2011

Także w sztuce ogrodowej pojawia się nurt ekologiczny jako nieodłączny element w procesie rewitalizacji. Obecnie projektanci ogrodów coraz częściej swe zainteresowania twórcze kierują (lub powinni kierować) na urządzenie obszarów zdegradowanych. Bo właśnie przesłaniem nurtu ekologicznego jest podniesienie świadomości ekologicznej, ale także działania związane z ponownym zagospodarowaniem tych terenów. Tendencje proekologiczne i nurt ekologiczny w sztuce ogrodowej pojawiają się od końca XIX wieku i często są realizowane jako postmodernistyczne obiekty ogrodowe (Emscher Park). Ważnym działaniem jest także rewaloryzacja istniejących już obiektów i kontynuacja ich działań ochronnych²¹¹.

²¹¹ Majdecki, *Historia ...op. cit.*, s. 455.

ROZDZIAŁ IV

4. Rewitalizacja miast w Polsce

W raporcie sformułowanym w 1987 roku przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju pt. *Nasza wspólna przyszłość*, zaproponowano działania, które powstrzymają dalszą degradację środowiska, a polityka zrównoważonego rozwoju będzie gwarantem ich przestrzegania²¹². W raporcie wskazano trzy płaszczyzny problemowe, które powinny stanowić podstawę tego rozwoju: ekologię, ekonomię i społeczeństwo. Analizując powyższy raport można uznać, że proces rewitalizacji opiera się na tych samych działaniach. Odnosząc sukces na polu ekologicznym, ekonomicznym, społecznym jest działaniem konstruowanym w myśl zasad zrównoważonego rozwoju. W toku dalszego wywodu niniejszego rozdziału zaprezentowano przykłady działań rewitalizacyjnych w zakresie krajobrazu i kompozycji urbanistycznej dla wybranych miast polskich.

4.1. Przyczyny degeneracji tkanki miejskiej w Polsce

Analizując przyczyny degradacji tkanki miejskiej, należy odnieść się do historii i przemian jakie nastąpiły w Polsce po II wojnie światowej. Wiele zachodnioeuropejskich krajów odbudowę i rewitalizację przestrzeni miejskiej zaczynało tuż po wojnie. Niestety w Polsce ten proces uaktywnił się dopiero w latach 90. XX wieku. Wiąże się to przede wszystkim z powojenną sytuacją polityczną i ze zmianami ustrojowymi od 1989 roku. Bezpośrednio po wojnie w naszym kraju podejmowano na szeroką skalę działania związane z odbudową miast zrujnowanych. Okres PRL-u wiąże się z przedsięwzięciami opracowywanymi i realizowanymi tylko przez instytucje państwowe, bez udziału

²¹² Raport sformułowany przez Światową Komisję ds. Środowiska i Rozwoju, szerzej omówiony w podrozdziale 2.2. „Geneza zrównoważonego rozwoju”.

społeczności lokalnej, z odczuwalnym podtekstem ideologicznym²¹³. Wyraźna różnica czasowa w początkach rewitalizacji pomiędzy Polską, a Europą Zachodnią spowodowała nawarstwienie wielu zaniedbań degradujących tkankę miejską²¹⁴. W 2 poł. XX wieku charakterystyczne były: całkowity brak działań w dzielnicach staromiejskich oraz powiększające się zdegradowane obszary przemysłowe. Gospodarka socjalistyczna przyczyniła się także do podporządkowania sfery społecznej uprzemysłowieniu kraju, odznaczała się niską jakością budownictwa, co było związane z przestarzałymi technikami budowlanymi i z niedostatkami materiałów. Nie wydatkowano funduszy na modernizację i utrzymanie tkanki mieszkaniowej i marginalizowano własność prywatną²¹⁵.

W ostatniej dekadzie XX wieku te narastające potrzeby rewitalizacji wzmagane były szokiem transformacji ustrojowej i związanymi z nim potrzebami przemian w aspektach politycznych, gospodarczych i administracyjnych. Zaniedbania pojawiły się w historycznych centrach miast, wyłonił się obraz zdegradowanych dzielnic i kryzys spotęgowany przez procesy ubóstwa, bezrobocia, patologii społecznej, a także niekorzystnej struktury demograficznej²¹⁶. Zjawiska kryzysowe w miastach zostały także pogłębione powstającymi po wojnie na szeroką skalę blokowiskami, które niejednokrotnie przyczyniły się do degradacji przestrzeni publicznej. Bloki wielkopłytkowe, w większości nie zapewniały podstawowych standardów życiowych związanych z wielkością mieszkań, lokalizacją, połączeniami komunikacyjnymi z centrum miasta²¹⁷. Jednocześnie liczba mieszkań nie przekładała się na liczbę mieszkańców w Polsce. Ten problem z kolei spowodował falę suburbanizacji (ryc. 38). Mieszkańcy na „własną rękę” wykupywali działki poza miastem i

²¹³ B. Domański, K. Gwosdz, *Spojrzenie na problemy rewitalizacji miast w Polsce*, [w:] „Rewitalizacja miast polskich – diagnoza”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego i W. Jarczewskiego, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010, tom 8, s. 45.

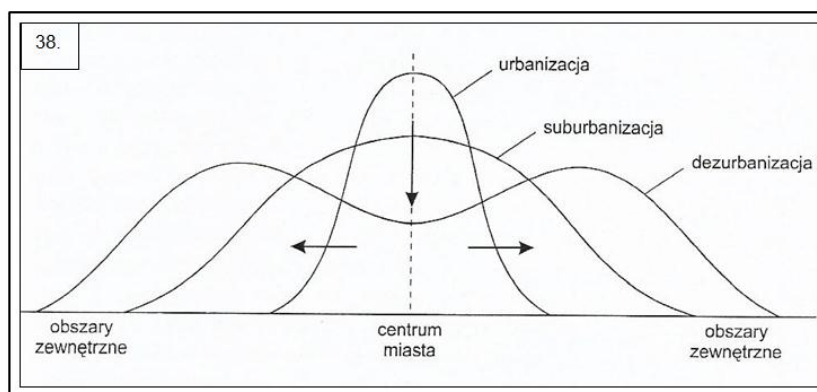
²¹⁴ Opóźnienia wżywieniu gospodarczym ale także w odbudowie krajów „Bloku Wschodniego” wiązały się także z decyzją Stalina o odrzuceniu planu Marshalla, do którego przystąpiło większość krajów Europy Zachodniej.

²¹⁵ A. Sztando, *Gospodarcza płaszczyzna programów rewitalizacji obszarów miejskich*, [w:] „Studia miejskie. Koncepcje i instrumenty zarządzania procesami rozwoju i rewitalizacji miast”, praca pod redakcją: J. Słodczyk, E. Szafranek, Wydaw. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, s. 311-313.

²¹⁶ Domański, Gwosdz, *Spojrzenie na problemy... op. cit.*, s. 46.

²¹⁷ Z. Ziobrowski, *Urbanistyczny aspekt rewitalizacji*, [w:] „Rewitalizacja miast polskich – diagnoza”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego i W. Jarczewskiego, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010, tom 8, s.45.

budowali domy, co z kolei prowadziło do procesów decentralizacji. Na skutek polityki po 1945 roku pojawiło się ograniczone zaufanie obywateli do urzędów publicznych i władz miasta, co z kolei rodziło problem braku możliwości współpracy²¹⁸.

Ryc. 38. Problem suburbanizacji i "rozlewania miast" powoduje migracje ludności i rozwój budownictwa w strefie podmiejskiej, a tym samym wyludnienie centrum miasta i spadek jego atrakcyjności. Cykl życia aglomeracji miejskiej wg modelu L. Klassena wykres skopiowany [z:] Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych ... op. cit.*, s. 9.

Czynnikami powodującymi negatywne skutki są również współczesne, a wynikające głównie z transformacji społeczno-gospodarczej: niezgodności struktury funkcjonalnej ze strukturą zagospodarowania układu lokalnego, uwarunkowania prawne stanowiące barierę inwestycyjną, zła sytuacja finansowa właścicieli substancji miejskiej, nieprawidłowości w zarządzaniu przestrzenią, niski poziom szeroko rozumianego kapitału społecznego oraz wykorzystywanie nieefektywnych metod gospodarowania majątkiem publicznym²¹⁹. Wymienia się także takie czynniki jak niska atrakcyjność miast, depopulacja, która jest wynikiem braku miejsc pracy i wynikający z tego ujemny przyrost naturalny oraz emigracje związane z poszukiwaniem lepszych warunków życia. Wydaje się, że wyjściem z tej kryzysowej sytuacji powinno być wprowadzanie na szeroką skalę procesów rewitalizacji, które mają swoje przełożenie zarówno na *ochronę wartości kulturowej i materialnej ale także zachowanie dziedzictwa duchowego*²²⁰.

²¹⁸ Domański, K. Gwosdz, *Spojrzenie na problemy... op. cit.*, s. 48.

²¹⁹ Sztando, *Gospodarcza płaszczyzna ..., op. cit.*, s. 312-314.

²²⁰ Ziobrowski, *Urbanistyczny aspekt...op. cit.*, s. 181.

4.2. Procesy rewitalizacji w miastach polskich – wybrane przykłady

Jak już wspomiano, w Polsce przestrzenie zdegradowane stanowią poważny problem. Przypomnijmy, że są one pozostałością okresu PRL-u, gdy następowała minimalizacja działań w centrach miast i w starych dzielnicach, masowo natomiast powstawały blokowiska (szczególnie wielopłytowe), urządzano nowe tereny wojskowe i przemysłowe (tab. 2). Obecnie te obszary niejednokrotnie przyczyniają się do degradacji społecznej i zakłócania harmonii krajobrazu miejskiego. Pierwsze prace około „rewitalizacyjne” w Polsce miały charakter rekonstrukcji i odbudowy miast zrujnowanych. Te obecnie podejmowane, skupiają się na sferze przestrzennej, ekonomicznej i społecznej (rewitalizacja)²²¹.

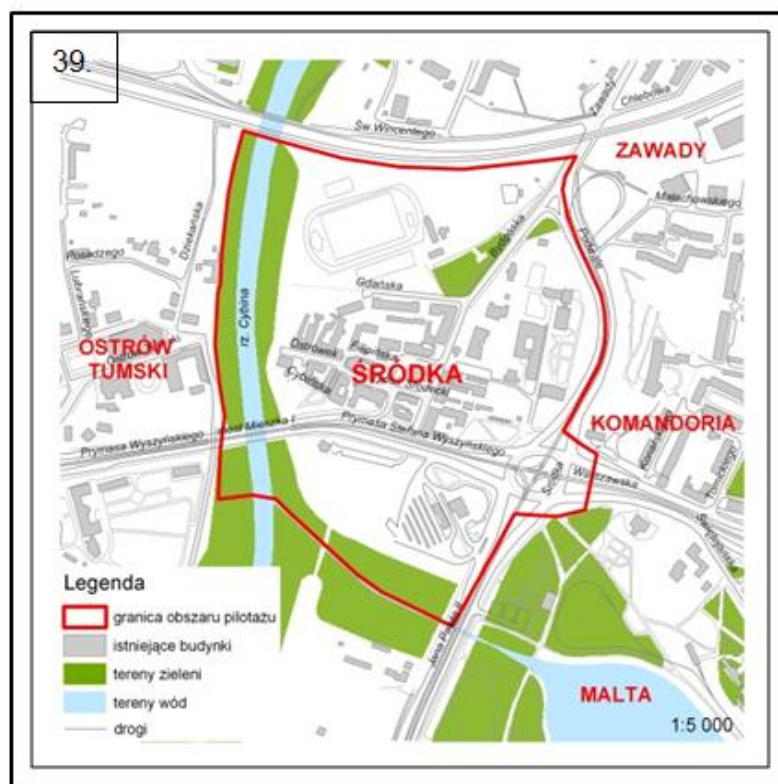
Typ obszaru zdegradowanego	Powierzchnie terenów zdegradowanych w miastach [ha]	Odsetek terenów zdegradowanych [%]	Udział obszarów zdegradowanych w terenach zainwestowanych i zurbanizowanych [%]	Liczba ludności zamieszkującej tereny zdegradowane [tys. Os.]	Odsetek ludności zamieszkującej tereny zdegradowane [%]
Stare dzielnice śródmiejskie	62 337,3	51,8	11,0	2 198,3	12,7
Blokowiska	14 883,4	12,4	2,6	2 118,2	12,2
Tereny poprzemysłowe	24 034,0	20,0	4,2	-	-
Tereny powojskowe	4 000,0	3,3	0,7	-	-
Tereny pokolejowe	15 000,0	12,5	2,6	-	-
razem	120 254,7	100,0	21,2	4 316,4	24,9

Tab. 2. Obszary zdegradowane w miastach, [za:] Z. Ziobrowski, *Założenia polityki rewitalizacji w Polsce*, Kraków 2010 [w:] A. Noworól z zesp. „Jakość i standardy przestrzeni zamieszkania, dostępność usług. Przestrzeń życia Polaków”- raport opracowany przez ekspertów pod kierownictwem J. Sepiła, 2014.

Wiele miast proces rewitalizacji rozpoczyna od działań przeprowadzanych w ich historycznych centrach. Śródmieścia są obszarem priorytetowym, kreują tożsamość miejsca i są elementem jego historii. Działania naprawcze przyczyniają się do ożywienia tych miejsc, co w konsekwencji prowadzi do podniesienia rangi miasta, a także stworzenia jego nowego wizerunku. Proces udanej rewitalizacji w obrębie dzielnic śródmiejskich to m.in. działania podjęte w Poznaniu, Bielsku - Białej, Dzierżoniowie i innych.

²²¹ Ziobrowski, *Urbanistyczny aspekt ...op. cit.*, s. 45.

Rewitalizacja Poznania przeszła szerokie konsultacje społeczne, a ich efektem stały się pomysły mieszkańców na ożywienie średniowiecznego centrum miasta. Projekt realizowany był w ramach programu „Trakt Królewsko - Cesarski” oraz „Miejskiego Programu Rewitalizacji” i został poprzedzony licznymi imprezami kulturalnymi. Wśród nich była także gra strategiczna „Miasta przyszłości” stanowiąca część projektu Creative Cities. Przedmiotem gry było opracowanie m.in.: koncepcji projektowych na ożywienie ul. Ostrówek w dzielnicy Śródka²²² (ryc. 39).

Ryc. 39. Dzielnica śródmiejska Śródka poddana procesowi rewitalizacji, repr.[z:] <http://www.poznan.pl/mim/s8a/podstawowe-informacje-o-obszarze,p,1025,5634,5638.html> [05.11.2014].

W Bielsku-Białej w ramach projektów: „Nowa Starówka - Nowe Szanse. Rewitalizacja Bielskiej Starówki, I etap” i „Zwiedzaj i wypoczywaj. Rewitalizacja Starówki i Parku Słowackiego, etap II” (ryc. 40, ryc. 41) przeprowadzono rewitalizację obszarów zdegradowanych w centrum miasta, co pozwoliło osiągnąć wyższą jakość przestrzeni miejskiej, stworzyć warunki przyjazne

²²²Informacje pozyskane ze strony Urzędu Miasta Poznań tekst dostępny [na:] <http://www.poznan.pl/mim/s8a/gra-strategiczna-re-wita-ostrowek,p,1025,5634,14145.html>[1.11.2014].

mieszkańcom oraz zapewnić rozkwit gospodarczy śródmieścia²²³. Poprzez promocję miasta i zbudowanie nowego wizerunku zadbano także o rozwój turystyki. W Bielsku-Białej, przetrwał kompleks kilkudziesięciu fabryk włókienniczych, wytwórni maszyn i wyrobów metalowych zlokalizowanych wzdłuż rzeki Białej. W związku z tym, że obiekty te przestały pełnić dotychczasowe funkcje, pojawiły się rozwiązania przewidujące adaptacje tych dużych budynków na centra handlowe, obiekty usługowe a także instytucje publiczne m.in. Muzeum Techniki i Włókiennictwa powstałe w dawnej fabryce sukna²²⁴. Opisywany proces rewitalizacji jest szczególnie dobrze oceniany, głównie ze względu na udział społeczeństwa, w ramach współpracy z urzędem miasta²²⁵.

Ryc. 40. Rynek średniowiecznego Bielska, fot. M. Żmuda, 2014

Ryc. 41. Działania rewitalizacyjne w Parku J. Słowackiego w Bielsku-Białej, fot. M. Żmuda, 2014

²²³ Informacje pozyskane ze strony Urzędu Miasta Bielsko - Biala [z:] http://bielsko-biala.pl/strona-3334-zwiedzaj_i_wypoczywaj_rewitalizacja.html [1.11.2014].

²²⁴ B. Domański, *Przekształcenia terenów poprzemysłowych w województwach śląskim i małopolskim – prawidłowości i uwarunkowania*, [w:] Z. Ziolo (red.) „Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej”, Warszawa: Komisja Geografii Przemysłu PTG, s. 51-59.

²²⁵ [Por.] Ziobrowski, *Urbanistyczny... op. cit.*, s.187.

Równie pozytywnie, szczególnie przez mieszkańców, oceniana jest rewitalizacja „Starego Miasta” w Dzierżoniowie (ryc. 42). Oprócz działań prowadzących do odnowy przestrzeni miejskiej, powstały inicjatywy związane z organizowaniem imprez kulturalnych w celu aktywizowania społeczności lokalnej. Popularne stały się wydarzenia takie jak m.in.: „Poezja na murach”, jarmark pszczelarski „Miodobranie”, konkurs „Piękna fasada”, czy „Jarmark św. Jerzego”²²⁶.

Ryc. 42. „Stare Miasto” w Dzierżoniowie podczas działań rewitalizacyjnych, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2012

Kolejnym obszarem działań rewitalizacyjnych stają się „blokowiska”. W polskich realiach przeważnie wznoszone z „wielkiej płyty”, stanowiące duży procent zajmowanej przestrzeni miejskiej. Efekty rewitalizacji tych terenów wynikają w znacznym stopniu z nacisku społeczności tam mieszkającej na spółdzielnie lub miasta będące często instytucjami zarządzającymi osiedlami. Na jakość budynków składają się: elewacje, elementy małej architektury, działania artystyczne, ale także zieleń niejednokrotnie podnosząca wartość osiedla²²⁷. Prowadzone są prace z zakresu termoizolacji budynków, malowania oraz elementy małej architektury typu: kosze na śmieci, ławki, oświetlenie itp. Dużą uwagę zwraca się także na zieleń.

²²⁶ Informacje pozyskane ze strony Urzędu Miasta Dzierżoniów <http://www.dzierzoniow.pl/pl/page/rewitalizacja>[1.11.2014].

²²⁷ Komar, *Współczesna jakość ...op. cit.*, s.148.

W Polsce z roku na rok wzrasta liczba terenów przemysłowych jako konsekwencja likwidacji wielu zakładów produkcyjnych. Z punktu widzenia władz miasta tereny te są w większości mniej atrakcyjne pod względem zagospodarowania niż nieużytki. Jest to wynik słabego zaangażowania instytucji publicznych na rzecz stymulowania i ukierunkowania procesów przekształceń. Istnieje więc potrzeba określenia długoterminowej strategii działania, poprzez m.in.: tworzenie miejscowych planów, odpowiedni przekaz informacji, podejmowanie działań związanych z modernizacją infrastruktury, przy jednoczesnym wykorzystaniu środków publicznych²²⁸. Ważną rolę może odegrać w tych procesach współdziałanie publiczno-prywatne, a także włączanie instytucji i środków publicznych o charakterze ponadlokalnym. Dużo ciekawych rozwiązań w tej dziedzinie można zaczerpnąć z Francji, Niemiec i Wielkiej Brytanii.

W granicach Polski, szczególnie dużo przykładów rewitalizacji terenów przemysłowych znajduje się w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. Obiekty pokopalniane wykorzystywane są m.in. jako: korty tenisowe (w byłej kopalni Paweł w Rudzie Chebziu), czy basen w dawnej kopalni Gottwald (Katowice)²²⁹. Słynne stało się także pierwsze pole golfowe na terenach pokopalnianych – po KWK Szombierki w Bytomiu zlokalizowane na powierzchni 100 ha (ryc. 43).

Ryc. 43. Pole golfowe w Bytomiu, fotografia skopiowana [z:]<http://biznes.interia.pl/wiadomosci/news/pole-golfowe-na-pogornicznym-terenie,1952259,4199> [1.11.2014]

W Małopolsce zagospodarowano poeksploatacyjne tereny byłych Krakowskich Zakładów Sodowych Solvay w Krakowie, na Centrum Jana

²²⁸ Domański, *Przekształcenia...*, op. cit. s.51-59.

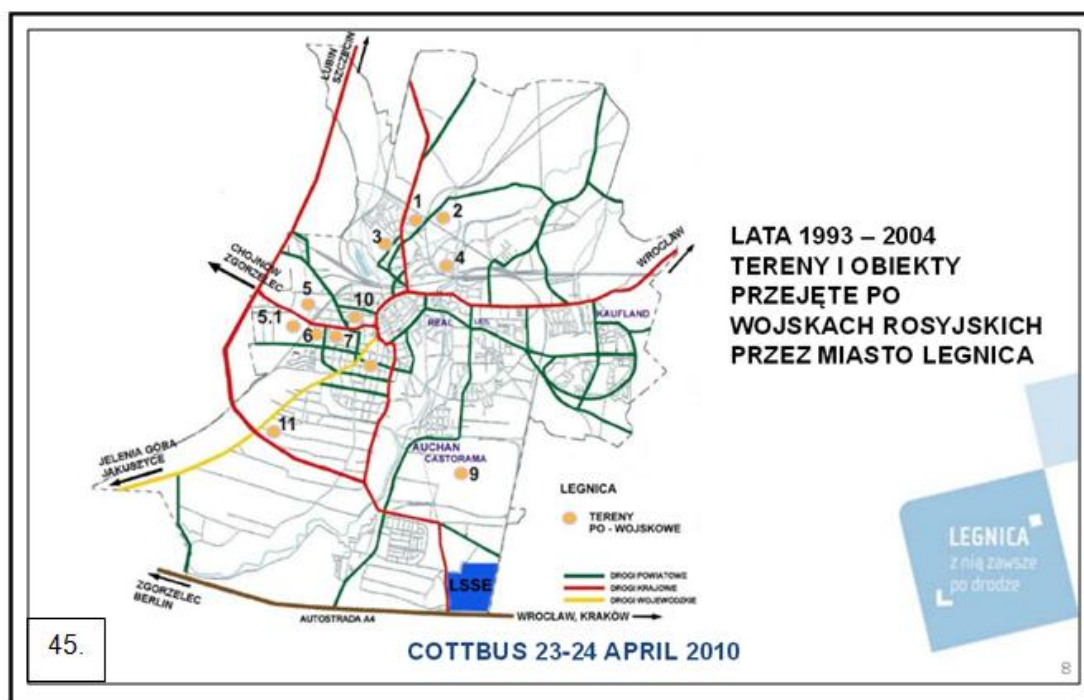
²²⁹ *Ibidem*, s. 52.

Pawła II „Nie lękajcie się”. Proces rewitalizacji na tym obszarze przebiegał trój etapowo. Pierwszy etap rewitalizacji obejmował tereny z przeznaczeniem na strefę handlowo-usługową, drugi przewidywał utworzenie terenów mieszkaniowych i obszarów zieleni, a trzeci jest związany ze strefą religijno pielgrzymkową, w tym z powstaniem Centrum Jana Pawła II (ryc. 44).

Ryc. 44. Centrum Jana Pawła II na terenach byłych Krakowskich Zakładów Sodowych Solvay w Krakowie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2015

Znacząca poprawa warunków życia mieszkańców, pobudzenie aktywności gospodarczej oraz ich rozwój i rozbudowa nastąpiły w Legnicy. Do roku 1993 stacjonowały w tym mieście wojska radzieckie. Pozostało w nim wiele obiektów o charakterze militarnym zlokalizowanych w różnych częściach miasta w tym: lotnisko, koszary, kompleksy sztabowe i inne. Odzyskanie tych budynków, które niejednokrotnie były mocno zdewastowane, umożliwiło przeprowadzenie działań rewitalizacyjnych oraz integrację tych terenów z miastem (ryc. 45).

Ryc. 45. Schemat rozmieszczenia terenów i obiektów przejętych po wojskach radzieckich w Legnicy [za:] Z. Chamielec, *Doświadczenie z rewitalizacji na Dolnym Śląsku na przykładzie Legnicy*, Urząd miasta Legnica, Wydział Rozwoju Miasta, Legnica 2010, schemat skopiowany [z:] http://www.srl.de/dateien/dokumente/de/revitalisierung_in_niederschlesien_am_beispiel_der_stadt_legnica_in_poln._sprache_.pdf [2.11.2014]

Ciągle dużą powierzchnię terenów w Polsce zajmują obszary pokolejowe. Niestety działaniom naprawczym nie sprzyja brak współpracy z PKP. Wśród nielicznych procesów rewitalizacji wymienić można: Galerię Krakowską, Warszawę Wileńską (centrum handlowe), czy Dworzec w Będzinie wraz z otaczającym go terenem przyległym.

Dotychczasowe doświadczenie miast polskich w dokonywaniu przekształceń funkcjonalnych w przestrzeni rewitalizowanej jest coraz większe. Od lat 90. XX w. wiele z nich z powodzeniem przeszło proces odnowy nakreślając tym samym wytyczne postępowania dla innych miast. Obecnie te wypracowane modele rewitalizacji podlegają udoskonalaniu.

4.3. Zieleń jako czynnik budujący struktury urbanistyczne miast rewitalizowanych

Zieleń w krajobrazie miast, zadbana i pielęgnowana tworzy wartościową przestrzeń kulturową²³⁰. Analizując dane zamieszczone w raporcie „Przestrzeń życia Polaków” można dokonać ogólnego stwierdzenia, że tereny zieleni w miastach współczesnych kurczą się (tab. 3). Przyczyn tego stanu rzeczy można dopatrywać się w braku zainteresowania właścicieli tymi terenami, braku miejscowych planów zagospodarowania, nieprzemyślanym przeznaczaniu przestrzeni pod zabudowę (często developerską), a także dewastacjach i w braku bieżącej pielęgnacji.

Klasy wielkości miast- liczba mieszkańców	Parki, zieleńce i tereny zieleni osiedlowej				Tereny zieleni ogółem (parki, zieleńce, tereny zieleni osiedlowej, zieleń uliczna, lasy gminne)			
	ha		m2/mieszkańca		tys ha		Odsetek powierzchni miast [%]	
	2002	2012	2002	2012	2002	2012	2002	2012
powyżej 500 tys.	10 335	8 840	23,2	20,2	18,40	17,29	10,9	10,2
200 tys. – 500 tys.	7 575	7 402	19,9	21,1	14,40	14,57	7,2	7,8
100 tys. – 200 tys.	6 029	6 560	20,1	21,9	12,35	13,28	6,6	6,6
20 tys. – 100 tys.	13 776	14 587	18,6	19,5	21,51	24,55	3,6	4,0
poniżej 20 tys.	13 125	10 585	26,8	21,3	24,2	21,76	2,5	2,2
Miasta ogółem	50 840	47 974	21,6	20,6	90,86	91,45	4,3	4,2

Tab. 3. Tereny rekreacyjne w miastach w latach 2002-2012 [za:] A. Noworól z zesp., *Jakość i standardy przestrzeni zamieszkania, dostępność usług, na podstawie Banku Danych Lokalnych GUS* [w:] „Przestrzeń życia Polaków”, raport opracowany przez zespół niezależnych ekspertów, koncepcja i koordynacja całości J. Sepioł, tekst dostępny [na:] [www. sarp.org.pl](http://www.sarp.org.pl).

Obecnie procesy rewitalizacji sprzyjają pojawianiu się w sposób uporządkowany i przemyślany, terenów zieleni w miastach. W tabeli nr 4 autorka zestawiała różne rodzaje terenów miejskich, w których w procesach rewitalizacji pojawia się zieleń, często przyczyniając się do ożywienia tej części miasta.

²³⁰ J. M. Chmielewski, *Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2010, s. 295.

Rodzaj terenu	Położenie	Rodzaj zastosowanej zieleni w ramach rewitalizacji	Dodatkowe elementy towarzyszące zieleni	Znaczenie zieleni w procesie rewitalizacji
Parki publiczne (także na terenach przemysłowych)	Zwykle blisko centrum	Uporządkowanie zieleni, wprowadzenie odpowiednich gatunków, dostosowanych do funkcji, łąki z przeznaczeniem na wypoczynek	-elementy małej architektury; Place zabaw; Skateparki; Siłownie, fitness, -elementy wodne (fontanny, stawy);	-sport; -rekreacja; -wypoczynek; -integracja;
Osiedla mieszkaniowe	Wokół centrum, obrzeża miast	Zieleń komponowana, często jako ściany dzielące teren na poszczególne funkcje	-elementy małej architektury; -place zabaw; -bloki mieszkalne	-wypoczynek; -uatrakcyjnienie osiedli-zmiana wizerunku (szczególnie wielkopłytowych); -rekreacja; -miejsce spotkań
ciągi komunikacyjne, bulwary, skwery	Wzdłuż ważnych ciągów komunikacji pieszej i kołowej	Zieleń odporna na zanieczyszczenia, komponowana, drzewa, krzewy, rośliny jednoroczne	-elementy małej architektury; -iluminacje świetlne; -budynki mieszkalne, handlowo-usługowe	-wartość estetyczna; -nadanie indywidualnego charakteru ulicy, - podkreślenie „genius loci” (szczególnie w miastach historycznych) -„zielona ściana” izolująca od zanieczyszczeń; -poprawa mikroklimatu miejskiego
Zbiorniki wodne, pola golfowe, tereny rekreacji tworzone na terenach przemysłowych	Zwykle obrzeża miast	Roślinność pionierska, tworzenie nowych ekosystemów, roślinność wodna i strefy nadbrzeżnej (zbiorniki wodne), zieleń komponowana (często na potrzeby powstającej na tym terenie rekreacji)	-infrastruktura związana ze rodzajem rekreacji; -hotele, domki letniskowe;	-atrakcyjne ścieżki spacerowe; -wzbogacenie fauny i flory o gatunki chronione; -strefa towarzysząca dla rekreacji ; -wypoczynek
Parki przy obiektach zabytkowych: zamkach, dworach, obiektach sakralnych, parki zdrojowe, zieleń na terenach pofortecznych	Centrum, obrzeża (dawne rezydencje typu villa suburbana), tereny podmiejskie	Zieleń komponowana w zależności od charakteru obiektu (ogrody barokowe, krajobrazowe,...)	-zabytkowe budynki; -elementy małej architektury	-aktywizacja turystyki; -Wizytówka miasta; -wartości historyczne;

Tab. 4. Zestawienie terenów, na których najczęściej przeprowadzane są działania rewitalizacji przy użyciu zieleni, opr. M. Wilkosz-Mamcarczyk

Ważnym elementem zieleni w tkance miejskiej są **parki publiczne**. W ramach całości dziedzictwa ogrodowego, mają one stosunkowo krótką historię. W okresie baroku, w nawiązaniu do tradycji starożytnego Rzymu, częściowo także renesansu włoskiego, prywatne ogrody możnych rodów udostępniane były sporadycznie do zwiedzania przez mieszkańców miast. Stopniowo, w ciągu XVII wieku, a zwłaszcza XVIII wieku krystalizowały się koncepcje zakładania publicznych parków miejskich (np. w Paryżu). Ten rodzaj terenów zieleni zaczął cieszyć się ogromną popularnością wśród mieszkańców miast. Dlatego pod koniec XVIII i na początku XIX wieku, także na terenach dawnego państwa polskiego powstają parki miejskie m.in.: w Kaliszu, Krakowie, Lublinie²³¹. Ruch ten nasilił się, i to w skali ogólnoświatowej, w 2 poł. XIX wieku (np. Central Park na Manhattanie w Nowym Jorku). W końcu XIX w. można mówić o powstaniu jednego z pierwszych parków na obszarach przemysłowych w Krakowie, tj. Parku Bednarskiego. Na terenie działającego od czasów średniowiecza kamieniołomu w Krzemionkach Podgórskich, w XIX wieku podjęto decyzję o obsadzeniu tego miejsca drzewami. W. Bednarski ze swoimi uczniami utworzył w tym miejscu „ogródek przyszkolny”, a niedługo później powstał plan na stworzenie pełnej kompozycji parkowej w miejscu wydobywania wapienia²³². W 1896 otwarto park, a w latach 50. XX w. poszerzono o kolejne tereny. Inwestycja ta była jednym z pierwszych działań rewitalizacyjnych na skalę Europy, przeprowadzonych na terenach przemysłowych²³³. Działania te poprawiły jakość życia mieszkańców, wprowadziły uporządkowaną zielen w strefę miasta, dodatkowo zwiększając konkurencyjność i atrakcyjność miasta i dzielnicy, a tereny nieużytków zostały w pełni wykorzystane.

Powołując się na wyniki badań przeprowadzonych przez W. Kacprzyka, zdaniem dzisiejszych użytkowników parków, mają one służyć przede wszystkim funkcji rekreacyjnej i wypoczynkowej umożliwiając spędzanie aktywnego wypoczynku²³⁴. Park to także miejsce integracji społecznych i spotkań

²³¹ *Ibidem*.

²³² K. Żóćciak, J. Żóćciak, *Park im. Wojciecha Bednarskiego*, seria: Parki Krakowa, Wydaw. Ośrodka Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2007, *passim*.

²³³ *Ibidem*.

²³⁴ W. Kacprzyk, *Parki-oczekiwania społeczne*, [w:] „Zieleń miast i wsi współczesna i zabytkowa”, Wydanie drugie, Wydaw. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie, Sulechów 2007, 2009, Materiały konferencyjne Kalsk 2006, 2007, s. 96-102. W artykule W.

towarzyskich. Na trzecim miejscu wymieniono funkcje zdrowotną i sportową. Pozostałe to refleksyjno-kontemplacyjna, czy dydaktyczno-edukacyjna. Na ostatnim miejscu uplasowała się funkcja kulturalna, postrzegana przez użytkowników parków jako najmniej potrzebna. Spełnienie tego rodzaju potrzeb jest niejako wprowadzeniem procesu rewitalizacji w ten rodzaj terenów zieleni. Podobnie jak działania podejmowane w centrum miasta na tkance urbanistycznej, także te przeprowadzone w parkach (lub samo ich tworzenie np. na terenach przemysłowych) przynoszą zauważalny dla mieszkańców efekt. Swoją opinię na ten temat wyraża A. Zachariasz pisząc: „(...) *parki miejskie to jedne z podstawowych narzędzi rewitalizacji struktury miejskiej, często postrzegane jako oazy zieleni w betonowej pustyni*”²³⁵.

Konieczność zwiększenia w najbliższym otoczeniu ilości elementów naturalnych dostrzegają także mieszkańcy „blokowisk”. Potrzeba przebywania wśród komponowanej zieleni przejawia się w tworzeniu osiedlowych, często „podbalkonowych” ogrodów przyblokowych. Powstają ukwiecone balustrady, czy wkomponowane tam niskie, często zimozielone, krzewinki. **Zieleń osiedlowa** pełni więc istotną rolę w kreowaniu nowego wyglądu polskich blokowisk. Odpowiednio zastosowana roślinność pozwala uatrakcyjnić wygląd budynków, dodać nowych, naturalnych kształtów i koloru, a zróżnicowanie gatunków służy „dyskretnemu” podziałowi przestrzeni na miejsca wypoczynku, czy rekreacji (plac zabaw, zewnętrzne siłownie itp.)²³⁶. Dodatkowo wprowadza indywidualność oraz niepowtarzalność kompozycji w celu identyfikacji ważnych miejsc np. wejścia do budynków, klatek, parkingów. Obecnie często pojawiającym się rozwiązaniem wzbogacającym architekturę „blokowisk” o zielone, bliskie naturze kształty to zieleń wertykalna. Pnącza stają się ozdobą wielkopłytych blokowisk, maskując nieudaną architekturę okresu PRL –u. Atrakcyjnym rozwiązaniem jest wykorzystywanie na ogródki także powierzchni dachowych w osiedlach²³⁷.

Kacprzyk przedstawia wyniki badań przeprowadzonych w Łodzi w maju 2007 r. na 789 osobach w wybranych parkach.

²³⁵ Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik...op. cit.*s.80.

²³⁶ M. Rzeszotarska-Pałka, *Rewitalizacja zieleni osiedlowej szansą dla dwudziestowiecznych blokowisk?*, [w:] „Czasopismo Techniczne”, 1-A/2/2012 zeszyt 1, Rok 109, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012.

²³⁷ [Por:] rozdział 2.

W ramach procesów rewitalizacyjnych, w ostatnich latach szczególnie często zauważa się zmiany w wyglądzie **ciągów komunikacyjnych**²³⁸. Szczególnie mieszkańcy miast zabiegają o ich estetykę (ryc. 46).

Ryc. 46. Ulica w Kielcach ozdobiona kwiatami, fot. A. Mitkowska, 2005

Zmienił się także stosunek władz miast do wprowadzanej zieleni, przywiązuje się wagę do projektu, utrzymania i pielęgnacji (choć jeszcze nie we wszystkich miastach). Zielen przyuliczna oprócz walorów estetycznych jest pierwszą barierą izolującą budynki i ludzi od zanieczyszczeń²³⁹. Pasy zieleni zaprojektowane w postaci piętrowej roślinności drzew i krzewów, tworzą naturalne osłony przed wiatrem, dodatkowo poprawiając mikroklimat w mieście zapewniając: ocienienie, osłonę w zimie przed chłodnymi wiatrami²⁴⁰. Na terenach rewitalizowanych bliżej centrum, ulice (często z dopuszczonym wyłącznie ruchem pieszym) niejednokrotnie stanowią dominujący element w strukturze miasta. W przyległych kamienicach zlokalizowane są obiekty handlowe a także gastronomiczne, wraz z ogródkami kawiarnianymi. Poprzez włączenie w ten układ zieleni, ulice nabierają wyrazistości, zyskując przez to na estetyce. Przykładem może być Nowy Sącz, miasto które już od kilkudziesięciu lat tworzy aranżacje kwiatowe na skwerach miejskich, placach, parkach, a także przy głównych reprezentatywnych ulicach. Interesujący jest przykład ulicy

²³⁸ Autorka nie rozpatruje tu przypadku alei w krajobrazie otwartym, gdzie często dochodzi do nieprzemyślanych wycinek drzew, a jedynie porusza kwestię śródmieść.

²³⁹ A. Szulc, *Zielone Miasto. Zielen przy ulicach*, Wydaw. Agencja Promocji Zieleni, Warszawa 2013, s. 15.

²⁴⁰ *Ibidem*, s. 16.

Jagiellońskiej, gdzie na stylizowanych latarniach umieszcza się kwiatynki, oraz co rok tworzone są nowe aranżacje zielone wzbogacane o iluminacje świetlną. Corocznie od kilkunastu lat organizowany jest tu konkurs pt.: „Nowy Sącz miasto kwiatów i zieleni”, który z roku na rok cieszy się coraz większym zainteresowaniem (ryc. 47)²⁴¹.

Ryc. 47. Ulice Nowego Sącza udekorowane kwiatami fotografia skopiowana [z:] <http://e-czytelnia.abrys.pl/przeglad-komunalny/2010-8/zielen-miejaska-85/oazy-na-betonowych-pustyniach-2> [2.11.2014]

Równie istotnym elementem (pomimo swego antropogenicznego pochodzenia) kształtującym i zmieniającym krajobraz miasta są **zbiorniki wodne przemysłowe**²⁴². Powstałe zazwyczaj na skutek zaprzestania działalności kopalni lub wstrzymania wydobycia na tym terenie, stają się nadzwyczaj atrakcyjnym miejscem na stworzenie w mieście bazy rekreacyjno-wypoczynkowej. W związku z pojawieniem się sztucznych jezior, w ich otoczeniu tworzą się charakterystyczne dla tych miejsc ekosystemy urozmaicając krajobraz o nowe gatunki fauny i flory. Wokół zbiorników w początkowym stadium zasiedlania zielenią, występuje przede wszystkim roślinność pionierska (brzozy, osiki, olchy i inne), kolejno pojawiają się inne gatunki drzew, krzewów, bylin. Dobrym przykładem mogą tu być zbiorniki Pogoria w Dąbrowie Górniczej, gdzie wykształcił się system zieleni łączącej sztuczne zalewy, tworząc nowe miejsce do wypoczynku i rekreacji (ryc. 48, ryc. 49). Duże znaczenie dla miasta ma zieleń typu pola golfowe, tworzona na

²⁴¹ *Nowy Sącz kwiatami malowany*, tekst dostępny [na:] oficjalna strona Urzędu Miasta Nowy Sącz: <http://www.nowysacz.pl/miasto-kwiatlw> [8.09.2014].

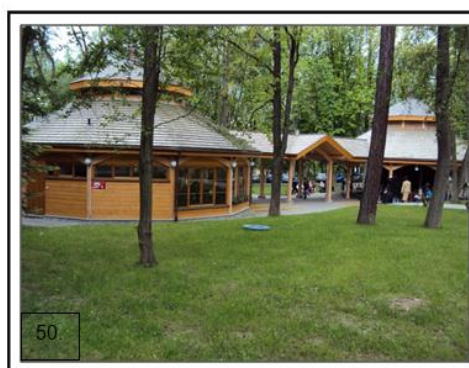
²⁴² E. Pietrzyk-Sokulska, *Zbiorniki wodne w wyrobiskach pogórnicych - nowy element atrakcyjności krajobrazu miasta*, [w:] „Krajobraz a turystyka”, Praca Komisji Krajobrazu Kulturowego, Nr 14. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2010, s. 264-272.

terenach przemysłowych. Te wieloprzestrzenne obiekty przyczyniają się do uatrakcyjnienia krajobrazu miasta poprzez wprowadzenie nowych komponowanych powierzchni zielonych (tak jak wspomniane wcześniej pole golfowe w Bytomiu).

Ryc. 48. Widok na jezioro Pogoria II w Dąbrowie Górniczej, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014
Ryc. 49. Widok na jezioro Pogoria IV w Dąbrowie Górniczej, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Rewaloryzacja obiektów zabytkowych a tym samym należących do nich terenów zieleni komponowanej (w tym ogrodów rezydencjonalnych), jest jednym z atrakcyjniejszych elementów procesu rewitalizacji w mieście. W wielu miastach Polski, często w centrum zlokalizowane są obiekty o wysokiej wartości zabytkowej. Są to **dwory, zamki, pałacyki, czy obiekty sakralne, parki w miejscowościach uzdrowiskowych** (ryc. 50), a także **fortyfikacje**, mające zazwyczaj swoją długą historię.

Ryc. 50. Park zdrojowy w Rabce, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010

Tereny zielone związane z tymi obiektami przedstawiają dużą wartość historyczną, naukową, artystyczną, stają się „wizytówką” i elementem

przyciągającym turystów oraz aktywizującym mieszkańców miasta²⁴³. W ostatnich latach przeprowadzono wiele działań związanych z rewitalizacją ogrodów zabytkowych w tym m.in.: Ogród Krasińskich (Warszawa), Ogród Branickich (Białystok), ogrody przy pałacu w Wilanowie, a także parków zdrojowych np. w Szczawnicy i Rabce. Wybitne wartości historyczne i kompozycyjne tworzy także układ krajobrazowy „Twierdzy Kraków”. Wieloletnie działania na rzecz tego zabytkowego układu budowli i urządzeń obronnych z okresu XVIII – XX w. związanych z funkcją militarną Krakowa, przyczyniły się do opracowania Ramowego programu ochrony i rewitalizacji zespołu historyczno – krajobrazowego Twierdzy Kraków²⁴⁴.

Działania związane z uczytelnieniem obiektów, uporządkowaniem „starej” zieleni i wprowadzenie nowej, stało się przyczyną zwiększonej aktywności ruchu turystycznego. W obiektach historycznych pojawiają się elementy zachęcające do ich zwiedzania najmłodszych: mini zoo, place zabaw, parki miniatur (Park w Żywcu) ryc. 51, ryc. 52.

Ryc. 51. Park w Żywcu, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014
Ryc. 52. Wejście do „mini zoo” w parku w Żywcu, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

²⁴³ Szczegółowo wartości ogrodu zabytkowego opisuje L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 19-20. Omawia też A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich ochrony i konserwacji*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, praca zbiorowa pod redakcją Bogusława Szmygina, Wydaw. Politechniki Lubelskiej – PKN ICOMOS, Lublin 2012, s. 121- 134.

²⁴⁴ *Ramowy program ochrony i rewitalizacji zespołu historyczno – krajobrazowego Twierdzy Kraków*, przygotowany przez Wspólny Zespół Zadaniowy Gminy Miejskiej Kraków oraz Inicjatywy Obywatelskiej „Otwarta Twierdza” Fundacji aktywnej ochrony zabytków techniki i Dziedzictwa Kulturowego „Janus”, Załącznik do uchwały Nr CXIX/1294/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 25 października 2006 r., Kraków 2006.

ROZDZIAŁ V

5. Metodyka opracowania programu rewitalizacji

Proces rewitalizacji jest działaniem długofalowym, a co za tym idzie, dzielonym na kolejne etapy działań. W literaturze istnieje już kilka przykładów rozwiązań modelowych tego procesu. W analizie, prezentowanej w niniejszej rozprawie, podano ogólny wzorzec skonstruowany na ich podstawie z uwzględnieniem wcześniej opublikowanych prac.

5.1. Model procesu rewitalizacji

Propozycje programu rewitalizacji przedstawili m.in.: Kozłowski i Wojnarowska, w formie składającej się z pięciu podstawowych faz²⁴⁵: 1. wyboru obszaru i analiz sytuacji wyjściowej; 2. formułowania celów strategicznych; 3. planowania i doboru działań oraz instrumentów służących realizacji celów strategicznych; 4. realizacji założonych zadań; 5. oceny realizacji i aktualizacja programu²⁴⁶. Jednak dla lepszego zrozumienia procesu, przejrzystości modelu, a także jego uogólnienia autorka proponuje przedstawienie go jako procesu trój etapowego. Decyzję swą motywuje faktem, że niejednokrotnie procesy kolejnych etapów mogą przebiegać równocześnie lub nieznacznie zmieniać kolejność, ale tylko w obrębie jednej fazy. Dlatego też postępowanie według zaproponowanych trzech etapów pozwala na pewną dowolność w zakresie każdego z nich.

²⁴⁵ Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych ... op. cit.*, s. 31-46.

²⁴⁶ [Por:] K. Janas, W. Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji – poziom lokalny*, [w:] K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkowicz, „Model rewitalizacji miast”, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010, s. 51-139. Autorzy dokonują podobnego podziału: 1. Faza inicjująca (dotycząca dostrzeżenia problemu oraz wskazania obszarów problemowych, rozpoczęcie działań w kierunku rewitalizacji); 2. Faza ustalania zakresu (czyli sprecyzowanie problemu i wybór obszaru dla którego istnieje konieczność przeprowadzenia rewitalizacji); 3. Faza planowania (przygotowanie programu rewitalizacji w uzgodnieniu z innymi obowiązującymi dokumentami planistycznymi i strategicznymi); 4. Faza realizacji (wprowadzanie planu rewitalizacji „w życie”); 5. Faza finalizacji (zakończenie i podsumowanie procesu rewitalizacji).

Pierwszy etap, **przygotowanie (prace koncepcyjne)** obejmuje określanie celów, zasięgu oraz charakterystykę rozpatrywanego obszaru²⁴⁷. Kolejny to **etap rewitalizacji (realizacja procesu)**, związany z wieloma uczestnikami projektu, w tym przede wszystkim z nadzorem działalności i uczestnictwem w nim specjalistów różnych dziedzin m.in.: architektów, ekonomistów, architektów krajobrazu, historyków, psychologów itd. Trzecim, a zarazem ostatnim jest **etap finalny i monitoring**. Proces rewitalizacji nie kończy się jedynie na wprowadzeniu odnowy w życie, ale wymaga dalszej, ciągłej, obserwacji i działań porealizacyjnych, koordynacji i monitoringu przeprowadzanego przez specjalistów. Dokonując omówienia kolejnych etapów autorka zwraca uwagę, że poprawność i dokładność realizacji każdego z nich w istotny sposób zapewnia wysoki poziom efektów.

I. Priorytetowy dla procesu rewitalizacji jest ETAP pierwszy: PRZYGOTOWAWCZY. W ramach tego etapu prowadzone są, jak już wspomniano, działania związane z przygotowaniem i opracowaniem odpowiednich prac studialnych, a także z informowaniem społeczności lokalnej o przystąpieniu do tego rodzaju prac. Na samym wstępie istnieje konieczność dostrzeżenia problemu degradacji i społecznej deprivacji obszarów miejskich²⁴⁸. Właściwe wskazanie punktu kryzysowego może decydować o poprawie warunków bytowych całego miasta. Tereny, na których panują tego rodzaju nieprawidłowości i patologie są powszechnie znane mieszkańcom i traktowane jako te „niebezpieczne”²⁴⁹. Jednak problem wyodrębnienia obszaru powinien opierać się na szczegółowych i kompetentnie przeprowadzonych analizach przy uwzględnieniu aktualnych danych dotyczących sfery społecznej, ekonomicznej i gospodarczej. Właściwy wybór rejonu do rewitalizacji powinien być poprzedzony audytem miejskim, przeprowadzanym w sposób cykliczny, z możliwością porównywania danych. Na tym poziomie badań i obserwacji warto wziąć pod uwagę zdania mieszkańców terenów zdegradowanych, miłośników

²⁴⁷ Dwa pierwsze etapy proponowane są przez W. Rydzika, *Organizacja zarządzania procesami rewitalizacji* [w:] „Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją”, red. W. Rydzik Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2009, s. 176-178.

²⁴⁸ Wg Słownika wyrazów obcych, autorstwa M. Jarosza, Wydaw. EUROPA, Wrocław 2001, s. 145, „deprivacja” to w psychologii: niemożność działania.

²⁴⁹ Przykładem takiego obszaru jest Nowa Huta, dzielnica Krakowa, która do niedawna była postrzegana przez społeczność Krakowa jako obszar „niebezpieczny”, na którym częściej niż w innych rejonach miasta dochodzi do wyburzeń chuligańskich, dewastacji.

miasta, stowarzyszeń itp. W tym etapie zaczyna się także proces partycypacji i pozyskiwania partnerów wśród społeczności lokalnej. Na podstawie audytu urząd miasta przygotowuje raport, w którym wskazane są regiony z dostrzegalnym kryzysem. Aby lokalny program rewitalizacji został przyjęty musi być przegłosowana uchwała o przystąpieniu do sporządzenia Lokalnego Programu Rewitalizacji. Projekt uchwały zawiera informacje o obszarach kryzysowych, zakresie opracowania, terminach, rodzajach partycypacji, powołaniu społecznej rady rewitalizacji, a także informacje o zasadach organizacji zespołu projektowego i powołaniu operatora rewitalizacji²⁵⁰.

Kolejnym ważnym elementem etapu prac koncepcyjnych jest dokonanie wyboru obszaru, wymagającego rewitalizacji. Tu wg autorki szczególną rolę odgrywa inwentaryzacja terenów zdegradowanych na terenie całego kraju, w wyniku której wyniki rejestrujące stan ogólny byłyby dostępne dla każdego miasta i gminy. Równocześnie konieczna jest integracja w zakresie polityki planistyczno - przestrzennej, projektowo - urbanistycznej, ekonomicznej i społecznej tak, aby można było skutecznie prognozować przestrzenny rozwój sieci osiedleńczej oraz objąć kompleksowym działaniem i projektowaniem przestrzenie, które podlegają procesom urbanizacji, tak aby mógł powstać logiczny układ niezależny od obowiązujących obecnie granic administracyjnych²⁵¹. Na podstawie inwentaryzacji ogólnej jednostek urbanistycznych: zdegradowanych terenów przemysłowych, powojkowych, pokolejowych, czy tkanki miejskiej, miasto lub gmina sporządza inwentaryzację szczegółową. Dodatkowo zapisy inwentaryzacji powinny być uwzględnione w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i Miejscowym Planie Zagospodarowania Przestrzennego. Wybór miasta do

²⁵⁰ Janas, Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji ...op. cit.*, s.51-139. Jednym z ważniejszych zadań przy przystąpieniu do programu rewitalizacji jest zorganizowanie zespołu specjalistów przygotowujących, wdrażających i realizujących program. Zespół specjalistów powinien być złożony z osób z różnych środowisk i specjalności naukowych.

Operator rewitalizacji może być związany z miastem np. urzędnik gminy lub osoba z zewnątrz. Jej funkcją jest bycie menadżerem projektu jak również mediacje pomiędzy jego uczestnikami. Szczegółowo zadania operatora rewitalizacji są omówione w Janas, Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji ...op. cit.*, s. 77-82.

²⁵¹ Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie ... op. cit.*, s. 111.

Bogdanowski swoje badania odnosił przede wszystkim do architektury krajobrazu, podkreślając równocześnie zasadność konfrontacji planów stref zurbanizowanych z tzw. trzecim wymiarem – projektem krajobrazu [w:] J. Bogdanowski, *Architektura krajobrazu*, Wydaw. PWN, Warszawa-Kraków 1981, s. 214.

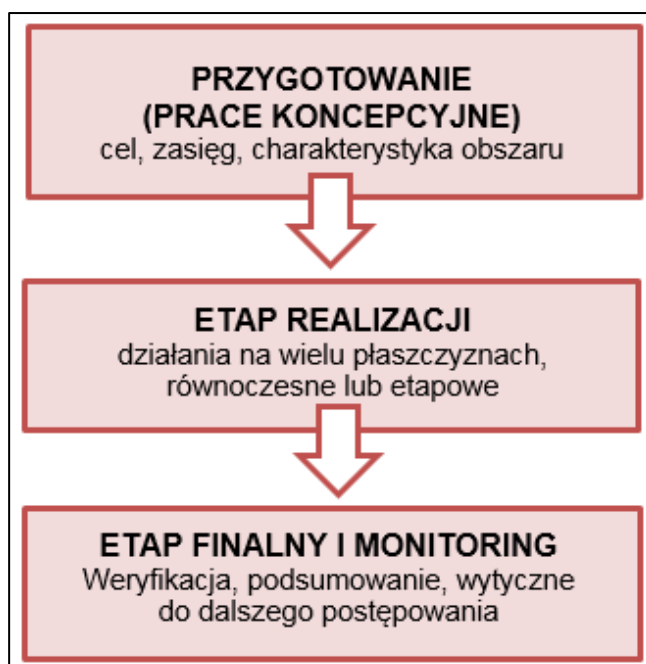
opracowania programu rewitalizacji jest uwarunkowany m.in. możliwością pozyskania kapitału, sytuacją prawną nieruchomości, znaczenia dla całego miasta, a także uwarunkowaniami społecznymi i politycznymi oraz dziedzictwem kulturowym i przyrodniczym znajdującym się na ocenianym obszarze.

Opracowanie właściwego programu rewitalizacji wymaga szczegółowej analizy procesów degradacji i zjawisk kryzysowych²⁵². Właściwa diagnoza zjawisk deprywacji prowadzi do stworzenia odpowiedniego programu rewitalizacji, a nie tylko stosowania działań doraźnych. W początkowej fazie należy przedstawić cele rewitalizacji. Ich sformułowanie powinno skoncentrować się na określeniu zadań ogólnych, a w drugiej kolejności na wytyczeniu kierunków szczegółowych. Cele sformułowane w początkowej fazie powinny być skonsultowane ze społecznością, którą obejmuje program. Pojawia się więc możliwość zbierania pomysłów i ocen wstępnie zaproponowanych celów przez lokalną społeczność i interesariuszy. To oni powinni mieć możliwość złożenia swoich projektów i uwag²⁵³. Może się to odbywać drogą elektroniczną lub za pomocą zgłaszanych bezpośrednio do urzędu swoich pomysłów. K. Janas i W. Jarczewski proponują zastosowanie formularza skierowanego przede wszystkim do instytucji z formułą pytań i podpunktów dotyczących uzasadnienia potrzeby rewitalizacji projektu w kontekście przyjętych celów programowych, orientacyjnym koszcie wraz z propozycjami finansowania, informacji o podmiotach odpowiedzialnych za realizację projektu, jego uczestnikach itp.²⁵⁴. Formularze przekazywane uczestnikom projektu powinny być napisane w sposób zrozumiały i czytelny dla odbiorców.

²⁵² Przyczynę zjawisk degradacji tkanki miejskiej autorka opisuje w rozdziale 4.1. Przyczyny degeneracji tkanki miejskiej w Polsce.

²⁵³ Autorka podkreśla już we wstępie dysertacji konieczność uczestniczenia w procesie rewitalizacji społeczności lokalnej.

²⁵⁴ Janas, Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji ...op. cit.*, s. 77-82.

Ryc. 53. Schemat modelu procesu rewitalizacji, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

Istotne w przedsięwzięciu rewitalizacji jest pozyskanie partnerów i środków finansowych na działania rewitalizacyjne. Poleganie – obecnie często zauważalne – wyłącznie na środkach Unii Europejskiej nie może być działaniem długofalowym, rodzi także problemy w postaci źle wydatkowanych funduszy. Znaczące jest pozyskanie dofinansowania od samych zainteresowanych procesem, tj. społeczności lokalnej, osób fizycznych, czy samych władz miasta. Im bardziej zainteresowany jest projektem podmiot, tym lepszego będzie stanowił partnera w procesie rewitalizacji. W celu pozyskania funduszy z sektora prywatnego ważne jest zapewnienie pewnych ustępstw prawnych bądź finansowych w kolejnych latach działalności zainteresowanego podmiotu. Może to być np. ulga podatkowa dla przedsiębiorców zamierzających zainwestować w rewitalizowany obszar. W celu wykupienia jak największej liczby mieszkań z rynku wtórnego w tkance miejskiej, można zaproponować korzystny rodzaj oprocentowania kredytu lub dopłaty do pożyczek. Wzorowym przykładem działania i pozyskiwania funduszy na operację rewitalizacji jest działający we Francji PACT – ARIM²⁵⁵.

²⁵⁵ PACT ARIM jest stowarzyszeniem działającym we Francji. Zostało utworzone po II wojnie światowej i działało jako ruch społeczny na rzecz mieszkalności i najuboższych warstw społecznych. Rozwiązywało narastające wtedy potrzeby mieszkaniowe i problemy społeczne w podopadających dzielnicach starych miast. Stowarzyszenie zyskało poparcie władz państwowych poprzez dotowanie go funduszami i nadaniem odpowiednich uprawnień oraz

Na podstawie wspólnych projektów, zadań, analiz i partycypacji, powstaje program rewitalizacji z określonymi, przemyślanymi działaniami skierowanymi na wybrany obszar kryzysowy. Istotne jest aby wraz z programami rewitalizacyjnymi był przygotowany Miejskowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego lub jego aktualizacja. Dodatkowo Lokalny Program Rewitalizacji powinien być uwzględniony w wielu innych dokumentach gminy, w tym w Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego, a także w budżecie, w którym należy przewidzieć środki finansowe na tę inwestycję²⁵⁶. Z podjęciem działań przygotowawczych do projektu wiążą się, czasem nadmiernie długo trwające procedury przetargowe, wyłączeniowe (związane z tworzeniem nowej infrastruktury), oraz procedury konkursowe na projekty i ich wykonanie²⁵⁷. W procesie przedrealizacyjnym do prac przystępują fachowcy z różnych dziedzin, w tym także archeolodzy i historycy – w przypadku zabytkowych śródmieść miast. Te ostatnie działania mają szczególne znaczenie dla prawidłowego określenia tożsamości (tradycji) miejsca.

II. ETAP REALIZACJI programu rewitalizacji pozostaje najbardziej pracochłonnym, ale w efekcie dającym widoczne rezultaty, których konsekwencje weryfikuje i ocenia społeczność lokalna. Na tym etapie niezbędny jest płynny przepływ informacji, sprawne działania operatora rewitalizacji, jak również szybkie działania reakcyjne – wymagające zmian w procesie rewitalizacji oraz dopilnowania ich jakości i celowości. Niezbędne w tej fazie projektu powinno być monitorowanie procesu. Polega to na sporządzeniu dokumentu zawierającego przegląd postępów w rewitalizacji projektu, a także

wyspecjalizowało się w prowadzeniu operacji rewitalizacyjnych. PACT-ARIM nie działa wyłącznie na zasadzie dofinansowania, ale przeprowadza operacje, w których inwestorem jest sama gmina, mieszkańcy i użytkownicy nieruchomości (jedynie uzupełnieniem tych funduszy są dotacje z funduszu na poprawę mieszkalnictwa, ochronę zabytków itd.). Proces rewitalizacji ma charakter interdyscyplinarny, zespół PACT-ARIM składa się więc z profesjonalistów z różnych dziedzin: psychologii, komunikacji społecznej, socjologów, ekonomistów, prawników. Finansowanie jest związane także z koniecznością brania kredytów, ale dzięki działaniu stowarzyszenia kredyty te są obwarowane systemem gwarancji, które zmniejszają ryzyko kredytobiorców. [za:] Pawłowska, Swaryczewska, *Ochrona dziedzictwa ... op. cit.*, 149-151.

²⁵⁶ Chodzi tu o dokumenty takie jak m.in.: plany infrastrukturalne, planowania rozwoju społeczno – gospodarczego, program ochrony środowiska, rozwoju i modernizacji, opieki nad zabytkami.

²⁵⁷ Jeśli zaistnieje taka możliwość autorka proponuje rozpisywanie przetargów i korzystanie z usług firm lokalnych, co jest związane z zapewnieniem pracy społeczności lokalnej, ich aktywizacji i włączanie się w proces, a tym samym stanowi realizację założenia definicji rewitalizacji.

oceny rezultatów poszczególnych działań przygotowawczych²⁵⁸. W tym momencie powinna uaktywnić się także kontrola zarówno wykonania jak i wydatkowania środków finansowych.

III. Po wprowadzeniu procesów rewitalizacyjnych przewidziane jest PODSUMOWANIE oraz wywiązanie się ze zobowiązań pomiędzy partnerami procesu rewitalizacji. Podsumowanie procesu powinno zawierać kilka zasadniczych elementów: dokumentację powykonawczą, ewaluację oraz prognozę i wytyczne do dalszego postępowania. Dodatkowo wykonane porównania z przed i po rewitalizacji. Należy także poinformować społeczeństwo o stanie budżetu a także o przebiegu zagospodarowania, wspólnych wydatków. Bardzo cenne dla władz miasta jest stworzenie prognoz dla rewitalizowanego obszaru ze wskazaniem głównych zagrożeń i przeszkód. Możliwe jest także na podstawie ewaluacji udzielenie odpowiedzi na pytanie czy warto kontynuować działania, w jaki sposób i czy potrzebna jest ich modyfikacja?, jak wykorzystać źródła finansowania?

Oczywiście jak każde zadanie projektowe proces rewitalizacji ma także swoje ramy czasowe. Określenie przedziału czasowego kolejnych etapów, działa mobilizująco na uczestników procesu. Uwieńczeniem prac może być zorganizowanie różnego rodzaju wydarzeń kulturalnych z tym związanych np.: święto dzielnicy, miasta itd.²⁵⁹. Warto jednak pamiętać, że rewitalizacja nie jest działaniem zamkniętym. Oprócz cyklicznie przeprowadzanego monitoringu należy oceniać zmiany, zaktualizować listę obszarów kryzysowych, ocenić czy program sprostał założonym na początku celom i wymaganiom. Często ocena rewitalizacji jest weryfikowana przez czas. Z tej perspektywy można dopiero dokonać właściwego podsumowania podjętych działań.

5. 2. Narzędzia rewitalizacji

Rewitalizacja powinna opierać się na podstawowych kryteriach, które stanowią procesy planistyczne, prawne, organizacyjne i społeczne. Niezbędne

²⁵⁸ [w:] Kozłowski, Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych...op. cit.*, s. 44-46.

²⁵⁹ [za:] Janas, Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji ...op. cit.*, s. 137-138.

są w tym zakresie narzędzia koordynujące i wskazujące właściwe działania. Ich zastosowanie może przerodzić się w sukces rewitalizacji, natomiast ich brak może negatywnie odbić się na procesie, powodując nawet jego niezrealizowanie czy niedokończenie.

5.2.1. Inwentaryzacja urbanistyczna, architektoniczna, wnętrz krajobrazowych, inwentaryzacja zieleni

Metody inwentaryzacyjne są od lat dopracowywane i stosowane w środowiskach architektów, urbanistów, planistów przestrzennych, architektów krajobrazu. Są one konieczne dla określenia zakresu terytorialnego oraz sporządzenia kosztorysu dla procesu rewitalizacji.

Zdaniem autorki, należy podjąć akcję przeprowadzenia inwentaryzacji ogólnej, obejmującej całość zasobów urbanistycznych Polski, a jej wyniki powinny być dostępne dla poszczególnych gmin. Z kolei szczegółowe inwentaryzacje poszczególnych miast i gmin powinny być przesyłane do bazy głównej aby uszczegóławiały inwentaryzację ogólną, sporządzaną dla obszaru całego państwa²⁶⁰.

Inwentaryzacja staje się podstawą do badań wstępnych określających priorytety rewitalizacji. Na jej podstawie możliwe jest określenie strategii miasta, przydatnej w procesie rewitalizacji. Na podstawie informacji pozyskanych z przeprowadzonych działań inwentaryzacyjnych istnieje możliwość podjęcia dalszych opracowań badawczych: studialnych z określeniem tożsamości miejsca z uwzględnieniem przekrojów historycznych (faz historyczno-kompozycyjnych) waloryzacji i strefowania oraz wytycznych, np. dla zabezpieczenia obiektów wartościowych m.in. pod względem historycznym w granicach opracowywanego obszaru i wszystkich innych specjalistycznych badań, stosownie do właściwości miejsca.

Inwentaryzacja architektoniczna obejmuje obiekty architektury murowanej i drewnianej, wnętrz, a także obiekty małej architektury. Ważnym

²⁶⁰ Obecnie jest rozpatrywany projekt ustawy prezydenta B. Komorowskiego dotyczący tzw. „ustawy krajobrazowej”, w której jest poruszana kwestia audytu krajobrazowego, który miałby być sporządzany dla obszaru województwa, informacja dostępna [na:] <http://www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/art,1025,ustawa-krajobrazowa-moze-byc-uchwalona-do-konca-roku.html> [20.11.2014].

działaniem jest przeprowadzenie inwentaryzacji charakterystycznych, wspomnianych już zespołów urbanistyczno - architektonicznych, w skład której wchodzi kompleksy zwartej zabudowy miejskiej i wiejskiej. Ważny składnik czynności inwentaryzacyjnych stanowią odwzorowania terenów o szczególnych wartościach krajobrazowych i terenów zieleni, w całej złożoności występującego materiału roślinnego i przyjętych rozwiązań kompozycyjnych. Niekiedy to one decydują o wysokiej wartości historycznej danego miejsca. Inwentaryzacja stanowi więc proces wyjściowy dla podjęcia właściwych prac studialnych i w konsekwencji dla decyzji o wytyczeniu obszaru kryzysowego rekomendowanego do rewitalizacji.

5.2.2. Określenie tożsamości miejsca (tradycji miejsca)

Jak już wspomniano w podrozdziale 3.1, istotną wartością w procesie rewitalizacji jest *genius loci* (tradycja miejsca). Każda zmiana dotychczasowego krajobrazu powoduje ukształtowanie nowej jego formy. W zależności od proporcji nowych zespołów własności do tych zastanych, mówi się o: formie dojrzałej, gdy wprowadzone zmiany są kontynuacją tradycji miejsca i nawiązują do jego charakteru organicznego i funkcjonalnego, oraz te które wnoszą złe tradycje plastyczne – przestrzenne (np. „blokowiska”) i mają podstawy mechaniczne (często zmiany wprowadzane nagle, nieetapowo) bez powiązań organicznych w już istniejącym krajobrazie²⁶¹. Aby procesy rewitalizacji przewidujące zmiany w krajobrazie przebiegały w sposób właściwy, a wprowadzane, nowe elementy zachowywały formę dojrzałą krajobrazu, należy określić tożsamość miejsca. Jest to możliwe za pomocą prac studialnych, badawczych.

Krakowska szkoła „architektury krajobrazu” od lat prowadzi badania i opracowuje właściwe modele postępowania studialnego w przypadku wprowadzania zmian w krajobrazie. Przedstawione procesy studialne obok wyznaczenia właściwych działań konserwatorskich zmierzają do odczytania ale także zachowania i wyeksponowania regionalizmu, tożsamości miejsca.

²⁶¹ Bogdanowski, *Architektura ... op. cit.*, s. 51-172.

Studia obejmują pełną analizę terenu związaną z określeniem: charakteru, ukształtowania i pokrycia terenu, elementów kompozycyjnych, konstrukcji układów wieloprzestrzennych (wyznaczenie jednostek architektoniczno – krajobrazowych). Działania wyjściowe polegają na określeniu granic wewnątrz krajobrazowych i ich analizie. Ocenie podlegają także formy obecne we wnętrzu (kształtujące je) pod względem dojrzałości kompozycyjno – techniczno – materiałowej. W przypadku nowych funkcji istotne jest czy wykorzystują one wartości istniejące, czy prowadzą do ich dewastacji.

Optymalny tok postępowania studialnego zaleca zastosowanie studium historyczno – kompozycyjnego, które jest niezbędne do prawidłowego odczytania „tradycji miejsca”, i stanowi warunek dla uzyskania właściwych wytycznych konserwatorskich i projektowych. Początkowym działaniem jest (opisana już) inwentaryzacja zasobów rewitalizowanej przestrzeni. Następnie przeprowadza się właściwe studium historyczne w którym następuje określenie przemian przestrzennych (fazy historyczno – kompozycyjne), cech stylowych, a także analiz kompozycyjnych, wykazywanych w ramach prac studialnych wchodzących w skład studium historyczno – kompozycyjnego. Podstawowym celem tych działań jest określenie zachowanych wartości obiektów: historycznych, kompozycyjnych, przyrodniczych, funkcjonalnych oraz wyznaczenie prawidłowego kierunku działań konserwatorskich.

Kolejnym etapem jest wartościowanie (waloryzacja) obiektu, uwzględniające wcześniejsze prace studialne. Wartościowanie wpływa na przyjmowanie różnych typów działań jak również wskazuje, która z faz historycznych ma największe wartości kulturowo – artystyczne.

Wymienione wcześniej działania prowadzą do określenia stref konserwatorskich, sformułowania właściwych wniosków i ewentualnego dopuszczenia przekształceń proponowanych w późniejszym projekcie²⁶².

²⁶² [Za:] A. Mitkowska, *Model postępowania konserwatorskiego dla... op. cit., passim*, oraz J. Bogdanowski, *Metoda jednostek i wewnątrz architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, wydanie czwarte, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 1999, *passim*.

5.2.3. Analiza SWOT i inne przykłady badań socjologicznych²⁶³

Warunkiem włączenia miasta w proces rewitalizacji jest zbadanie zasobów wykorzystywanych w procesie i ich pogłębiona ocena. Analizie należy poddać walory dziedzictwa materialnego i niematerialnego (duchowego), walory ekonomiczne i społeczne, atrakcyjność inwestycyjną i lokalizację, charakter nieruchomości, walory społeczności lokalnej, infrastrukturę techniczną, komunikacyjną i informacyjną, ważniejsze elementy przyrodnicze, a także wizerunek obszaru w oczach mieszkańców i inwestorów. W większości polskich miast znajdują się zabytki o wysokiej wartości historycznej i artystycznej. Ilość i znaczenie zabytków (np. wpisane na listę UNESCO; na polską listę „Pomników Historii”; do Rejestru Zabytków, oraz roboczych list obiektów zabytkowych – prowadzonych przez Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków), ma wpływ na wizerunek miasta i niejednokrotnie decyduje o jego atrakcyjności. Im lepszy wizerunek, tym łatwiej do miasta przyciągnąć turystów, inwestorów, a także pobudzić aktywność mieszkańców²⁶⁴. Walory ekonomiczne i społeczne decydują o funkcjonowaniu miasta jako rynku pracy, a co się z tym wiąże o jakości życia jego mieszkańców. Z wymienionymi aspektami nierozzerwalne są także ich cechy demograficzne, kwalifikacje a także dostępność dla potencjalnych pracodawców. Oceny te zwykle oparte są na rzeczywistych doświadczeniach i spostrzeżeniach mieszkańców, a także przybywających do miasta gości. Infrastruktura techniczna, komunikacyjna i informacyjna jest pojmowana jako transport, centra handlowe, zasoby mieszkaniowe, a także zaopatrzenie w wodę, energię, telefon czy internet. Istotnym czynnikiem w procesie rewitalizacji są wartościowe elementy przyrodnicze znajdujące się w mieście lub w jego pobliżu np.: rezerваты czy parki krajobrazowe. Identyfikacja

²⁶³ A. Jadach-Sepiolo, *Wdrażanie lokalnych strategii rewaloryzacji w oparciu o unikatowe zasoby*, 129 [w:], *Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją*, red. W. Rydzik Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2009, s. 127.

²⁶⁴ Mechanizm taki odnotowany został w podkrakowskim sanktuarium pielgrzymkowym w Kalwarii Zebrzydowskiej, które wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury i Natury UNESCO w roku 1999 r. przyciąga coraz większe ilości turystów. Zauważalne jest także ożywienie gospodarki lokalnej miasta, a także w strefie buforowej obiektu, w tym w Lanckoronie. Pozytywne aspekty istnienia obiektu wpisanego na listę UNESCO są rozpatrywane w Lokalnym Programie Rewitalizacji dla Kalwarii Zebrzydowskiej, patrz: Lokalny Program Rewitalizacji Kalwarii Zebrzydowskiej na lata 2008-2013, Urząd Miasta Kalwaria Zebrzydowska, Kraków 2008.

tych zasobów odbywa się za pomocą najpopularniejszych metod badawczych: analizy SWOT, map percepcji, czy *conjoint analysis*²⁶⁵.

W przeważającej części przeprowadzonych procesów rewitalizacji stosowano popularną i przydatną w określaniu celów strategicznych analizę SWOT²⁶⁶. Jest to procedura analityczna gromadzenia i porządkowania danych oraz tworzenia przejrzystych prezentacji²⁶⁷. Dzięki tej metodzie jest możliwe badanie obiektu oraz jego wnętrza poprzez identyfikację czynników wewnętrznych i zewnętrznych²⁶⁸. Pozyskanie danych statystycznych i jakościowych umożliwi określenie obszarów kryzysowych dla miasta. Czynniki wpływające na funkcjonowanie obiektu są dzielone na cztery grupy: mocne strony (S- strengths, mocne strony obiektu - czynnik wewnętrzny, atuty i zalety analizowanego obiektu), słabe strony (W-weaknesse, słabe strony obiektu, czynnik wewnętrzny, jego słabości i wady), szanse (O-opportunities, szanse mogące spowodować korzystne zmiany obiektu) oraz zagrożenia (T-threats, czynniki wywierający niekorzystny wpływ na dany obiekt). Analizę SWOT przygotowują osoby przeprowadzające (np. w ramach warsztatów) program rewitalizacji. Zdarza się, że w ramach badań społecznych jest ona „wypełniana” przez społeczność lokalną. SWOT, w zależności od potrzeb, może zakładać podział na grupy w różnych kwestiach: np. w odniesieniu do zagadnień gospodarczych, kulturowych, środowiskowych czy społecznych.

Kolejnym rodzajem badania socjologicznego są „mapy percepcji”. Pełnią one funkcję instrumentu badawczego stosowanego głównie w marketingu jako narzędzie strategiczne pozwalające ustalić m.in. jak dany produkt jest postrzegany przez konsumenta²⁶⁹. Sposób wykorzystania badania przekłada się na ocenę poszczególnych walorów obszaru rewitalizacji przez mieszkańców. W ten sposób można uzyskać przydatne informacje na temat potencjału różnych obszarów (np. poprzez zabytki, wydarzenia kulturalne i inne). Do skonstruowania mapy percepcji mogą zostać wykorzystane

²⁶⁵ Jadach-Sepiolo, *Wdrażanie...*, *op.cit.*, s. 128.

²⁶⁶ *Ibidem*.

²⁶⁷ *Podręcznik rewitalizacji. Zasady procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*, red. A. Billert, Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa 2003, s. 54-56.

²⁶⁸ *Ibidem*.

²⁶⁹ R. J. Kadesz, *Badania marketingowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008, s. 205.

następujące techniki sondażowe: ankiety, wywiady osobiste, wywiady telefoniczne. Tworzenie map percepcji na podstawie takich badań ma pewną wadę, jest bowiem subiektywną oceną mieszkańców, skonstruowaną na podstawie ich doświadczeń i obserwacji ale równie często zasugerowaną informacjami podanymi w mediach i innych źródłach różnej wiarygodności. Mimo tego, jest to najpełniejsze odzwierciedlenie poglądów społeczności lokalnej.

Analiza danych ilościowych pozyskanych w przedstawionych i opisanych wyżej badaniach, w przypadku rewaloryzacji obszarów kryzysowych ma znaczenie dopiero poprzez pogłębienie tych badań o metodę *conjoint analysis*²⁷⁰. Metoda ta, podobnie jak poprzednie, używana jest w celach marketingowych. Wg definicji jest to analiza produktu przeprowadzana w celu identyfikacji tych cech, które w największym stopniu decydują o jego użyteczności z punktu widzenia potencjalnego nabywcy. Pozwala także uzyskać wiedzę na temat cech produktu szczególnie preferowanych przez klientów. Rezultatem może być opracowanie konceptu produktu „idealnego”²⁷¹. Metoda ta, podobnie jak większość używanych w marketingu przekłada się na potrzeby oceny sytuacji dla rewitalizowanego obiektu. Podobnie jak poprzednia jest ona używana do uszeregowania zasobów obszaru rewitalizacji. Na podstawie udzielonych przez respondentów odpowiedzi można podjąć wnioski dotyczące rozkładu skłonności do zaangażowania się w rewitalizację. Równie dobrze ta metoda sprawdza się w celu ustalenia zaangażowania finansowego prywatnych inwestorów w projekt rewitalizacji. Można także na podstawie *conjoint analysis* określić wartości nieruchomości jako obiektu zabytkowego, jak również generującego wartości materialne i niematerialne.

5.2.4. Procesy partycypacji społecznej w rewitalizacji

Początkowe działania zmierzające do rewitalizacji zdegradowanych obszarów miejskich jakie przeprowadzano w Europie Zachodniej a także w

²⁷⁰ Jadach-Sepiolo, *Wdrażanie...*, op. cit., s. 128-129.

²⁷¹ A. Szymańska, D. Dziedzic, *Conjoint analysis jako metoda analizy preferencji konsumentów* [w:] „Zeszyty naukowe AE w Krakowie”, nr 680, 2005, Wydaw. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, passim.

Stanach Zjednoczonych były ukierunkowane na odnowę tkanki urbanistycznej. Nie uwzględniano specyficznych przyzwyczajzeń mieszkańców, doraźnie jedynie rozwiązując ich problemy i potrzeby. Pomijanie społeczności lokalnej w procesach odnowy, w wielu przypadkach w konsekwencji powodowało niszczenie tożsamości miejsca, a także pogłębiało problemy społeczne i patologie. W procesie rewitalizacji, która w swej definicji uwzględnia udział społeczeństwa stosuje się partycypację jako wspólne działanie społeczności, na każdym etapie procesu²⁷². Podkreślić należy, że partycypacja stanowi jedno z podstawowych narzędzi, bez którego proces rewitalizacji ma małe szanse powodzenia. Dlatego od wczesnie rozpoczętej współpracy ze społecznością w zakresie sporządzania analiz, wyboru obszaru kryzysowego, jego zatwierdzeniu, realizacji i finalizacji zależy pozytywny efekt procesu. W przypadku terenów zdegradowanych mamy zazwyczaj do czynienia z narastającymi problemami społecznymi: ubóstwem, bezrobociem i dezorganizacją społeczną. Przystępując do działań rewitalizacyjnych należy więc przygotować plan szczegółowy, uwzględniający potrzeby mieszkańców, możliwości i potencjał jaki tkwi w tej społeczności²⁷³. W początkowych działaniach, komunikacja pomiędzy władzami państwowymi i lokalnymi powinna odbywać się na zasadzie właściwego przepływu informacji²⁷⁴. Te zaś będąc podstawowym narzędziem kontaktu pomiędzy władzą publiczną a społeczeństwem, powinny być używane w celach rozwiązywania problemów pomiędzy tymi dwoma podmiotami. Pozbawienie konsultacji rodzi problem wykluczenia społecznego i marginalizacji niektórych warstw społecznych z życia wspólnoty²⁷⁵. W Polsce podstawowym narzędziem informacji jest Biuletyn Informacji Publicznej BIP (często drukowany jako materiał bezpłatny lub zamieszczany na stronach internetowych urzędu miasta lub gminy). Pojawiają się też dodatkowe formy ogłoszeń, w formie tablic informacyjnych z

²⁷² „partycypować” w tłumaczeniu [za:] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wydanie ósme z suplementem, Wydaw. Wiedza Powszechna, Warszawa 1971, s. 560.

²⁷³ K. Wódcz, *Organizacja pracy ze społecznością lokalną*, [w:] „Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego”, red. B. Skrzypczak, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii i Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2011, s. 45.

²⁷⁴ W. Wańkiewicz, *Rewitalizacja i planowanie stref społecznie wykluczonych. Poradnik*, Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2011, s. 73-79.

²⁷⁵ Problem ten porusza K. Pawłowska, *Konflikty wokół ochrony i kształtowania krajobrazu oraz sposoby ich rozwiązywania* [w:] „Czasopismo Techniczne”. Architektura, R. 104, z. 5-A, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2007, s. 70-72.

wywieszonymi bieżącymi informacjami²⁷⁶. Jedną z technik porozumiewania się ze społeczeństwem i zachęcania do akceptacji podjętych przez władze publiczne działań jest promocja²⁷⁷. Jest to także jedno z podstawowych działań mających na celu zachęcenie społeczności lokalnej do udziału w przedsięwzięciach miasta lub gminy poprzez partycypację. Promocja może odbywać się za pomocą różnego rodzaju narzędzi informujących takich jak: telewizja, prasa, ulotki, ogłoszenia, prezentacje, spotkania informujące i inne²⁷⁸. Istotna jest także inicjatywa lokalna, czyli umożliwienie współtworzenia otoczenia przez samych mieszkańców. Proces ten powinien być poprzedzony działaniami powodującymi budowanie więzi i poczucia odpowiedzialności za najbliższą okolicę dzielnicę, osiedle, blok. Partycypacja jest postrzegana jako proces włączania do działań społecznych ludzi wykluczonych z życia społecznego, kulturalnego bądź zmarginalizowanych²⁷⁹. Niesłuszna jest ocena w której „z góry” przewiduje się, że im bardziej zdegradowana przestrzeń, tym bardziej jej mieszkańcy nie podejmą współpracy i nie uda im się zintegrować w działaniu. Działania te nie mają polegać tylko i wyłącznie na potraktowaniu problemu jako ratunku dokonywanego przez instytucje pomocy społecznej, ale przede wszystkim na aktywizacji i działaniom integracyjnym na rzecz uczestnictwa społeczności lokalnych w procesach społecznych i życiu wspólnoty²⁸⁰. Coraz częściej w podejmowanych programach aktywizacji i

²⁷⁶ Niektóre z działań partycypacyjnych są określone odpowiednimi przepisami, np. w trakcie sporządzania Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego (patrz: Art. 11 i 17 Ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym z dnia 27 marca 2003, Dz. U. 2003, Nr 80 poz. 717).

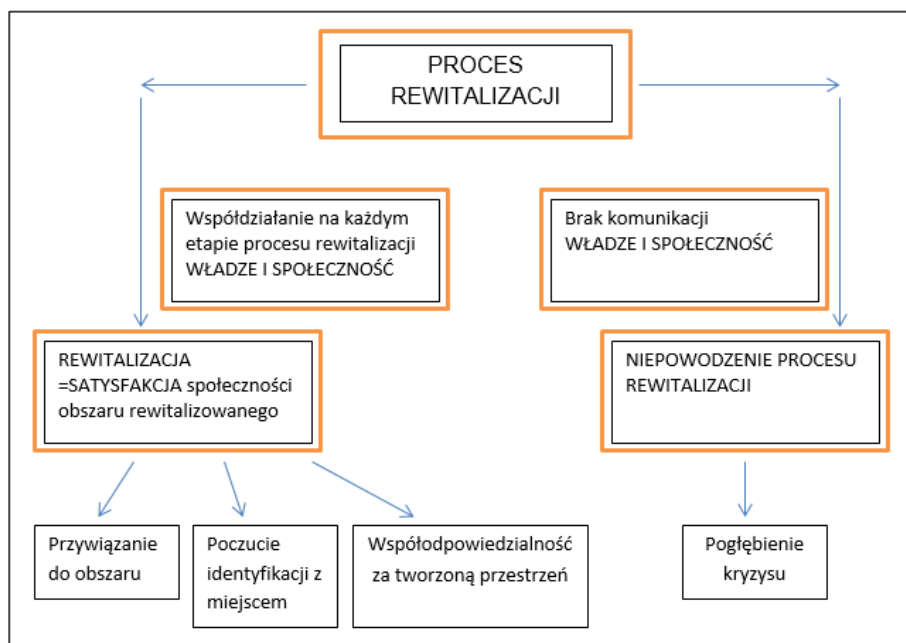
²⁷⁷ Wańkowicz, *Rewitalizacja i planowanie...*, op. cit., s.73.

²⁷⁸ *Ibidem*, s.71-72.

²⁷⁹ M. Szczepański, A. Śliz, *Rewitalizacja i mobilizacja społeczna – zarys problematyki* [w:] „Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego”, red. Bohdan Skrzypczak, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii i Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2011, s.7-8.

²⁸⁰ Między innymi te problemy stały się podstawą do przygotowania projektu „Rewitalizacja społeczna – wymiana doświadczeń regionów w ramach aktywizacji społeczności lokalnej” opracowanego przez Wydział Europejskiego Funduszu Społecznego Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego. Projekt ten realizowany jest poprzez budowanie współpracy pomiędzy województwami: śląskim, małopolskim, dolnośląskim, lubelskim, opolskim a także organizacji pozarządowych. Głównym celem procesu jest podniesienie poziomu integracji społecznej oraz wdrażania Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki poprzez m.in.: współpracę ponadregionalną, wypracowanie dobrych praktyk związanych z podejmowaniem inicjatyw lokalnych, wypracowanie modelu współdziałania pomiędzy instytucjami a mieszkańcami. Aby zrealizować cele projektu posłużono się metodą „laboratorium społecznego” polegającą na długotrwałej konfrontacji i spotkaniach różnych środowisk społecznych celem wypracowania społecznej wiedzy i przyjęcia strategicznych rozwiązań. (na podstawie: B. Skrzypczak, *Wstęp*, [w:]

rozwoju społeczności lokalnych mówi się o animacji społecznej jako odpowiedniku takich międzynarodowych terminów jak *community work*, *community capacity building*, *community development*²⁸¹.

Ryc. 54. Proces rewitalizacji w kontekście współdziałania (lub braku współdziałania) społeczeństwa, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

Partycypacja mobilizuje wręcz do działania i sprawia, że mieszkańcy chcą walczyć o wspólne dobro. Obecnie prowadzi się szereg badań nad partycypacją społeczną w kontekście krajobrazu i jego ochrony, które z powodzeniem mogą być wykorzystywane w praktyce podczas procesu rewitalizacji²⁸².

„Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego, wydanie I, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy Radom 2011, s.7-8).

²⁸¹ [Za:] B. Skrzypczak, *Wstęp*, [w:] „Rewitalizacja społeczna...”, *op. cit.*, s. 7.

Na podstawie tłumaczenia autorki: *community work* – praca społeczna, *community capacity building* - społeczne możliwości rozwojowe, *community development* - rozwój społeczny.

²⁸² W tym miejscu można wymienić pozycje autorstwa K. Pawłowskiej m. in.: *Partycypacja społeczna w podejmowaniu decyzji dotyczących przyrody w mieście* [w:] „Zrównoważony rozwój – Zastosowania”, nr 3/ 2010, red. T. Bergier, J. Kronenberg, Wydaw. Fundacja Sendzimira, Kraków 2012, s. 52-70, oraz *Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu: partycypacja społeczna, debata publiczna, negocjacje*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008.

5.2.5. Analiza możliwości rozwoju rynku pracy

Jednym z najistotniejszych problemów w obszarach kryzysowych jest bezrobocie. Dobrze przeprowadzone procesy rewitalizacji ożywiają gospodarkę, zwiększając możliwość zatrudnienia. Na podstawie badań statystycznych, na koniec 2 kwartału 2013 roku wskaźnik bezrobocia w Polsce był dość wysoki, wynosił on 13.2%²⁸³. Działania rewitalizacyjne wydają się tym bardziej konieczne, że porównując liczbę bezrobotnych mieszkających w miastach z końca czerwca 2012 roku i z końca czerwca 2013 poziom bezrobotnych wzrósł o 7,6%, i wynosi 64,7% ogółu zarejestrowanych²⁸⁴. Przed podjęciem działań rewitalizacyjnych należy odnieść się do badań statystycznych i zwrócić uwagę na przewidywalne kierunki rozwoju i realizowane cele w gospodarce lokalnej i regionalnej aby móc podjąć właściwe decyzje dotyczące planowanych działań. Pierwsze decyzje w stosunku do obszarów kryzysowych dotyczą podniesienia atrakcyjności wybranego obszaru miejskiego (rynku, osiedli, terenów przemysłowych w miastach). Decyzje te są związane także ze strategią rozwoju miasta i określeniu jego atutów. Procesy rewitalizacji mogą się skupić na rozwoju turystyki, czy np. rozwijać charakter przemysłowy miasta. Każde z tych rozwiązań jest prawidłowe, bo w najbliższej przyszłości będzie prowadziło do rozwoju gospodarki lokalnej. Miasta o charakterze turystycznym, poprzez odnowę obiektów turystycznych, sportowych i rekreacyjnych generują nowe miejsca pracy powstałe w wyniku realizacji tych projektów. Proces ten jest także związany z przedsiębiorcami: im więcej inwestorów tym więcej miejsc pracy. Dodatkowo działania te są niejednokrotnie fundamentalne dla pozyskania przez gminę środków finansowych i nowych partnerów w rewitalizacji poprzez przyciągnięcie przedsiębiorców lokalnych i zewnętrznych. Jak już wspomniano, rewitalizacja to nie tylko działania na polu architektury i urbanistyki ale także mające na celu poprawę życia społeczności lokalnej. Dlatego ważne jest inwestowanie w kształcenie i szkolenie bezrobotnych, a także pomoc w znalezieniu im pracy w zrewitalizowanym mieście.

²⁸³ Na podstawie sprawozdania Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej o rynku pracy materiał dostępny [na:] <http://www.psz.praca.gov.pl/main.php?do=ShowPage&nPID=867738&pT=details&sP=CONTENT,objectID,868123> [02.12.2013].

²⁸⁴ Na podstawie sprawozdania Ministerstwa Pracy..., *passim*.

5.3. Bariery we wprowadzaniu programów rewitalizacji

Czynniki hamujące procesy rewitalizacji można podzielić na kilka podstawowych grup: polityczne i prawne, organizacyjne, ekonomiczne i społeczne²⁸⁵. Najtrudniejsze do pokonania są bariery: polityczna i prawna. Problemy te niejednokrotnie rzutują na pozostałe, wymienione tu przeszkody. Od ponad dwudziestu lat polskie miasta nie posiadają odpowiednich instytucji ani ustawodawstwa, które pozwoliłyby na tworzenie właściwych planów rozwoju i koordynowania działań rewitalizacyjnych, w skali całego państwa. W ciągu ostatniej dekady pojawiło się kilka założeń do ustawy o rewitalizacji²⁸⁶. Większość z nich wskazuje na konieczność wprowadzenia regulacji prawnych, działania zgodne z polityką zrównoważonego rozwoju oraz konieczność wsparcia finansowego ze strony państwa. To właśnie ten ostatni czynnik staje się przeszkodą dla przyjęcia ustawy. Od niedawna ukształtowało się nieprawdziwe przekonanie, że rozwój miasta polega jedynie na rozwoju regionalnym i infrastrukturalnym, oraz że jest oparty wyłącznie na środkach „unijnych”²⁸⁷. Jedynym narzędziem do kształtowania przestrzeni w Polsce pozostaje „Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego”, który jest narzędziem prawnym dotyczącym tylko wybranej przestrzeni i nie spełnia do końca swej roli²⁸⁸. Wybiórczo realizowane programy rewitalizacji wiążą się z ryzykiem niedostatecznego wykorzystania terenu. Podczas sporządzania planów miejscowych, różne miasta działają niezależnie od siebie, co prowadzi często do dezorganizacji i naruszenia zasad zrównoważonego rozwoju. Inną barierą staje się brak miejscowych planów, co często jest związane z niechęcią gmin do ich sporządzenia. Miasta posługują się „Warunkami Zabudowy i Zagospodarowania Przestrzennego”, które często umożliwiają nieograniczone

²⁸⁵ Guździół, *Rewitalizacja jako...*, *passim*.

²⁸⁶ M.in.: Projekt Ustawy o rewitalizacji opracowany przez Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast z 2003 r. [za:] S. Kozłowski, A. Wojnarowska, „Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich. Zagadnienia teoretyczne”, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011, s. 51-52. Oraz dokument przygotowany przez ekspertów Związków Miast Polskich i Śląskiego Związku Gmin i Powiatów pt. *Założenia do rozwoju miast i rewitalizacji*, tekst dostępny [na:] <http://www.zmp.poznan.pl/aktualnosci/news/id/323.html> [25.11.2013].

²⁸⁷ Szerzej ten problem opisany jest w artykule: A. Billert, *Kolejne przechytrzenia Unii Europejskiej – umyć się unijnymi pieniędzmi, ale nie zmoczyć Kartą Lipską* tekst dostępny [na:] http://www.forumrewitalizacji.pl/uploads/file/rewitalizacja_o-barierach/A.Billert-Komentarz-politykamiejska.pdf [7.07.2013].

²⁸⁸ E. Kipta, *Bariery systemowe rewitalizacji*, tekst dostępny [na:] http://www.forumrewitalizacji.pl/uploads/file/rewitalizacja_o-barierach/E.Kipta-Bariery-systemowe-rewitalizacji.pdf [26.10.2013].

wykorzystanie gruntu i zgodę na skierowanie inwestycji na zewnątrz miast, na tereny dotąd nieużytkowane²⁸⁹. Wiele gmin opracowując plan zagospodarowania przestrzennego myśli głównie o inwestorze prywatnym i prowadzi politykę ekspansji zabudowy niejednokrotnie kosztem terenów jeszcze niezurbanizowanych. „Ofiarą” takich działań padają w większości tereny zieleni zlokalizowane poza ścisłym centrum osadniczym.

Ponadto Polska nie posiada kompleksowej bazy danych o terenach, które wymagają procesów rewitalizacyjnych. Brak takich informacji powoduje że podejmowane są jedynie działania o charakterze doraźnym, co z kolei prowadzi do dezorganizacji i błędów w podejmowaniu decyzji o kolejności (w kontekście ogólnokrajowym) wprowadzania programów rewitalizacyjnych. Problem ten jest szczególnie dotkliwy w przypadku terenów przemysłowych, które stanowią największe zagrożenie dla środowiska²⁹⁰.

„Ciosem” dla braku możliwości poprawy kondycji osiedli miejskich już istniejących, są zmiany w polityce mieszkaniowej i dofinansowanie zakupu mieszkań tylko z rynku pierwotnego. W tym przypadku wiele mieszkań i domów z rynku wtórnego będzie niedostępna, a tym samym straci szansę na odnowę. Rządowy program Mieszkanie dla Młodych (MdM) przewiduje także, że dopłaty uzyskają te osoby, które kupią mieszkanie nie droższe niż limit ustalany co kwartał przez wojewodę na podstawie aktualnego poziomu cen. Niestety tylko niewielki procent lokali z rynku pierwotnego spełnia ten wymóg. Według serwisu Domiporta.pl dopłaty rządowe mogą dotyczyć tylko 1% mieszkań w skali kraju, w Warszawie 4%, Wrocławiu 6%, Łodzi 36%, w Katowicach 43%. Według ekspertów mieszkania, które spełniają kryterium ceny istnieją na peryferiach miast, a to rodzi problem ich niepotrzebnego rozrostu, dojazdów i utrzymywanie przez miasto coraz rozleglejszych sieci transportu publicznego. Ustawa w widoczny sposób dyskryminuje osoby z mniejszych miejscowości, w których deweloperzy nie inwestują – szczególnie ze względu na zbyt niską marżę²⁹¹.

Istotną w procesie rewitalizacji pozostaje kwestia dofinansowania programu. Polska nie mając ustawy o rewitalizacji i odpowiednich funduszy

²⁸⁹ *Ibidem*.

²⁹⁰ Billert, *Kolejne przechytrzenia Unii Europejskiej ... op. cit.*

²⁹¹ R. Pisera, *Mieszkanie dla dewelopera*, [w:] „Wprost”, nr 46, 12-17 listopada 2013, s. 80-81.

państwowych do wspierania, rewitalizacji i rozwoju miast, korzysta z funduszy zewnętrznych, przede wszystkim ze środków Unii Europejskiej, głównie ze Zintegrowanego Programu Operacyjnego Rozwoju Regionalnego. Wiąże się to często z tworzeniem rewitalizacyjno-pochodnych programów mających na celu pozyskanie większych dotacji²⁹². Problemem organizacyjnym jest brak specjalistów w zakresie rewitalizacji, uczestniczących w programach. Może się to wiązać z niechęcią ze strony władz miasta, posługujących się jedynie działaniami doraźnymi dla pozyskania funduszy. Nie zatrudniają specjalistów z różnych dziedzin: architektury, ekonomii, psychologii itd., niezbędnych dla całościowego rozwiązywania problemów.

Kolejną barierą rewitalizacji jest problem społeczności lokalnej, zjawisko niepewności związane z podjęciem inwestycji. Bariery rewitalizacji można dopatrywać się w uwarunkowaniach społecznych i mentalnych. Procesy te przejawiają się w dwóch syndromach zachowania lub postępowania. Pierwszy z nich określany jest syndromem NIMBY z ang. *Not In My Back Yard* – nie na moim podwórku, co przekłada się na określenie społeczności, która jest przeciwna działaniom rewitalizacyjnym. Inny przeciwstawny syndrom PIMBY z ang. *Please In My Back Yard* – na moim podwórku proszę, określa społeczność pragnącą działań rewitalizacyjnych²⁹³. Co również może powodować problemy wywoływane naciskami ze strony mieszkańców.

²⁹² Szczegółowo problem opisuje Billert [w:] *Kolejne przechytrzenia Unii ...passim*.

²⁹³ M. Wierzchowski, *Koncepcje i instrumenty planowania i prowadzenia procesów rewitalizacji*, [w:] „Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją”, tom 6, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2009, s.19-20.

ROZDZIAŁ VI

6. Wzorce procesu rewitalizacji z elementami zieleni na przykładach trzech miast województwa małopolskiego

Procesy rewitalizacji opierają swe działania przede wszystkim na zmianach w krajobrazie miejskim. Przejawiają się w kształtowaniu na nowo centrum miasta, ze szczególnym uwzględnieniem wnętrza rynkowego, w tym jego nawierzchni, organizacji ruchu pieszego i kołowego, elementów małej architektury. Zmiany te mają swe uzasadnienie w zapotrzebowaniu społeczności lokalnych na nowo zdefiniowane przestrzenie publiczne zapewniające im integrację i możliwość atrakcyjnego spędzania wolnego czasu. Przekładają się na generowanie nowego wyrazu „krajobrazu miejskiego”, odpowiadającego na zmieniające się potrzeby mieszkańców²⁹⁴. Pojawiają się w nim nowoczesne materiały, kolory czy efekty wizualne.

W rozdziale nakreślono trzy rodzaje odmiennych przykładów małych miast, w których wystąpiły procesy rewitalizacji. Wybrane do prezentacji miasta zlokalizowane są w granicach województwa małopolskiego. Różni je jednak powierzchnia, liczba mieszkańców, a także rodzaj i charakter procesu rewitalizacji. Skawina jako przykład miasta przemysłowego, Lanckorona - średniowieczne miasteczko, w którym zaakcentowano jego tradycyjne walory oraz Wadowice, które podejmują od lat próbę rozwoju turystyki. Lanckorona stanowi przykład miasteczka, które obecnie przeżywa swój kolejny rozkwit. Jeszcze niedawno istniał tu problem starzejącego się społeczeństwa i ucieczki młodych do pracy za granicę lub poza Lanckoronę. Teraz widoczny jest udział i zaangażowanie mieszkańców w utrzymaniu tradycji historycznego miasteczka. Rozwija się ruch turystyczny, powstają nowe obiekty usługowe i baza noclegowa. Miasteczko zyskało na popularności, znane jest nie tylko w całej

²⁹⁴ A. Zachariasz, *Nowoczesna architektura krajobrazu – współczesne parki i place*, „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, zeszyt 4-A/2007, s.208.

Polsce, ale także w krajach europejskich, azjatyckich i w Ameryce Północnej. Obok atrakcyjnych imprez o charakterze czysto rozrywkowym, coraz częściej odbywają się tu również sympozja, spotkania robocze, warsztaty i konferencje naukowe, z udziałem wybitnych specjalistów. Całości tego wysoce pozytywnego obrazu dopełnią zintegrowane działania na rzecz miejscowej wspólnoty mieszkańców: urzędu gminy, ośrodka oświatowego (nauczyciele szkoły podstawowej i gimnazjum), Gminnego Ośrodka Kultury, Ochotniczej Straży Pożarnej (szczycącej się 130 - letnią ciągłością istnienia), parafii Rzymsko-Katolickiej; inicjatyw obywatelskich o charakterze kulturalnym. Mamy więc tu do czynienia z pouczającym przypadkiem, gdy życie wyprzedziło planowe działania. Faktyczna rewitalizacja Lanckorony to rozumne wykorzystanie przez jej mieszkańców zewnętrznych, nieoczekiwanych wydarzeń i uwarunkowań budujących podstawy dla współczesnego rozwoju miejscowości.

Skawina od kilku wieków postrzegana jest jako tylko i wyłącznie miasto przemysłowe, które boryka się z problemem braku terenów rekreacyjnych. Traktowana była jeszcze do niedawna przez wiele osób jako miasto wyłącznie „do pracy” (wielu mieszkańców okolicznych wsi, ale także przyjezdni z Krakowa i okolic byli zatrudnieni w Skawińskiej Hucie Aluminium, Elektrowni Skawina, oraz Zakładach Valeo, Bahlsen i tym podobnych). Obecnie w mieście tym widoczne są efekty działań rewitalizacyjnych mających na celu zatrzymanie mieszkańców i przyjezdnych także na czas „odpoczynku i rekreacji po pracy”.

Wadowice stanowią przykład miasta, które od kilkadziesiąt lat podejmuje próby radzenia sobie z coraz większym ruchem turystycznym związanym z Osobą św. Jana Pawła II. Przebiegające w mieście procesy rewitalizacji skupiają się na jego centrum oraz działaniach związanych z obsługą turystów. Problem wydaje się być tym bardziej ważny, że Wadowice pozostają w strefie wpływów Kalwarii Zebrzydowskiej, co wiąże się z intensyfikacją turystyki pielgrzymkowej. Ponadto w ciągu najbliższych lat do użytku zostanie oddane Jezioro Mucharskie, które będzie stanowić jeden z najbliższych zbiorników rekreacyjnych dla miasta Krakowa, co z kolei spowoduje rozwój turystyki rekreacyjnej. Autorka próbuje zwrócić uwagę na możliwości wykorzystania potencjału przyrodniczego związanego z rewitalizacją

Wadowic i okolicy, co przyczyni się do ogólnej poprawy sytuacji społecznej i gospodarczej miasta.

6.1. Lanckorona. Charakterystyka ogólna

Administracyjnie miasteczko (od pocz. XX wieku posiadające administracyjny status wsi) należy do powiatu wadowickiego w województwie małopolskim, znajduje się ok. 40 km od Krakowa i ok. 15 km. od Wadowic. Geograficznie zlokalizowane jest w paśmie Pogórza Wielickiego, na pograniczu z Beskidem Średnim. Centrum osady stanowi rynek o kształcie prostokątnym, opadającym w stronę południową. Charakterystyczny układ urbanistyczny miasteczka odzwierciedla stan średniowiecznej (XIV w.) lokacji na prawie magdeburskim. Sama zabytkowa zabudowa drewniana i murowana, jest wybitnym przykładem oryginalnego stylu lanckorońskiego. Taki charakter zabudowy zachował się przede wszystkim w centrum Lanckorony oraz w zabudowie przyrynkowej i uliczkach miasta lokacyjnego. Drewniane domy, z charakterystycznymi podcieniami, nawiązujące wprost do tradycji wcześniejszych, sięgających co najmniej XV wieku, powstały w latach 1869-1872 po pożarze, który spustoszył prawie całe centrum miasta²⁹⁵.

Ryc. 55. Lokalizacja Lanckorony względem Kalwarii Zebrzydowskiej i Krakowa, mapa skopiowana [z:] <http://mapa.targeo.pl/> [1.11.2014]

²⁹⁵ A. Mitkowska, *Ogród przydomowy jako odzwierciedlenie tradycji miejsca (na przykładzie Lanckorony)*, [w:] „Ogród za oknem, w poszukiwaniu formy”, Wydaw. Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa 2009, s. 18.

6.1.1. Rys historyczny

Lanckorona jest miastem średniowiecznym, istniejącym od XIII w., lokowanym na prawie magdeburskim w 2 poł. XIV wieku²⁹⁶. Pomimo faktu utracenia przez nie praw miejskich w 1934 r. jest to miejscowość o charakterze miejskim, o czym świadczy kompozycja planistyczna założona już w XIV w. Król Kazimierz Wielki ufundował w Lanckoronie kościół, zezwolił na przekształcenie osady w wieś i niedługo po tym wznosił obronny zamek. W 1361 r. zezwolił wójtowi wsi Lanckorona założyć miasto i dopuścić do korzystania z takich samych praw, jakie przysługują miastu Kraków. W ciągu swej długiej historii Lanckorona przyjmowała różne nazwy m.in.: *Lanczkورونا*, *Landzcorona*, *Lanskoruna* i inne podobne²⁹⁷. W XV i XVI w. działał tu folwark zamkowy. Do początków XVI w. zarządzali w nią wójtowie, następnie została wykupiona przez starostów lanckorońskich²⁹⁸. Zasłużona dla Lanckorony była rodzina Zebrzydowskich dbająca o miasto i jego mieszkańców. Rozwój miasteczka został zatrzymany w 2 poł. XVII w. podczas „potopu szwedzkiego”, a późniejsze pożary w XVIII i XIX w. tylko pogłębiły stagnację. Mimo tych niesprzyjających wydarzeń, zachował się oryginalny, średniowieczny układ zabudowy, a klimat lanckoroński oraz malowniczość miasteczka przyciągały gości (często artystów i intelektualistów) z różnych miejsc Polski. W 1933 r. Lanckorona utraciła prawa miejskie. Okres powojenny przyczynił się do ponownego upadku i ubożenia mieszkańców dlatego też zaczęto podejmować próby podniesienia Lanckorony z upadku. Doceniając jej unikatowe walory, w latach 60. i 70. XX w. służby konserwatorskie podejmowały działania ratunkowe (tzw. „eksperyment lanckoroński”). Zakładano wykorzystanie miejscowości do celów turystycznych. Niestety nasilone restrykcje wobec społeczności lokalnej związane z zakazem remontów budynków systemem gospodarczym przy braku środków finansowych, doprowadziły do popadania w ruinę mieszkalnych budynków zabytkowych²⁹⁹.

²⁹⁶ [za:] Siemionow, *Ziemia Wadowicka...op. cit.*, s. 167-168.

²⁹⁷ Słownik historyczno – geograficzny ziem polskich w średniowieczu, Edycja elektroniczna, red. ogólna T. Jurek, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 2010-2012, tekst dostępny [na:] <http://www.sloownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=8755>, dostęp 26.07.2014.

²⁹⁸ J. Zinkow, *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony. Przewodnik monograficzny*, Wydaw. Calvarianum, Kalwaria Zebrzydowska 2000, s. 80.

²⁹⁹ Mitkowska, *Aktywizacja turystyczna... op. cit.*, s. 50.

Istotną rolę w historii Lanckorony odgrywał zamek. Jego powstanie określa się na XIV w., z inicjatywy króla Kazimierza Wielkiego jako obiekt obronny³⁰⁰. Warto w tym miejscu wspomnieć osobę Mikołaja Zebrzydowskiego, wojewodę krakowskiego, który z okien swojej rezydencji – zamku lanckorońskiego spoglądając na Górę Żar, powziął zamiar osadzenia na niej Bernardynów, i zbudowania na terenach okolicznych „Nowej Jerozolimy” czyli krajobrazowego sanktuarium kalwaryjskiego. W 1600 roku wybudował na stoku góry kaplicę Ukrzyżowania, a cztery lata później podjął decyzję o utworzeniu rozległego zespołu krajobrazowego z kaplicami, nawiązującego do tradycji jerozolimskich, tym samym na stałe wiążąc Lanckoronę z Kalwarią Zebrzydowską³⁰¹. W czasie „potopu szwedzkiego” ocalał, dzięki decyzji podjętej przez starostę lanckorońskiego o poddaniu, aby nie spowodować większych zniszczeń, które mogłyby doprowadzić do dewastacji klasztoru kalwaryjskiego. W XVIII w. kwaterowali w nim konfederaci barscy broniąc się przed wojskami rosyjskimi. Po tych wydarzeniach zamek zaczął popadać w ruinę. Jeszcze w czasie zaboru austriackiego, przetrzymywani byli w nim polscy jeńcy. W XIX w. kiedy Lanckorona przeszła w ręce rodziny Montleart, cegły z rozbieranego zamku używane były na budowle folwarczne, proceder ten uniemożliwił mieszczanie lanckorońscy.

W latach 60. XX w. Towarzystwo Przyjaciół Lanckorony, przy wsparciu konserwatora zabytków dokonało próby odtworzenia dolnej kondygnacji zamku³⁰². Obecnie stanowi on jedną z atrakcji turystycznych Lanckorony, choć wymaga dalszych, profesjonalnie prowadzonych prac konserwatorskich.

³⁰⁰ Siemionow, *Ziemia Wadowicka ...op. cit.*, s. 169.

³⁰¹ A. Mitkowska, *Polskie Kalwarie*, Wydaw. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Wrocław 2003, s. 63.

³⁰² Siemionow, *Ziemia Wadowicka ... op. cit.*, s. 169.

Ryc. 56. Obecny wygląd zamku lanckorońskiego (fragment), fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

6.1.2. Uwarunkowania przyrodnicze

Obszar gminy Lanckorona leży w granicach strefy alpejskiej, na styku Pogórza Wielickiego i Beskidu Średniego³⁰³. Rzeźba terenu to przede wszystkim pogórze. Okolica zdominowana jest charakterystycznymi masywami górskimi, o wielkiej tektonice, budującej naturalne piękno i atrakcyjność krajobrazową. Różnice poziomu pomiędzy podnóżami wzniesień a ich wierzchołkami osiągają ponad 300 m. Dodatkowym ich walorem jest rozpościerający się z tych miejsc widok oraz doskonale wkomponowanie wysokiej klasy zespołów urbanistycznych: Klasztoru OO. Bernardynów z zespołem kaplic kalwaryjskich rozmieszczonych w mocno rozrzeźbionym terenie, oraz zabudowań Lanckorony. Teren pokryty jest utworami z okresu kredy: piaskowce, wapień, łupki i margle³⁰⁴. Obszar gminy Lanckorona jest szczególnie bogaty w różnorodną roślinność³⁰⁵. Występują tu fragmenty buczyny karpackiej, a także bory mieszane świerkowo-jodłowo-modrzewiowe z naturalnym siedliskiem starodrzewia modrzewia polskiego. W obszarze należącym do Lanckorony są także lasy mieszane z przewagą jodły i domieszką świerka, modrzewia, jaworu oraz lasy łąkowe. Wśród terenów

³⁰³ Zinkow, *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej ...op. cit.*, s.14.

³⁰⁴ *Ibidem*, s.17.

³⁰⁵ Cenną monografią dokumentującą zagrożone gatunki flory tego regionu jest : *Czerwona Księga Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe*, red. Zbigniew Mirek, Halina Piękoś-Mirkowa, wydaw. Instytutu Botaniki im. W. Szafera, Polska Akademia Nauk, Kraków 2008.

leśnych płyną potoki o charakterze górskim. Występuje tu także dość liczna roślinność chroniona w tym skrzyp olbrzymi czy cis pospolity, a także zwierzęta chronione m.in.: salamandra plamista, traszka karpacka i inne³⁰⁶.

Tradycyjnie, naturalna roślinność eksponowana jest przez mieszkańców w ogrodach przydomowych i przedogródkach (ryc. 57, 58, 59, 60)³⁰⁷.

Ryc. 57, 58, 59, 60. Przedogródki w Lanckoronie – przykłady, fot. A. Mitkowska, 2008

W okolicach znajdują się także parki dworskie z XIX wieku, w tym w Izdebniku i Podchybiu z cennym starodrzewiem. Wyróżnikiem kompozycyjnym jest zdominowanie gminy Lanckorona przez układy parkowe³⁰⁸, głównie naturalne, w tym park leśny na Górze Lanckorońskiej³⁰⁹. Istotnym elementem podkreślającym obecne znaczenie Lanckorony jest sąsiedztwo historycznego,

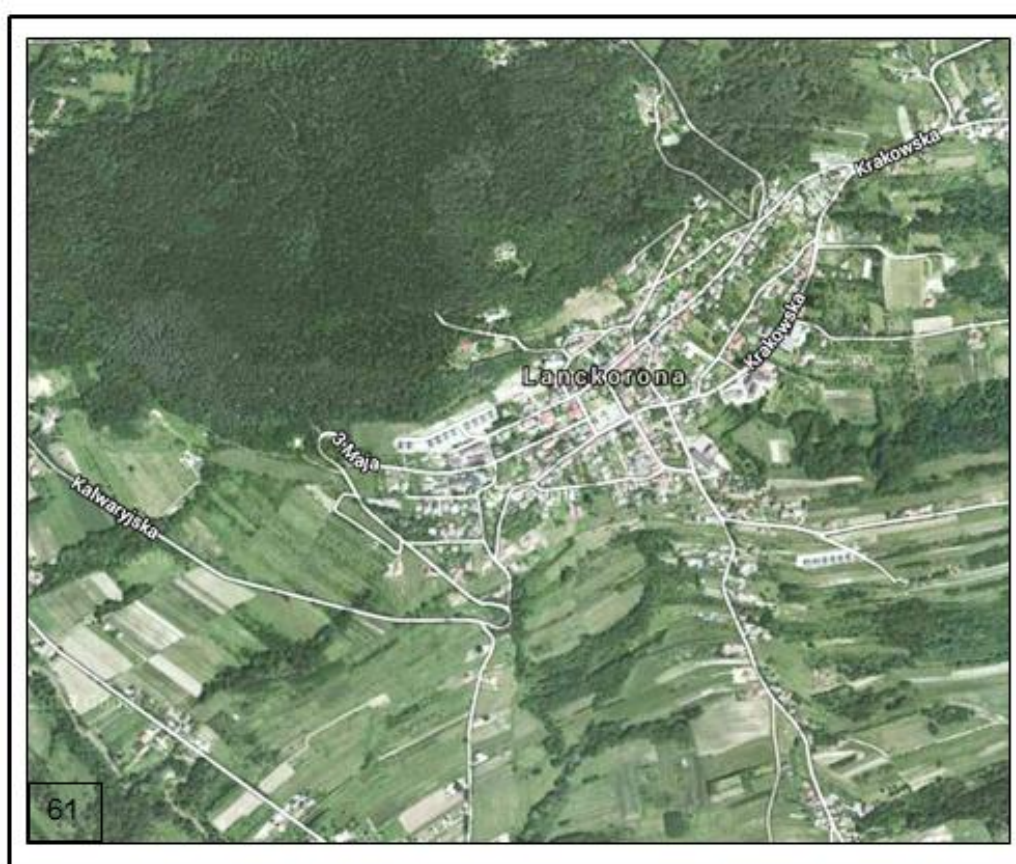
³⁰⁶ Lanckorona. Miasteczko na wzgórzu, (praca zesp., red. D. Zaręba, Wydaw. Amistad Sp. z o. o. – Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Wydanie IV, Kraków 2007, s.21-25.

³⁰⁷ A. Mitkowska *Układy ...op. cit.*, s. 72.

³⁰⁸ *Ibidem*.

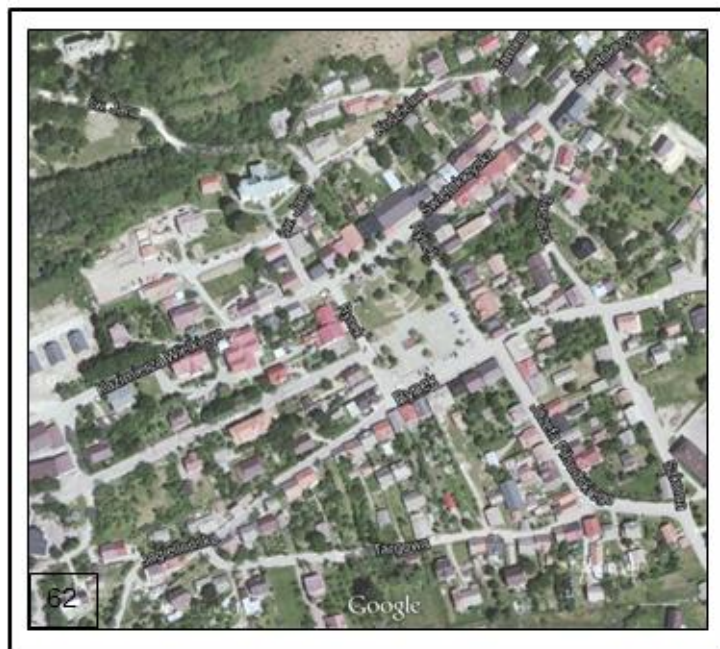
³⁰⁹ fenomen publicznego parku rekreacyjnego, urządzanego w pocz. XX wieku, w ramach drzewostanu masywu Góry Lanckorońskiej, omówiła A. Mitkowska, *Góra Lanckorońska, rekreacyjny park leśny z naturalnego rozwoju*; ref. wygłoszony na XIII Konferencji Naukowej z zakresu sztuki ogrodowej i dendrologii historycznej, nt. „Ogrody dendrologiczne”; Kraków 9 listopada 2006; zorganizowanej przez Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych Instytutu Architektury Krajobrazu PK, Sekcję Sztuki i Architektury Ogrodowej KUiA O/PAN w Krakowie, Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN Kraków.

komponowanego krajobrazu sakralno-pielgrzymkowego w odmianie manierystycznej, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO³¹⁰. W Lanckoronie istnieją ogrody przy willach m.in.: Tadeusz, Róż i Słonecznej. Charakterystyczne dla okolicy są także plantacje porzeczek, oraz sady owocowe (jabłonie, śliwy, czereśnie) w licznych przydomowych ogrodach. Całości krajobrazów „zielonych” dopełniają starannie zagospodarowane rozlegi pól uprawnych, przeplatające się spontanicznie, a częściowo w sposób zaplanowany z nasadzeniami alejowymi i z kompleksami leśnymi (ryc. 61, ryc. 62).

Ryc. 61. „Zielone” tereny wokół centrum Lanckorony fotografia skopiowana [z:] <https://www.google.pl/maps/@49.8449961,19.7108574,2022m/data=!3m1!1e3?hl=pl> [10.11.2014]

³¹⁰ Por. Mitkowska, *Polskie Kalwarie... op. cit., passim.*

Ryc. 62. Przenikająca się zwarta zabudowa mieszkaniowa z terenami „zielonymi” – głównie ogródków przydomowych, buduje strukturę układu urbanistycznego, fotografia skopiowana [z:] <https://www.google.pl/maps/@49.8449961,19.7108574,2022m/data=!3m1!1e3?hl=pl> [10.11.2014]

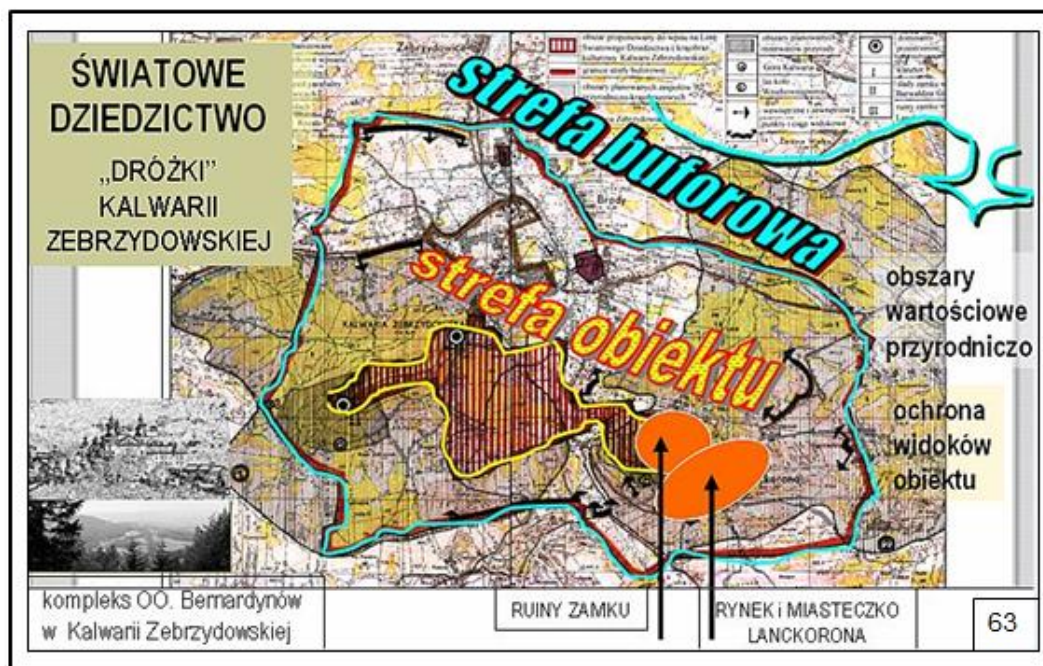
6.1.3. Zieleń i turystyka jako czynniki generujące rozwój miasta

Poprzez zaangażowanie ludności miejscowej w obsługę turystyki podnosi się ich standard życiowy, a za tym podąża poczucie stabilności ekonomicznej, identyfikacja ze swoją miejscowością oraz tworzenie i ugruntowywanie lokalnego patriotyzmu. To także perspektywa poszerzenia oferty dla turystyki kulturowej i przyrodniczej w skali lokalnej, regionalnej i krajowej. Co zaś jest niezwykle istotne w przypadku zaniedbanych miejscowości to poprawa „obrazu terenu”, poprzez podnoszenie estetycznej wartości obszarów objętych rewitalizacją (przestrzeni miejskiej, budynków, terenów zieleni, detali)³¹¹. Należy podkreślić, że w Lanckoronie postawienie obecnie na turystykę stanowił powrót do najlepszych tradycji miejscowości, jej rozwoju jako „letniska” (jak dawniej mówiono) w ciągu XIX i 1 poł. XX wieku, w tym powstawania licznych pensjonatów, które zachowały się do dzisiaj: niektóre porzucone i w ruinie, inne użytkowane w swoim pierwotnym przeznaczeniu.

³¹¹ W. Kosiński, *Krajobraz małych miast a turystyka – silne i słabe strony* [w:] „Folia turistica”, nr 12, Wydaw. Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2002, s.32.

W miejscowości tej zaplanowano możliwość organizacji i rozwoju turystyki przejazdowej, popołudniowej, weekendowej, w mniejszym stopniu pobytowej. Poprzez nawiązanie kontaktu z biurami podróży, szkołami, oraz poprzez internet, zaplanowano promocję miejsca³¹². W tym miejscu należy podkreślić zaangażowanie i profesjonalizm działań promocyjnych prowadzonych osobiście przez wójta gminy, Panią Zofię Oszacką. To ona nawiązała ścisłe relacje z mediami (prasa, radio, telewizja). Umiąta także obudzić zainteresowanie tym wyjątkowym mikroregionem i jego walorami u przedstawicieli administracji i władz szczebla wojewódzkiego, a także krajowego. Znaczącym atutem, który wpłynął na podniesienie rangi miasta i rozwój w nim turystyki była jednomyślna decyzja Komitetu Światowego Dziedzictwa (UNESCO) o wpisaniu krajobrazowego kompleksu sakralnego Kalwarii Zebrzydowskiej na Listę Światowego Dziedzictwa (1999). Wpisem objęto nie tylko dróżki kalwaryjskie, wchodzące w skład manierystycznego parku, ale także wybitne dzieła architektury (m.in. kapliczki pielgrzymkowe). Warto zaznaczyć, że granicę obszaru wpisu od strony południowej stanowi Góra Lanckorońska z ruinami średniowiecznego zamku, a sama Lanckorona znajduje się w „strefie buforowej” obiektu (ryc. 63). Dla Lanckorony ma to ogromne znaczenie, gdyż staje się punktem odniesienia dla dalszego rozwoju miasta. Już niedługo po wpisie pojawiły się inicjatywy prywatnych właścicieli związane z drobnymi remontami (wspierane przez władze gminy i nadzorowane przez Małopolskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Krakowie). Wzrosła liczba punktów handlowych i podejmowane są akcje związane z drobnymi remontami starych pensjonatów. W lanckorońskich lasach powstały oznaczenia szlaków turystycznych, rowerowych i nartostrad, oraz tablice informacyjne dla turystów.

³¹² [Za:] *Strategia Rozwoju Gminy Lanckorona*, 1999.

Ryc. 63. Granica obszaru wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, opr. A. Mitkowska

Poprzez wpis Kalwarii na Listę Światowego Dziedzictwa nastąpiło znaczące ożywienie ruchu turystycznego w Lanckoronie, w tym zwiększającej się liczby turystów zagranicznych. Pozyskiwane przez gminę środki finansowe, wpłynęły na poprawę warunków życia społeczności lokalnej. Przed Lanckoroną otwały się nowe możliwości związane m.in. z obsługą ruchu turystycznego, w tym pełnienia funkcji zaplecza noclegowego i gastronomii³¹³.

Rozważając wszystkie czynniki, które w ciągu kilkunastu ostatnich lat wpłynęły na ożywienie Lanckorony, trzeba podkreślić jej oryginalny, unikatowy charakter w ramach obiektów urbanistycznych, i to w skali europejskiej. Z jednej strony przyjeżdżający tu turysta styka się z miejskim, zgeometryzowanym łańcem przestrzennym, uformowanym wedle najlepszych wzorców średniowiecznych. Pozytywne wrażenie potęgowane jest jakością artystyczną obiektów architektonicznych, w tym domów reprezentujących specyficzny „styl lanckoroński”, ale także ze znakomitymi przykładami budowli gotyckich, manierystycznych i barokowych (kościół parafialny, ruiny zamku, kaplice kalwaryjskie). Co więcej, materialne świadectwa epok minionych niosą w sobie

³¹³Mitkowska, *Aktywizacja ...*, op. cit., s.50.

potężny ładunek treści historycznych (przykładowo: działalność Kazimierza Wielkiego, Konfederacja Barska, patriotyczne postawy mieszkańców w czasach II wojny światowej, pamiątki pobytów Karola Wojtyły – św. Jana Pawła II) i duchowych (religijnych), związanych z katolickimi tradycjami narodu polskiego (sanktuarium kalwaryjskie, cudowny obraz Matki Bożej Lanckorońskiej, włączony w europejski szlak sanktuariów Maryjnych). Z drugiej strony następuje tu bezpośredni kontakt z walorami przyrody (atrakcyjne ukształtowanie terenu, bogactwo flory i fauny), górskim ale łagodnym (zdrowym) klimatem, stwarzającym korzystne warunki przebywania dla ludzi starszych i chorych, a także dla małych dzieci. Rozległe tereny spacerowe, w tym trasy prowadzone wśród pól, a zwłaszcza zwartych kompleksów leśnych, rozpoczynające się w bezpośrednim sąsiedztwie miejskiej zabudowy przyrynkowej, stwarzają warunki dla wypoczynku w ścisłym kontakcie z dobrodziejstwem obcowania z kompleksami zieleni naturalnej, a częściowo świadomie komponowanej. Wędrowanie szlakami przyrynkowymi daje pełne poczucie bezpieczeństwa. Układ tras turystycznych pozwala na odbywanie wycieczek na dystansach kilku, kilkunastu, czy kilkudziesięciu km, albo całkiem krótkich, z możliwością łatwego powrotu do centrum miasteczka. Tereny najbliższej okolicy Lanckorony posiadają również duży potencjał w zakresie uprawiania sportów zimowych, zwłaszcza narciarstwa biegowego, nie w pełni jeszcze wykorzystywany.

6.1.4. Rewaloryzacja rynku

W związku z decyzjami podjętymi przez wójta gminy Lanckorona oraz urząd gminy zdecydowano o przystąpieniu do prac nad rewaloryzacją rynku. Działanie to miało się stać kolejnym, istotnym krokiem do podniesienia atrakcyjności miasteczka. Przygotowano prace studialne (Z. Myczkowski) i projektowe (A. Mitkowska). Dokumentacje te stały się podstawą dla pozyskania środków finansowych do przeprowadzenia prac³¹⁴.

³¹⁴ A. Mitkowska, *Architekt krajobrazu w służbie ludności lokalnego mikroregionu*, [w:] „Oblicza dobra”. Sympozja 2 – wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, s. 85.

Dla rynku przyjęto założenia projektowe zgodne z doktrynami konserwatorskimi, uwzględniające charakter miejsca - *genius loci*. Szczegółowo dotyczyły one:

- uwypuklenia średniowiecznego charakteru rynku poprzez stworzenie odpowiedniej kompozycji przestrzennej, z odbudowaniem charakterystycznego „klimatu” miejsca z podziałem na wyraźnie wyodrębnione części funkcjonalne ze staranną organizacją ruchu pieszego, samochodowego i miejsc parkingowych;
- wyeksponowania i utrzymania unikatowego stylu lanckorońskiego zabudowy przyrynkowej, tworzącej ściany „wnętrza” urbanistycznego (rynku);
- uczytelnienia zatartych powiązań widokowych, oraz podkreślania walorów przyrodniczych i krajobrazowych;
- zastosowania w projekcie tradycyjnych, lokalnych materiałów budowlanych (z pobliskich kamieniołomów) oraz gatunków rodzimych, związanych z lokalnym środowiskiem;
- przyjęcia koncepcji powrotu do roli wnętrza rynkowego jako „salonu” urbanistycznego (istniejącej tu w pocz. XX wieku), z miejscami do spacerowania, kontaktów towarzyskich, a także rekreacji (dla dorosłych i dla dzieci); dających możliwość wygodnego przebywania na płycie rynku mieszkańców i turystów.
- zachowania – w miarę możliwości dawnych elementów budowlanych tworzących płytę rynku, oraz stosowanie, wspomnianych już materiałów tradycyjnych, lokalnych lub w uzasadnionych przypadkach materiałów zastępczych (starannie dobrany fakturowo i kolorystycznie, sztuczny kamień);
- projektu zieleni rynku z zachowaniem wartościowych okazów, oraz uczytelnienia osi widokowych;
- pielęgnacji powykonawczej i monitoringu porealizacyjnego³¹⁵;

W ramach rewaloryzacji rynku, przewidziano stworzenie funkcji reprezentacyjnej i rekreacyjnej (rynek jako salon urbanistyczno-krajobrazowy), przestrzeni publicznej jako miejsca spotkań i integracji. W projekcie wydzielono przestrzeń do organizacji imprez kulturalnych, przestrzeń targową, ciągi piesze, podkreślono przedogródki i wyeksponowano budynek kościoła jako dominantę rynku. Istotą koncepcji przestrzennej pozostaje uczytelnienie charakteru rynku jako „amfiteatru” z naturalnego rozwoju, przy pełnym zachowaniu średniowiecznych funkcji: placu targowego i traktów komunikacyjnych.

W 2005 r. przystąpiono do budowlanych prac realizacyjnych, które w tym samym roku zostały ukończone. Ogólnie działania rewaloryzacyjne rynku, a także polityka prowadzona przez urząd gminy przyczyniły się do³¹⁶:

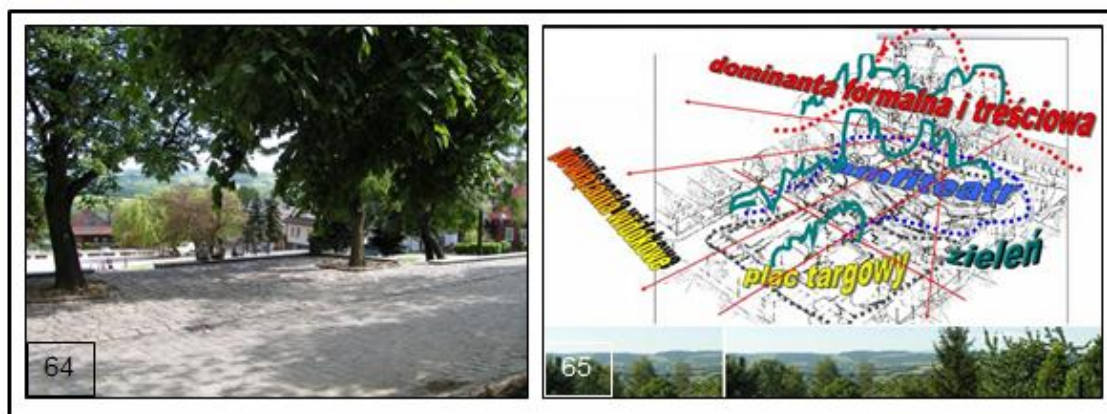
³¹⁵ A. Mitkowska, *Koncepcja krajobrazowej rewaloryzacji średniowiecznego rynku w Lanckoronie (gmina wiejska)*, [w:] „Współczesne problemy ochrony krajobrazu”, red. M. Kucharczyk, Zarząd Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin 2004, s. 241-242.

³¹⁶ Mitkowska, *Architekt krajobrazu ... op. cit.*, s. 87-91.

- poprawy warunków życia mieszkańców i ich statusu ekonomicznego,
- przypomnienia mieszkańcom wyjątkowości miejsca;
- dalszego wzrostu ruchu turystycznego (głównie weekendowego)
- do częstszego osiedlania się na stałe młodego pokolenia w miejscu zamieszkania (wedle wzorca zastosowanego w domu centralnie położonym w górnej pierzei rynku, nr 115; masowo zaczęto dostosowywać wysokie strychy, które utraciły swe dawne funkcje gospodarcze, na cele mieszkaniowe);
- do stosowania tradycyjnych materiałów w swoich domach opierając się na dobrych wzorach w rewaloryzacji rynku.

Poprzez rewaloryzację osiągnięto ważne aspekty dotyczące samej płyty rynku:

- podkreślono jego integralność z lokalnym krajobrazem, tworząc wybitną wartość pejzażową;
- w harmonijnym krajobrazie spleciono wartości przyrodnicze i kulturowe;
- zadbano o zachowanie lokalnej roślinności;
- podkreślono świadectwo średniowiecznego układu kompozycyjnego;
- rynek stał się centrum miejscowości, tętniąc życiem jako "salon" urbanistyczny i ulubione miejsce spotkań mieszkańców;
- wokół została zachowana zabytkowa, drewniana zabudowa mieszkalna w „stylu lanckorońskim”;
- obszar rynku stanowi fragment strefy otulinowej drózek Kalwarii Zebrzydowskiej;
- oraz bazę wypadową dla różnych szlaków turystycznych w tym dla lokalnej trasy „Parku Leśnego Góra Lanckorońska” (ryc. 64, ryc. 65)³¹⁷.

Ryc. 64. Widok na rynek w Lanckoronie, fot. A. Mitkowska, 2012

Ryc. 65. Schemat dyspozycji przestrzennej, oprac. A. Mitkowska, rycina skopiowana [z:] Mitkowska, *Rynek Lanckoroński...*, tekst nieopublikowany

W związku z wcześniej wspomnianymi procesami popadania miasta w ruinę, urząd gminy w ostatnich latach opracował Strategię Rozwoju Gminy

³¹⁷ A. Mitkowska, *Rynek Lanckoroński w kontekście krajobrazowym, referat na sesję 650-lecia Lanckorony i 50-lecia Towarzystwa Przyjaciół Lanckorony*, Lanckorona 2012, tekst złożony do druku.

Lanckorona. Strategia określała cele do zrealizowania do roku 2015, które zostały przedstawione w dokumencie. Były nimi: dbałość o kulturę i rozwój edukacji, doskonalenie infrastruktury komunikacyjnej i komunalnej, ochrona środowiska i ochrona zdrowia, rozwój turystyki, sportu i rekreacji, tworzenie nowych miejsc pracy i doskonalenie organizacji rolnictwa. Zadania te miały być realizowane poprzez odnowę centrum Lanckorony oraz obiektów zabytkowych na terenie gminy, promocje gminy, rozwój szkolnictwa, czy rozwój przedsiębiorczości poprzez rozkwit turystyki³¹⁸. Obecnie prawie piętnaście lat po sporządzeniu Strategii, można stwierdzić, że wiele z wytyczonych dla gminy zadań zostało zrealizowanych zgodnie z prawidłowo prowadzonym procesem rewitalizacji (działanie na wielu płaszczyznach rozwoju) i przy uwzględnieniu zasad zrównoważonego rozwoju.

6.1.5. Podsumowanie i ocena rewitalizacji Lanckorony

Podsumowując proces rewitalizacji Lanckorony należy podkreślić, że zawdzięcza on swoje początki impulsowi nadanemu poprzez wpisanie na Listę Światowego Dziedzictwa obszaru manierystycznego parku krajobrazowego w Kalwarii Zebrzydowskiej. Bliskość wysokiej klasy (unikatowych) elementów przyrodniczych i kulturowych przyczyniła się do wyartykułowania atrakcyjności miasteczka, ułatwiając tym samym rozpoczęcie procesu jego rewitalizacji.

Ten z kolei przyczynił się do rozwoju miejscowości w oparciu o „*genius loci*”. Położenie obiektu w malowniczym regionie, ukształtowanie terenu, historia osadnictwa sięgająca tu co najmniej XIII w., a także układ kompozycyjny miasteczka z charakterystyczną dla niego architekturą, utrzymany jest praktycznie w nienaruszonym stanie. Udana rewaloryzacja rynku lanckorońskiego przyczyniła się do podtrzymania tradycji miejsca (*genius loci*)³¹⁹. Ludność miasteczka przyjęła projekt z zadowoleniem, chętnie spędzając wolny czas w obrębie odnowionego rynku. W procesie rewitalizacji

³¹⁸ Strategia rozwoju gminy opracowano w 1999 przez liderów społeczności lokalnej pod kierunkiem ekspertów Małopolskiego Stowarzyszenia Doradztwa Rolniczego zs. W AR w Krakowie. Strategia została przyjęta Uchwałą Nr VIII/72/99 Rady Gminy w Lanckoronie z dnia 21 września 1999 r..

³¹⁹ Mitkowska, *Ogród przydomowy ...op. cit.*, s.18.

Lanckorony wydobyto autentyczność formy historycznej³²⁰ poprzez formy detalu architektonicznego (m.in. w ustawionych na rynku przenośnych straganach), ale także fakturę i kolor tradycyjnych materiałów budowlanych, utrzymano istniejący tam od wieków klimat kompozycyjny³²¹. Materiały lokalne, z których powstał rynek (m.in.: kamień z kamieniołomu w Mucharzu, sposób jego ułożenia, zastosowanie lokalnego materiału roślinnego) przyczyniły się do upowszechnienia wśród mieszkańców i skierowania ich uwagi na oryginalne, miejscowe formy architektoniczne, które niejednokrotnie zaczęto stosować w swoich prywatnych domach i ogrodach. Obecnie tradycja miejsca jest tu podtrzymywana przez kontynuację miejscowego stylu i poprzez remonty budynków dokonywane przez mieszkańców (ryc. 66, 67) (ryc. 68, 69)³²².

Ryc. 66, 67. Podtrzymywanie tradycji lokalnej poprzez dokonywanie właściwych remontów, fot. A. Mitkowska 2008

Ryc. 68, 69. Odbudowy obiektów architektonicznych nieopodal rynku podtrzymują charakter starej zabudowy, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

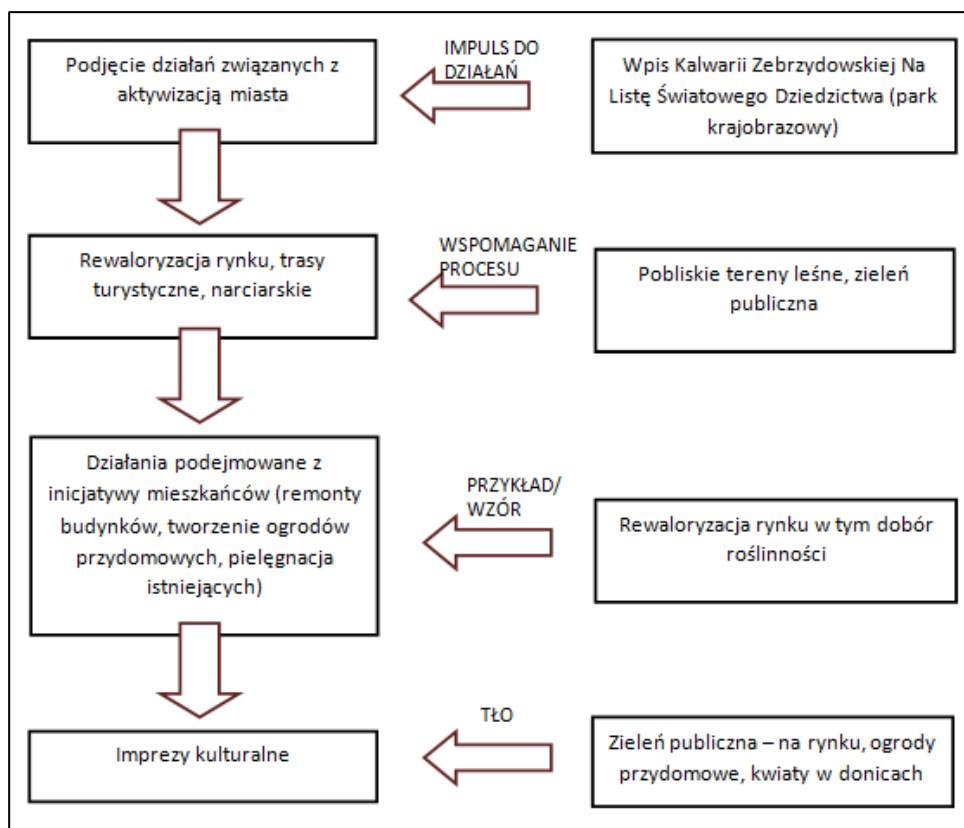
³²⁰ [Por]. Mitkowska, Łakomy, *Ochrona obiektów krajobrazowych ... op. cit.*, s.77.

³²¹ A. Mitkowska, *Ogród przydomowy...* op. cit., s. 18-19.

³²² A. Mitkowska, *Układy urbanistyczne ...*, op. cit., s.73.

Wyraźnie zauważa się, że tradycji lokalnej podporządkowane są także komponowane elementy zieleni, które w Lanckoronie i w samym procesie rewitalizacji odegrały znaczącą rolę. Impulsem do działania i pielęgnacji zieleni przydomowej stał się rynek. Utworzono salon krajobrazowy w postaci naturalnego amfiteatru wykorzystując ukształtowanie i duży kąt nachylenia rynku w kierunku północno-południowym. Układ ten jest podkreślony przez naturalnie występujące tu gatunki drzew i krzewów. W ślad za rewaloryzacją rynku poszły także działania mieszkańców związane z kompozycją, utrzymaniem i pielęgnacją swoich ogrodów. Na niewielkiej przestrzeni swojego ogrodu mieszkańcy w bardzo oryginalny sposób wykorzystują każdy, nawet najmniejszy skrawek jego powierzchni. Niejednokrotnie podział zastosowanej zieleni stanowi układ tarasowy, wynikający z ukształtowania powierzchni i położenia miasteczka na stoku góry Lanckorońskiej. Część najbliższej domu stanowi zwykle formę użytkową, dalej reprezentatywną, a najdalej odsunięta część ogrodu to zwykle powierzchnia przeznaczona na drzewa owocowe lub warzywniki. Warty podkreślenia jest fakt włączania ogródków przydomowych w grę kompozycyjną powiązań widokowych³²³. Niemal z każdego ogrodu rozciąga się atrakcyjny wygląd, urokliwy krajobraz obejmujący m.in. dominantę w postaci klasztoru OO. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej, klasztor OO. Kamedułów na Bielanych, a także naturalne dominanty: wzgórze Pogórza Wielickiego, czy rejon Babiej Góry i Policy. Ogrody lanckorońskie dzięki swojemu położeniu, i "zapożyczonym krajobrazom" stały się niepowtarzalnym elementem zieleni w Lanckoronie (ryc.70).

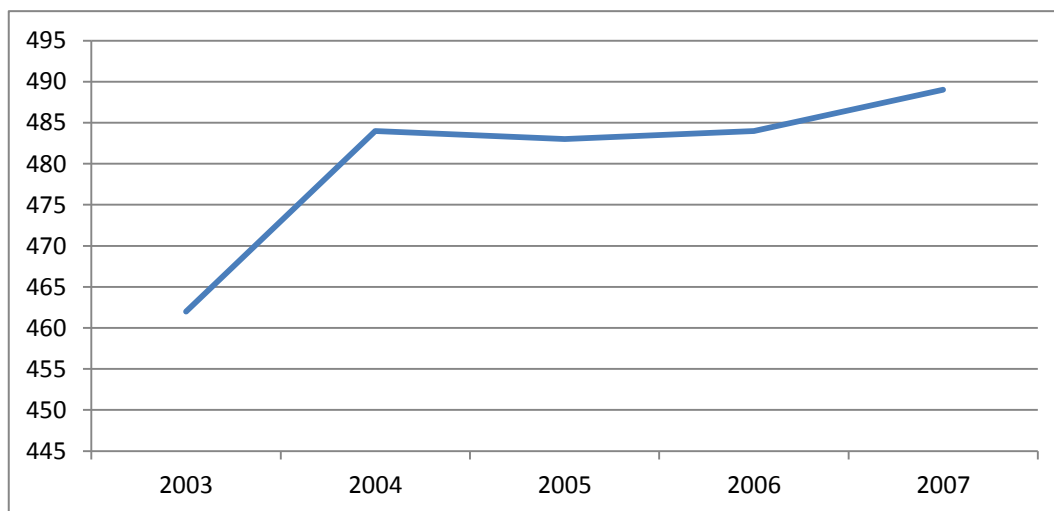
³²³ *Ibidem.*

Ryc. 70. Oddziaływania i rola zieleni w procesie rewitalizacji Lanckorony, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

W związku z działaniami podjętymi przez wójta (Zofię Oszacką) i władze gminy, Lanckorona zyskała na atrakcyjności. Wiąże się to także z coraz liczniejszymi grupami turystów polskich i zagranicznych przybywających do tego miejsca.

Obserwuje się także napływ nowych mieszkańców i powroty z zagranicznej pracy zarobkowej. Równocześnie zauważa się rozwój liczby firm w gminie na przestrzeni lat 2003-2007 (ryc.71). Wartość rynkowa nieruchomości i działek przyrynkowych stale wzrasta.

Ryc. 71. Wykres przedstawiający rozwój liczby firm w gminie Lanckorona w latach 2003-2007, oprac. na podstawie danych GUS.

Warto nadmienić, że powstają kolejne, nowe pomysły na aktywizację potencjału turystycznego w Lanckoronie między innymi poprzez rewaloryzację zespołu fortyfikacyjnego Góry Zamkowej w Lanckoronie³²⁴.

Nie należy zapomnieć także o Jeziorze Mucharskim, które powstanie w okolicach Lanckorony. Miasteczko może wykorzystać tę szansę poprzez rozbudowanie szerszej bazy noclegowej. Wg danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2011 r. w Lanckoronie udzielono 10 068 noclegów, co uplasowało ją w czołówce miast powiatu odwiedzanych przez turystów.

Lanckorona to także miasteczko które przyciąga gości licznymi imprezami kulturalnymi. Odbywają się znane w regionie i okolicach imprezy cykliczne m.in. Warsztaty Gitarowe, oraz znane w całej Małopolsce, nawiązujące do starych tradycji jarmarków lanckorońskich: jarmark świętojański, czy Anioł w Miasteczku. Podsumowaniem tej ostatniej imprezy jest wybór i uhonorowanie osoby zasłużonej dla miasteczka tytułem „Anioła Lanckorońskiego” (ryc. 72).

³²⁴ K. Wielgus, S. Wielgus, *Twierdza Konfederatów Barskich w Lanckoronie, wytyczne kierunkowe dla programu funkcjonalno-użytkowego rewaloryzacji zespołu fortyfikacyjnego Góry Zamkowej w Lanckoronie - obiektu UNESCO*, tekst dostępny [na:] <http://www.jezioromucharskie.pl/pl/turystyka/twierdza-konfederatow-barskich-w-lanckoronie/twierdza-konfederatow-barskich-w-lanckoronie> [20.01.2015].

Ryc. 72. „Anioł w Miasteczku 2014”, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Rewitalizacja to także proces „niewidoczny” dla ogółu, który rozgrywa się wewnątrz budynków i w przydomowych ogrodach posiadłości prywatnych. Niejednokrotnie te właśnie metody działania „drobnych kroków”, podejmowanych przez jednostki przyczyniają się do podniesienia jakości całego procesu rewitalizacyjnego.

Ryc. 73. Rzeźba przed Muzeum Lanckorońskim, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

6.2. Proces rewitalizacji na przykładzie Skawiny

Przy wsparciu Małopolskiego Regionalnego Programu Operacyjnego (MRPO), przeprowadzono wiele procesów rewitalizacji. Jest to najważniejszy program finansowany ze środków europejskich w latach 2007-2013, realizowany na terenie Województwa Małopolskiego. Głównym zadaniem MRPO jest tworzenie warunków dla wzrostu gospodarczego i zatrudnienia. Stopień, w jakim ww. cel zostanie zrealizowany, zależy przede wszystkim od inwestycji wzmacniających konkurencyjność regionu, wspierania innowacyjności, rozwoju społeczeństwa, informacji oraz poprawy środowiska naturalnego i kulturowego.

Dla osiągnięcia celu głównego, określono dziewięć celów strategicznych, realizowanych poprzez odpowiadające im dziewięć priorytetów MRPO 2007-2013: 1. Warunki dla rozwoju społeczeństwa opartego na wiedzy; 2. Gospodarka regionalnej szansy; 3. Turystyka i przemysł kulturowy; 4. Infrastruktura dla rozwoju gospodarczego; 5. Krakowski Obszar Metropolitalny; 6. Spójność wewnątrzregionalna; 7. Infrastruktura ochrony środowiska; 8. Współpraca międzyregionalna; 9. Pomoc techniczna³²⁵. Z dofinansowania unijnego z MRPO skorzystało wiele miast, m.in. Skawina. Początki rewitalizacji przełożyły się na zmiany w architekturze centrum miasta – jego najbardziej reprezentatywnej części. W Skawinie Program Rewitalizacji Miasta Skawina został poprzedzony badaniami potrzeb w zakresie ożywienia miasta. W „Programie” określono zjawiska kryzysowe, do których należały: postępująca degradacja tkanki urbanistycznej, zatracenie funkcji centrum wynikającej z układu funkcjonalnego miasta. a także zły stan środowiska. Głównym problemem komunikacyjnym miasta jest przebieg drogi krajowej Kraków – Oświęcim przez jego centrum – rynek. Z trasy tej bardzo często korzystają samochody ciężarowe, omijając płatną autostradę do Katowic a tym samym powodując utrudnienia w ruchu samochodowym, jednocześnie

³²⁵ *Fundusze Europejskie w Małopolsce 2007-2013, Informacje o programie*, tekst dostępny [na:] <http://www.fundusze.malopolska.pl/mrpo/Strony/program.aspx> (strona Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego) [11.08.2014].

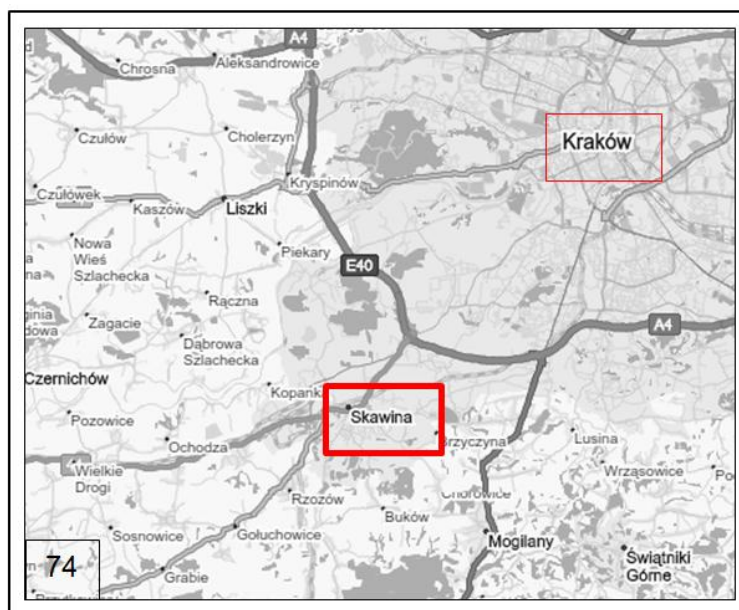
wywołując falę protestów mieszkańców mieszkających tuż przy drodze 44. Dodatkowo ze względu na przekroczenie stężeń zanieczyszczeń w 2007 r. miasto Skawina - pod względem kategorii zdrowia, została zakwalifikowana do najgorszej klasy C (w czasie sporządzania Lokalnego Programu Rewitalizacji). Niestety poziom ten utrzymuje się nadal o czym świadczą zestawienia „Oceny jakości powietrza w województwie małopolskim w 2012 r.” opracowane przez Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Krakowie³²⁶. Równocześnie wskazano czynniki negatywnie wpływające na rozwój miasta: utrwalający się wizerunek miasta przemysłowego, brak znaczących inwestycji w centrum, słabnące związki mieszkańców z miastem, niska atrakcyjność turystyczna. Celem procesu rewitalizacji stało się ożywienie społeczno – gospodarcze Skawiny, jak również wspieranie atrakcyjności gospodarczej i dbanie o zrównoważony rozwój społeczno – gospodarczy. Przyjęto, że program będzie realizowany poprzez dwa podstawowe kierunki działań: rewitalizację przestrzeni centrum i rozwój usług publicznych oraz usprawnienie komunikacji w obszarze rewitalizowanym. W pracach opierano się między innymi na dokumentach: „Program Rewitalizacji miasta Skawina 2005-2008”, a także „Strategia Rozwoju Gminy Skawina na lata 2003-2013” i „Strategia Rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020”.

W niniejszym rozdziale przede wszystkim dokonano próby omówienia działań opartych o proces rewitalizacji, uwzględnione w dokumentach, oraz tych, które dokonywały się już znacznie wcześniej (obecnie są kontynuowane), a uwzględniały znaczącą rolę zieleni. Skupiono się na zmianach w sferze architektonicznej, z uwzględnieniem zieleni. Należy jednak zaznaczyć, że równoległe z modernizacją, rozbudową bądź przebudową były prowadzone działania związane ze sferą ekonomiczną i społeczną.

³²⁶ B. Pająk, L. Czarnańska, B. Dębska, *Ocena jakości powietrza w województwie małopolskim w 2012 roku wykonana wg zasad określonych w art. 89 ustawy - Prawo ochrony środowiska z uwzględnieniem wymogów dyrektywy 2008/50/WE i dyrektywy 2004/107/WE*. Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Krakowie, Kraków 2013.

6.2.1. Lokalizacja Skawiny

Miasto i gmina Skawina (gmina miejsko-wiejska) zlokalizowane są w południowej części Polski, w województwie małopolskim, powiecie krakowskim (ryc. 74). Graniczy od północnego – wschodu z Krakowem, od wschodu z gminami Mogilany i Myślenice, od południa z gminą Sułkowice, od zachodu z gminą Kalwaria Zebrzydowska i Brzeźnica, od północy z gminą Liszki i Czernichów. Geograficznie z rzeką Wisłą, południowa strona oparta jest na wzniesieniach Pogórza Wielickiego, w zachodniej części sąsiaduje z Kotliną Oświęcimską. Przez miasto przechodzi droga krajowa Kraków – Oświęcim, autostrada A4 oraz niedawno oddana do użytku obwodnica Skawiny. W bliskim jej sąsiedztwie są więc takie miasta jak Kraków, Wadowice, Wieliczka, Kalwaria Zebrzydowska. Powierzchnia gminy wynosi 100 km², w tym samego miasta 20km², liczba ludności w gminie to 43 tysiące, a w samym mieście 24,3 tysiące³²⁷.

Ryc. 74. Lokalizacja Skawiny względem Krakowa, mapa skopiowana [z:] <http://mapa.targeo.pl/> [1.11.2014]

³²⁷ Wg. Danych GUS, *Powierzchnia i ludność w przekroju terytorialnym w 2013r.*, Warszawa 2013, dane dostępne [na:] http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/l_powierzchnia_i_ludnosc_przekroj_terytorny_2013.pdf [31.08.2014].

6.2.2. Skawina - rys historyczny

Skawina to miasto, ukształtowane się z połączenia trzech wsi: Babice Nowe, Babice Stare i Pisary³²⁸. Jego powstanie było związane z sąsiedztwem Krakowa, siedziby królów oraz potężnego ośrodka handlowego. Miało charakter warowny, strzegło granic państwa i jego stolicy. Historia Skawiny związana jest początkowo z klasztorem Benedyktów w Tyńcu. Dopiero lokacja na prawie magdeburskim, przeprowadzona z inicjatywy króla Kazimierza Wielkiego w 1364 roku daje mu niezależność (powołane zostają władze miejskie i sądownictwo). Także w tym samym roku król wydał dokument o powstaniu w Skawinie kościoła oraz wyznaczył teren pod budowę szkoły. W XIV w. kształtował się szachownicowy układ urbanistyczny miasta, zachowany praktycznie w stanie niezmiennym do czasów obecnych³²⁹. W centrum został wytyczony prostokątny rynek, wokół którego przebiegały ciągi zabudowań (pierzeje rynkowe), powstały także fortyfikacje w postaci kamiennego muru, którego resztki zachowały się do XVIII w. Obiekty te miały pełnić najprawdopodobniej funkcję obronną w tej części Polski. W okresie średniowiecza istniały cztery bramy: Wielicka (w drodze na szlak solny), Oświęcimska, Tyniecka i Radziszowska³³⁰. Przez miasto przepływała Młynówka, a na niewielkim wzniesieniu górował zamek, co było charakterystyczne dla średniowiecza³³¹. Miasto było rozwinięte gospodarczo, dominował handel co potwierdzają m.in. wykopaliska przeprowadzone pod płytą rynku³³². Na rynku znajdował się ratusz i budynki handlowe. Przez kolejne wieki Skawina stanowiła „spizarnię” dla Krakowa, zaopatrując go w mięso, pieczywo, nabiał warzywa, ryby i owoce. Od XV w. miastem zarządzała rada miejska na czele z burmistrzem³³³. W XVI i XVII w. ogromnego spustoszenia dokonał

³²⁸ Skawina. *Studium historyczno-urbanistyczne*, t. I, opr. S. Rusińska (z zespołem), Kraków 1978-1979, maszynopis w posiadaniu Towarzystwa Przyjaciół Skawiny, s. 40.

³²⁹ D. Kuśnierz – Krupa, *Skawina w średniowieczu ... op. cit.*, s. 35-36.

³³⁰ *Ibidem* s. 61-62.

³³¹ Istnienie zamku potwierdził J. Mitkowski identyfikując go na panoramie Krakowa w Kronice Świata, H. Schedla.

³³² Ostatnio przeprowadzane badania w 2011 wniosły wiele informacji na temat historii rynku i obiektów na nim zlokalizowanych [por] D. Kuśnierz – Krupa, *Skawina w średniowieczu...op. cit.* s. 83-91.

³³³ *Skawina Zarys dziejów miasta*, praca zbiorowa pod red. R. Świątka, Wydaw. PROMO, Skawina 2006, s. 32-33.

pożar, a panująca później epidemia zarazy pochłonęła wiele ofiar³³⁴. Do spadku ilości mieszkańców (o 50%) przyczynił się także najazd Szwedów (1655-1660), którzy złupili miasto³³⁵. Te wydarzenia, jak również najazd księcia siedmiogrodzkiego Jerzego Rakoczego w 1657 roku, doprowadziły Skawinę do upadku³³⁶. Po tych wydarzeniach każde kolejne władze miasta zwracały się do panujących władców, począwszy od króla Michała Korybuta Wiśniowieckiego o zatwierdzenie wydanych przez Kazimierza Wielkiego przywilejów³³⁷. Kolejne wieki również nie były szczęśliwe dla miasta. Skawina była ciągle wyzyskiwana przez stacjonujące w niej oddziały wojskowe. W wieku XVIII ciężko przeszła przemarsz wojsk moskiewskich na Lanckoronę. Miasto zostało prawie doszczętnie spalone. Pozostał jedynie kościół parafialny, kościół pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny poza murami oraz cztery domy³³⁸. Niedługo później Skawina wraz z Tyńcem zostaje włączona do granic zaboru austriackiego, tracąc swą niezależność polityczną i gospodarczą na kolejne kilkadziesiąt lat. W XIX w. była podupadającą mięściną z ciągle ubożającymi mieszkańcami, na skutek wyzysku ze strony instytucji skarbowych. Dodatkowo jeszcze w 1815 r. Skawinę nawiedził kolejny pożar. W 1900 wybudowano nowy ratusz, na miejscu poprzedniego rozebranego przez konfederatów barskich. Pod koniec XIX w. powstał sąd powiatowy i funkcjonował areszt miejski i następuje odrodzenie społeczne i gospodarcze Skawiny. Dzieje się to m.in. na skutek przeprowadzenia linii kolejowej i w konsekwencji powstają kolejno: browar, rafineria nafty, Pierwsza Galicyjska Fabryka Wyrobów Kamionkowych i Szamotowych w Skawinie oraz Fabryka Środków kawowych – Henryk Franck i Synowie. Z końcem XIX w. rozpoczęło swą działalność Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”. Jeszcze przed II wojną światową wybudowano nowe ulice, wybrukowano rynek, utworzono Miejski Zarząd Elektryczny, oraz wybudowano sieć wodociągową i kanalizację, oddano także do użytku nowoczesny budynek szkoły. Nadejście wojny przyczyniło się do wielu zniszczeń w mieście. Były to m.in.: wysadzenie mostu na Skawince przez cofające się wojska polskie, zniszczenie stacji kolejowej i części zakładów

³³⁴ *Ibidem*.

³³⁵ Mardyla, *Parafia świętych apostołów ...op. cit.*, s. 69.

³³⁶ *Skawina Zarys dziejów...op. cit.* s. 32-33.

³³⁷ *Ibidem*.

³³⁸ *Ibidem*, s. 34-38.

przemysłowych. W 1939 roku do Skawiny napływa ludność wysiedlona z Wielkopolski, oraz ok. 4 tys. Warszawiaków po upadku powstania³³⁹. W okresie okupacji w mieście powstają instytucje niemieckie m.in.: niemiecka służba bezpieczeństwa (urzędująca w fabryce kawy Francka), czy Urząd zatrudnienia. W latach 1940-1943 na skutek wprowadzonych restrykcji panował głód i szerzyły się choroby. Już od początku okupacji działał podziemny ruch oporu. Po 1945 ze względu na korzystne położenie miasta, władze komunistyczne zdecydowały o rozbudowie przemysłu. Rozpoczęto budowę huty aluminium i elektrowni. W związku z gwałtowną industrializacją miasta, budowano osiedla mieszkaniowe, przedszkola, sklepy, a także obiekty sportowe, w tym halę widowiskowo-sportową i lodowisko. Równocześnie w 1982 roku rozpoczęła się budowa kolejnego kościoła: pw. Miłosierdzia Bożego, zaprojektowanego przez krakowskiego architekta Franciszka Maciuka.

Kończąc przegląd najważniejszych wydarzeń historycznych, dołącza się ich lapidarny zestawienie w postaci „**kalendarium**”³⁴⁰:

- 1229** – najwcześniejsza wzmianka na temat dwóch wiosek istniejących na terenie dzisiejszego miasta Skawina;
- 1333** – w dokumencie z tego roku jest zapis o szlaku handlowym przechodzącym przez Skawinę i komorze celnej;
- 22 maja 1364** – król Kazimierz Wielki lokuje miasto Skawina na prawie magdeburskim, określone zostają także wysokości czynszów i podatków;
- 1364** – król Kazimierz Wielki funduje kościół pod wezwaniem św. Ducha Panny Marii i św. Szymona i Judy;
- 1364-1370** – ufortyfikowanie miasta;
- 1394** – w dokumentach archiwalnych istnieje przekaz opisujący miasto, które jest w posiadaniu młynów, łąk, istniały kramy piekarzy, rzeźników, kuśnierzy;
- 1427** – dokument papieski zawierający opis miasta, które jest w posiadaniu zamku, łaźni, młynów, stawów, jatek handlowych;
- 1509** – pożar powodujący znaczne zniszczenia w zabudowie miasta;
- 1524** – potwierdzenie przywileju magdeburskiego nadanego przez króla K. Wielkiego;
- 1533** – potwierdzenia aktu nadania przez króla Zygmunta III jarmarków rocznych;
- 1704** – miasto częściowo zniszczone przez pożar;
- 1772** – miasto znajduje się w granicach zaboru austriackiego;
- 1806** – rozebrano ratusz;
- 1847** – pojawiają się informacje o ruinach zamku w Skawinie;
- 1873** – epidemia cholery w mieście;
- 1884** – funkcjonowanie linii kolejowej do Skawiny i Chabówki;
- 1895** – na terenie miasta powstaje browar;

³³⁹ *Ibidem*.

³⁴⁰ *Skawina. Studium ... passim*. przytoczone wydarzenia do 1970 roku, od roku 1970 tekst na podstawie: *Skawina Zarys dziejów... op. cit.*, s. 233, oraz Monografia Skawiny 650 lat tradycji, praca zbiorowa, red. prowadzący M. Turkawska, Wydaw. Urząd Miasta i Gminy w Skawinie, Wydawnictwo PROMO, Skawina 2014, s. 414-422.

- 1909** – powstaje Fabryka Wyrobów Szamotowych i Fajansowych;
1910 – powstaje Fabryka Surogatów Kawowych;
1930 – budowa nowej dwupiętrowej szkoły
do 1939 – elektryfikacja miasta, budowa wodociągów i kanalizacji burzowych;
1954 – uruchomienie produkcji w Hucie Aluminium;
1958 – powstanie elektrowni;
1960 – oddanie do użytku Szkoły Podstawowej nr 3;
1963 – oddanie do użytku Szkoły Podstawowej nr 1;
1980 – oddanie do użytku Hali Widowiskowo – Sportowej;
1981 – zamknięcie pierwszych oddziałów Huty Aluminium;
1982 – 1995 – budowa kościoła pw. Miłosierdzia Bożego;
2000 – oddanie do użytku Gimnazjum nr 1;
2003 – przekazanie do użytku basenu;
2008 – powstanie Muzeum Regionalnego;
2009 – rozpoczęcie przebudowy w rynku w Skawinie;
2014 – poszerzenie Parku Miejskiego o kolejne tereny pod nazwą „Błonia Skawińskie”

6.2.3. Uwarunkowania przyrodnicze, turystyczne i kulturowe³⁴¹

Gmina Skawina położona jest na styku Pogórza Wielickiego i Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Dostrzega się tu krajobraz charakterystyczny dla doliny rzeki (Wisły i Skawinki) oraz wzniesień pogórza Wielickiego. Tereny równinne, dolin rzecznych i płaskowiny, zajmują ok. 68% powierzchni użytków rolnych. Klimat gminy jest stosunkowo łagodny, z dość dużą wilgotnością powietrza, spowodowaną parowaniem przepływających przez Skawinę rzek, oraz istniejących tu starorzeczy Skawinki. Średnia temperatura roczna to 7,5-8^oC, a średnie roczne sumy opadów wahają się w granicach od 675 do 775mm. Teren gminy jest ubogi w złoża. Występują tu jedynie surowce budowlane typu: kruszywo naturalne oraz duże pokłady iłów do wytwarzania ceramiki budowlanej. Charakter gminy można określić jako przemysłowo-rolniczy.

Położenie gminy związane zarówno z doliną rzeczną jak i wzgórzami ma istotny wpływ na znajdującą się w gminie roślinność. Występują tu siedliska lasu wilgotnego z gatunkami dominującymi takimi jak: dąb i olsza, oraz w pasie Pogórza Wielickiego siedlisko lasu wyżowego z gatunkiem dominującym: bukiem i domieszką dębu. Na obszarze gminy jest niewielka liczba obszarów leśnych, największy kompleks Bonaczowa w Radziszowie z rezerwatem przyrody Kozie Kąty zajmuje obszar ok 350 ha i jest pozostałością pierwotnej

³⁴¹ Podrozdział przygotowany z uwzględnieniem danych z: *Program Ochrony Środowiska dla miasta i gminy Skawina*, tekst dostępny [na:]

http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCsQFjAC&url=http%3A%2F%2Fbip.malopolska.pl%2Fumigskawina%2FDownload%2Fget%2Fid%2C565515.html&ei=St-AVL2AKMTYPJ7fgMAM&usq=AFQjCNFjGdP41Mvb8rCG2_Nhom-kaad4Fg&sig2=Rvok6I5WAlZ4RaXlpm_Ogw&bvm=bv.80642063,d.ZWU [10.08.2014].

puszczy karpackiej. Jest to mieszany bór sosnowo-dębowy. W rezerwacie występuje kilka zespołów leśnych m.in.: buczyna karpacka, kwasna buczyna niżowa *Luzlo pilosae-Fagetum*, grąd *Tilio-Carpinetum* i bór mieszany *Quercus roboris – Pinetum*, a w otoczeniu cieków wodnych wykształciły się płaty roślinności bagiennej. Obszarem chronionym leżącym częściowo w granicach gminy (w jej północno – wschodniej części) jest obszar należący do „Bielańsko-Tynieckiego Parku Krajobrazowego”. Na terenie gminy znajduje się wiele zabytków przyrody, wśród nich³⁴²:

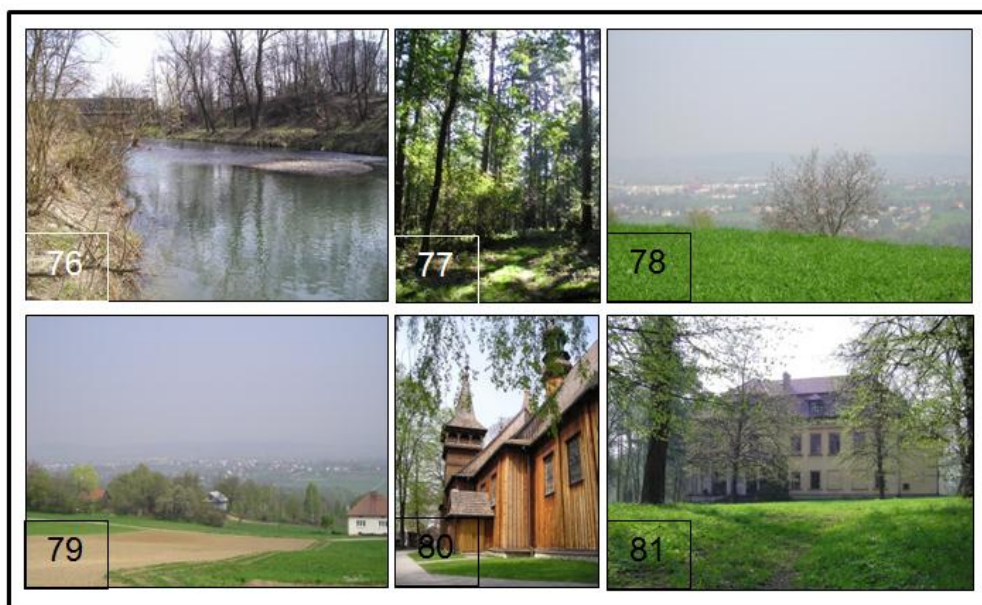
- park dworski (krajobrazowy) w Facimiechu; A-491 z 8. 10. 1984 [A-593/M];
- park przy dworze w Jurczycach, A-458 z 29.12 1980 [a-617/m];
- park dworski ze stawami w Korabnikach z 2 poł. XIX w., A-466 z 18. 01.1982 [A-626/M];
- park dworski w Ochodzy, 1 poł. XIX w., A-302 z 22. 11. 1971 [A-649/M];
- park dworski wraz z terenem zw. Przylaskiem „Dębina” ze stawem w Polance Hallera XIX w. , z 14. 03. 1983 [A-607/M]; (ryc. 75)
- ogród dworski w Radziszowie, 1 poł XIX, A-676 z 14.04.1994 [A-452/M];
- cmentarz przykościelny w Skawinie (przy kościele p.w. św. Szymona i Judy), nr rej.: A-650 z 22.10.1992 [a-356/M];
- park miejski w Skawinie, A-467 z 8. 03.1982 [A-603/M];
- park dworski w Wielkich Drogach, poł XIX w., oraz aleja dojazdowa, A-508 z 30.05.1985 [A563/M];

Ryc. 75. Dwór Hallerów z parkiem krajobrazowym w Polance Hallera,
fot. M. Wilkosz - Mamcarczyk 2002

³⁴² [za:] *Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy, stan kwiecień 2014, dostępny na: http://www.wuoz.malopolska.pl/images/2013_rejestr/rejestr%20powiaty_aktualne.pdf [1.01.2014].*

W Skawinie zieleń stanowi niewielki odsetek powierzchni. Park Miejski jest największym kompleksem terenów zielonych urządzonych w mieście. Poza tym istnieje zieleń komponowana w postaci skwerów, placów, i zieleni osiedlowej, a także zieleni niezagospodarowanej w pobliżu nadrzecza oraz tereny zalesione Gubałówki³⁴³.

Ryc. 76, 77, 78, 79, 80, 81. Skawina i okolice, fot. M. Wilkosz – Mamcarczyk, 2006

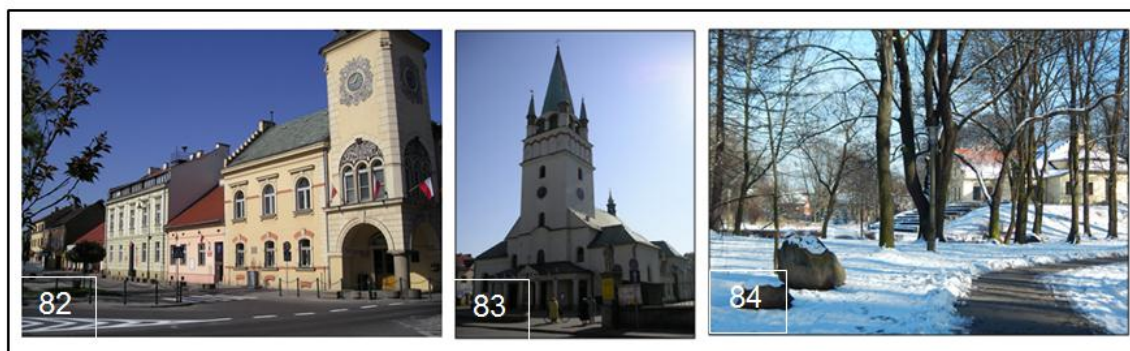
Szansa na rozwój turystyczny Skawiny to przebiegające przez miasto szlaki turystyczne. Kolejowy Szlak Jana Pawła II łączący Kraków Główny, Skawinę, Kalwarię Zebrzydowską i Wadowice. Następnie szlak (samochodowy) związany z Osobą św. Jana Pawła II to Maryjny Szlak Złotej Róży upamiętniający Jego ostatnią pielgrzymkę do Polski w 2002. Trasa przebiega przez Łagiewniki, Skawinę, Radziszów, Krzywaczkę i Kalwarię Zebrzydowską. Kolejnym jest Galicyjski Szlak Enduro im. Kazimierza Nowaka mający swój początek w Skawinie, poprzez słowacki Spisz, i wracający w północne okolice Krakowa. Ciekawą atrakcją jest międzynarodowy Szlak Bursztynowy, należący do sieci szlaków Central and Eastern European Greenways, który przemierza

³⁴³ Park Miejski, tereny zieleni osiedlowej zostały szczegółowo opisane w podrozdziale 6.2.7.

Skawinę od Woli Radziszowskiej i biegnie dalej przez Tyniec w kierunku Krakowa³⁴⁴.

W związku z długą historią miasta, sięgającą przeszło siedem wieków, istnieje w nim wiele zabytków³⁴⁵, w tym:

- kościół pod wezwaniem śś. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza, cmentarz przykościelny, figura Matki Boskiej Niepokalanie Poczętej, ogrodzenie, drzewostan, A-650 z 22.10.1992 [A-356/M];
- kościół filialny pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Panny Marii, A-673 z 01.04.1994;
- Bożnica, ul. Kazimierza Wielkiego, A-712 z 02.07.1996 [A-424/M];
- ul. Wyspiańskiego 1: dwór, spichlerz, stodoła, młyn, stajnie, A-466 z 18.01.1982 [A-626/M];
- Ratusz, A-690 z 12.12.1994 [A-439/M];
- zespół stacji kolejowej: dworzec, budynek mieszkalny, d. dom dróżnika, A-703 z 14.11.1995 [A-431/M];
- budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Parku Miejskim, A-467 z 08.03.1982, [A-603/M];
- dom z dwoma oficynami ul. Konopnickiej 2, A-639 z 05.11.1991 [A-468/M];
- dom Rynek 17 z podworcem, A-640 z 07.11.1991 [A-469/M];
- dom Rynek 18 z oficyną boczną, A-705 z 18.12.1995 [A-433/M];
- dom Rynek 20, A-704 z 27.11.1995 [A-432/M].

Ryc. 82. Ratusz projektu W. Ekielskiego, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007

Ryc. 83. Kościół parafialny pw. Św. Apostołów Szymona i Judy Tadeusza
fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007

Ryc. 84. Park Miejski w Skawinie z widocznym budynkiem „Sokoła”,
fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

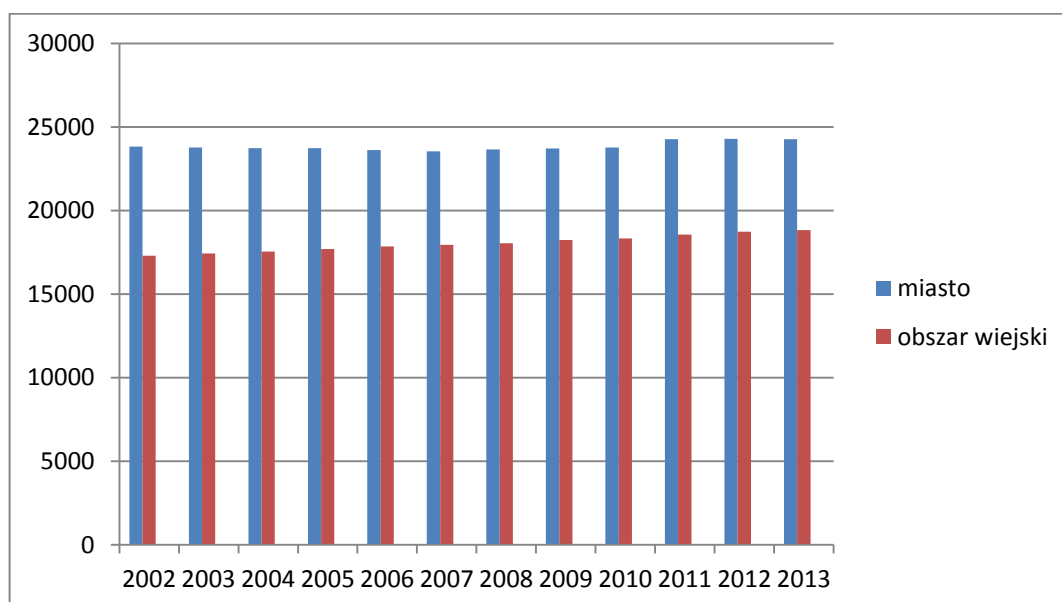
³⁴⁴ K. Wątor-Kmita, *Rekreacja w Skawinie, czyli „W zdrowym ciele zdrowy duch”*, [w:] „Informator Towarzystwa Przyjaciół Skawiny”, nr 68, grudzień 2009, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Skawiny, Skawina 2009, s.14-15.

³⁴⁵ [za:] *Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego ...op. cit.*

6.2.4. Analizy dotyczące sfery społecznej, gospodarczej, technicznej

Demografia

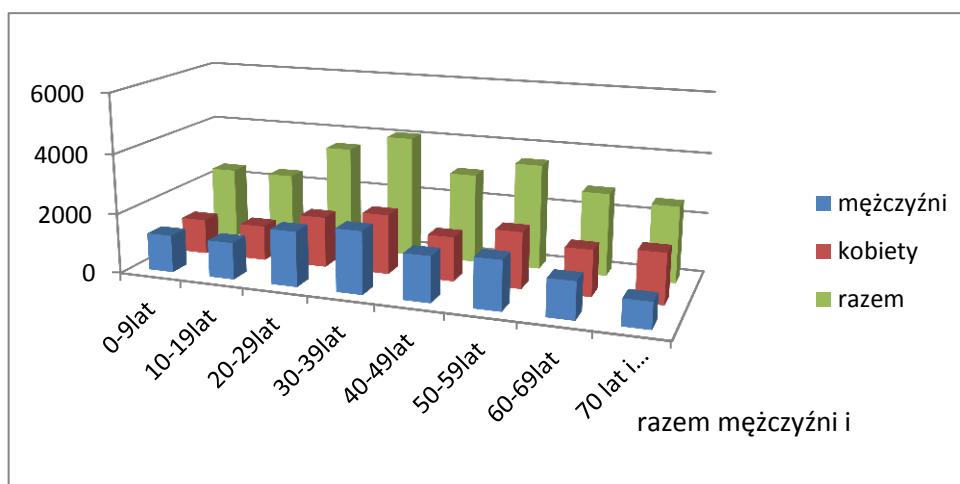
Liczba ludności w Skawinie ma stałą tendencję wzrostową (ryc. 85). Jest to związane między innymi z czynnikiem gospodarczym. Duża ilość zakładów pracy daje możliwość zatrudnienia, a tym samym stabilizację finansową mieszkańców. Od 2007 r. utrzymuje się przewaga urodzeń nad zgonami. Przeciętny przyrost naturalny z lat 2007-2012 wynosił 1,86‰ i był równy średniej województwa małopolskiego³⁴⁶.

Ryc. 85. Liczba mieszkańców gminy Skawina w latach 2002-2013, Dane Urzędu Miasta i Gminy Skawina [w:] Strategia rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020.

Korzystny dla Skawiny jest także odsetek osób w wieku produkcyjnym, tj. między 20, a 60 rokiem życia, co uwidacznia ryc. 86.

³⁴⁶ Dane Urzędu Miasta i Gminy Skawina [w:] Strategia rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020.

Ryc. 86. Statystyka ludności – Skawina miasto na rok 2013, Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [2014.08.03]

Analizując dane Głównego Urzędu Statystycznego dotyczące migracji ludności w Skawinie, można stwierdzić stały jej napływ. Tendencja ta wystąpiła w latach: 2006, 2009, 2011, kiedy to dwa razy więcej ludności napłynęło do miasta, niż je opuściło (tab. 5, tab.6).

SKAWINA – migracje: napływ ludności												
Rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Liczba/napływ	170	253	224	221	203	231	253	206	269	225	254	223

Tab. 5. Napływ ludności do Skawiny. Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [2014.08.03]

SKAWINA – migracje: odpływ ludności												
Rok	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Liczba/napływ	237	316	266	291	127	326	285	104	255	113	241	271

Tab. 6. Odpływ ludności ze Skawiny. Sporządzono na podstawie danych GUS, dostępne [na:] <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/CustomSelect.aspx> [2014.08.03].

Gospodarka

Potencjał gospodarczy jest elementem priorytetowym, uwzględnianym w działaniach gminy. Na jej terenie działa ok. 4,5 tys. podmiotów gospodarczych (tab. 7). Znacząca jest przewaga sektora prywatnego nad publicznym. W

mieście funkcjonują firmy takie jak: Bahlsen Sweet, Biogran GMBH Sp. z o. o., Lajkonik, Nowoczesne Produkty Aluminiowe, Elektrownia Skawina S. A., Vesuvius Skawina Materiały Ogniotrwale Sp. z o. o., Benda Lutz Skawina Sp. z o. o., Nicromet i inne znaczące w kraju i świecie przedsiębiorstwa. Większość z nich zlokalizowana jest w strefach przemysłowych zachodniej i południowej części miasta.

2013	ogółem	W tym w sektorze rolniczym	W tym w sektorze przemysłowym	W tym w sektorze budowlanym	Podmioty gospodarki narodowej na 10 ty. ludności	Osoby fizyczne prowadzące działalność gosp. na 10 tys. ludności
Skawina	4 548	32	559	154	1056	808

Tab. 7. Podmioty gospodarki narodowej – struktura sektorowa, formy prawne. Sporządzono na podstawie danych Urzędu Statystycznego w Krakowie, dostępnych [na:] http://krakow.stat.gov.pl/vademecum/vademecum_malopolskie/portrety_gmin/powiat_krakowski/skawina.pdf [2014.08.03].

Infrastruktura

Stan infrastruktury technicznej miasta i gminy przedstawia się pozytywnie. W ostatnich dziesięciu latach rozbudowuje się sieć wodno – kanalizacyjną, w mieście korzysta z niej już niemal 100 % mieszkańców, a z sieci gazowej w gminie 83%.

Skawina ma także szczególnie dobre połączenie komunikacyjne z Krakowem. Przez miasto przebiega droga krajowa 44 Kraków – Skawina – Oświęcim. W 2014 r. został oddany do użytku pierwszy fragment obwodnicy miasta, który odciąża ruch kołowy ze ścisłego centrum. Pozytywne jest także usytuowanie w bliskości autostrady A4 oraz krakowskiego lotniska Balice.

Natomiast potencjał turystyczny Skawiny stanowi słabą stronę miasta. Niestety Skawina posiada niewielką liczbę miejsc noclegowych. Te które istnieją to hotele a ich oferta skierowana jest przede wszystkim do klientów biznesowych.

6.2.5. Rozwój przemysłu w Skawinie³⁴⁷

W pierwszych wiekach istnienia miasto miało charakter rolniczy, a handel i rzemiosło były mu podporządkowane. O szczególnej roli Skawiny decydowało położenie przy ważnych szlakach handlowych. Do XVI w. istotną rolę w rozwoju handlu odgrywał przechodzący przez miasto szlak wielicko – skawińsko – oświęcimski związany m.in. z transportem soli z Wieliczki. Drogą tą także w XIII i XIV w. odbywał się przepęd bydła z Ukrainy na Śląsk. W okresie średniowiecza rozwijało się drobne rzemiosło. W mieście pracowali: piekarze, garncarze, którzy od 1584 nabyli statut cechu, młynarze, szewcy – statut cech od 1594, kowale i inni. Tradycją, która przetrwała do dzisiaj są targi i jarmarki.

W Skawinie działały także do XIX w. młyny, które początkowo (XI-XII w.) miały zboże dla klasztoru Benedyktynów w Tyńcu, a następnie powstające służyły już mieszkańcom miasta. Ważnym gospodarczo czynnikiem było skawińskie browarnictwo. Od XIV w. na terenie miasta istniała karczma, a w XVI w. opat tyńcecki Hieronim Krzyżanowski nadał Skawinie prawo wyrobu i szynkowania piwa. W XVII w. budynek browaru na skutek starości rozpadł się, a budowa nowego rozpoczęła się w 1895 r. Był to najstarszy zakład przemysłowy w mieście. Obecnie nie spełnia już swojej funkcji, gdyż nie wytrzymał naporu konkurencyjnych browarów.

Miasto rozkwitło w XIX wieku w związku z ożywieniem gospodarczym terenów Galicji, oraz z prowadzoną przez zaborcę polityką modernizacji infrastruktury galicyjskich miast. Bodźcem do rozwoju gospodarczego w Skawinie stała się uruchomiona w 1864 roku linia kolejowa z Krakowa do Oświęcimia, oraz powstające pierwsze zakłady przemysłowe³⁴⁸. W roku 1909 powstała „Pierwsza Galicyjska Fabryka Wyrobów Kamionkowych i Szamotowych”, a w kolejnych latach: Fabryka Środków Kawowych, browar, Huta Szkła i rafineria nafty. Po II wojnie światowej w miejscu Fabryki Środków Kawowych powstały Skawińskie Zakłady Koncentratów Spożywczych, które w latach 90. zostały sprywatyzowane i na ich miejscu powstały trzy firmy wytwarzające żywność (przekąski słone i słodkie) Bahlsen Sweet, Lajkonik

³⁴⁷ Podrozdział opracowany na podstawie danych [z:] *Skawina. Zarys ... op. cit.*, s. 58-69.

³⁴⁸ M. Krupa, *Przemiany przestrzenne ...*, *op. cit.*, s. 95.

Snacks oraz Biogran (wytwarzający kawę zbożową). Fabryka Wyrobów Szamotowych i Fajansowych przekształciła się w Fabrykę Materiałów Ogniotrwałych i obecnie istnieje pod nazwą Skawińskich Zakładów Materiałów Ogniotrwałych produkująca wyroby dla hut. Od 1995 r. w sąsiedztwie zakładów powstała firma Vesuvius, która zakupiła część udziałów w Skawińskich Zakładach Materiałów Ogniotrwałych, łącząc je w jedną firmę. Po wojnie w 1954 uruchomiono Hutę Aluminium, tam z boksytów drogą elektrolizy wyrabiano czysty metal. Obok Huty działał Instytut Metali Lekkich. W latach 80. na skutek protestów mieszkańców oraz ekologów, władze zamknęły wydział elektrolizy. Od tej pory huta działała jako przedsiębiorstwo pod nazwą Zakłady Metalurgiczne, które zajmowało się tylko przetopem złomu aluminiowego. W związku z ogromnym zapotrzebowaniem Huty na energię elektryczną, w 1962 uruchomiono Elektrownię, która rozprawdza ciepło w całej Skawinie. Z poprodukcyjnych pyłów i popiołów wyrabia się materiały budowlane w Zakładzie Produkcji Elementów Budowlanych „Prefabet”- obecnie Przedsiębiorstwo Produkcji, Usług i Handlu Prevar Sp. z o. o. W latach 90. XX wieku w związku z dużym zanieczyszczeniem środowiska i z narastającymi protestami mieszkańców, Huta zakończyła swoją działalność. W 1944 r. na terenie Skawiny uruchomiono także hutę szkła. Produkowano tu szkło gospodarcze, szklanki, kufle, salaterki itp. Dziennie wyrabiano ok 10 ton wyrobów szklanych. Obecnie zakład ten również nie istnieje.

Ryc. 87. Obecny widok na nieczynną skawińską Hutę Szkła, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Ryc. 88. Niezagospodarowane tereny po Hucie Aluminium, fot. D. Mamcarczyk, 2015

Ryc. 89. Elektrownia w Skawinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

W latach 90. XX wieku powstała francuska firma Valeo, zajmująca się projektowaniem, produkcją i sprzedażą komponentów do samochodów (chłodnice, wycieraczki i inne). Kolejno w Skawinie pojawili się zagraniczni

inwestorzy m.in.: austriacka firma Benda – Lutz, włoskie Ferro i Valsir. Obecnie na terenie gminy działa i rozwija się przemysł spożywczy, hutniczy i metalowy, energetyczny i materiałów budowlanych.

6.2.6. Uwarunkowania i czynniki decydujące o konieczności podejmowania działań rewitalizacyjnych

Program rewitalizacji miasta Skawina na lata 2005-2008 obejmował centrum miasta. Wtedy i obecnie działa równolegle z wytycznymi przewidzianymi w kolejnych dokumentach: „Strategii Rozwoju Gminy Skawina na lata 2003-2013” i „Strategii Rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020”. Warto zaznaczyć, że zarówno przed przystąpieniem do procesu rewitalizacji jak i po roku 2008 (przewidywanym jako okres zakończenia) władze gminy podejmowały działania z zakresu rozwoju gospodarczego, społecznego, budowy i modernizacji niektórych obiektów sportowych, szkół, terenów zieleni (w tym Parku Miejskiego) i innych. Obecnie prace te są kontynuowane.

Na obszarze rewitalizowanym zdiagnozowano problemy gospodarcze, związane ze znacznym spadkiem liczby podmiotów gospodarczych z 496 w 2002 r. do 56 w roku 2007. Równie istotne były analizy demograficzne, które wskazywały niski przyrost naturalny (pomimo faktu, że pozostałe tereny miasta miały przyrost dodatni), oznaczający zamieszkiwanie tego terenu jedynie przez osoby starsze. Odnotowano ograniczenia związane z ruchem budowlanym w zwartej zabudowie. Wśród innych problemów do pilnego rozwiązania znalazły się: infrastruktura techniczna wymagająca modernizacji, obciążenie ruchem kołowym centrum miasta, patologie społeczne związane z kradzieżami i rozbojami. Jedną z ważniejszych przyczyn opisywanej tu sytuacji tkwiła w kondycji rynku skawińskiego, który przestał pełnić funkcję przestrzeni integrującej i nie kreował tożsamości miasta. Przez ostatnie dziesięciolecia, wbrew tradycji historycznej i wbrew zasadom urbanistyki średniowiecznej stanowił on niewielki park publiczny, sztucznie urządzony w środku miasta.

6.2.7. Elementy przestrzeni rewitalizowanych

Działania rewitalizacyjne prowadzone były w oparciu i zgodnie z Miejscowym Planem Zagospodarowania Przestrzennego swym zakresem obejmowały historyczną zabudowę centrum, z przyległymi ulicami oraz tereny parku miejskiego z zabytkowym budynkiem pałacyku „Sokół”. Określenie elementów istotnych dla rewitalizacji było możliwe poprzez zastosowanie metody „analizy SWOT”. Badanie to przeprowadzono rozpatrując strefę infrastrukturalną, społeczną, gospodarczą oraz przestrzenną. Za szczególne cele rewitalizacji miasta przyjęto: ekonomiczne, społeczne, ekologiczne i przestrzenne³⁴⁹. Finansowanie projektu odbywało się prawie wyłącznie ze środków publicznych, przy wsparciu funduszy europejskich w ramach Małopolskiego Regionalnego Funduszu Programu Operacyjnego. Program był zarządzany przez Urząd Miasta i Gminy Skawina, a za realizację procesu rewitalizacji odpowiadał Pełnomocnik Burmistrza ds. Rewitalizacji, którego zadaniem było m.in.: wdrażanie programu, przygotowanie projektu i dokumentacji, współpraca z partnerami programu, monitorowanie oraz partycypacja społeczna. Pełnomocnik korzystał z opinii doradczej powołanego przez burmistrza Zespołu ds. Rewitalizacji.

W podrozdziale 6.2.6. omówiono działania rewitalizacyjne na terenie miasta, w których znaczącą rolę odegrało kształtowanie terenów zieleni. Pierwszy tak zdefiniowany obszar obejmuje ściśle centrum miasta, tj. rynek. Drugi (choć już nie objęty projektem ale faktycznie wchodzący w zakres

³⁴⁹ W celach ekonomicznych przewiduje się wzrost dochodu firm, wpływy podatkowe, oraz korzyści związane ze wzmożoną działalnością gospodarczą: miejsca pracy, budowa i rozbudowa tras komunikacyjnych, remonty i adaptacja budynków.

W celach społecznych przewiduje się tworzenie i utrzymanie nowych miejsc pracy, co w konsekwencji prowadzi do poprawy jakości życia mieszkańców. Równocześnie w celach społecznych zwraca się uwagę na potrzebę zachowania dziedzictwa kulturowego, ochronę zabytków, oraz adaptację budynków na cele społeczne, kulturalne i inne;

Cele ekologiczne to przede wszystkim działania zmierzające do eliminowania negatywnych oddziaływań na środowisko jak również zwiększanie terenów zieleni w mieście;

Cele przestrzenne obejmują działania związane z wprowadzeniem nowego ładu przestrzennego miasta i porządkowanie tkanki urbanistycznej oraz uformowanie nowego wizerunku miasta

[za:] *Lokalny Program rewitalizacji miasta Skawina 2005-2008*, dostępny w Urzędzie Miasta i Gminy Skawina

procesów rewitalizacji) to wielkopowierzchniowe tereny zieleni w mieście w postaci Parku Miejskiego, oraz zieleni towarzyszącej zabudowie blokowej³⁵⁰.

Przebudowa **Rynku** w Skawinie odegrała istotną rolę dla terenów objętych rewitalizacją (ryc. 90, ryc. 91). Projekt przestrzeni centrum został zaprojektowany przez pracownię projektową LAND-ARCH. Założenia kompozycyjne projektu rynku przewidywały:

- utworzenie przestrzeni umożliwiającej organizację imprez okolicznościowych i spotkań;
- wprowadzenie nowych elementów takich jak fontanna i ławki;
- uporządkowanie istniejącej zieleni;
- zaprojektowanie stref z przeznaczeniem na ogródki letnie.

Działania w ramach procesu rewitalizacji doprowadziły do powstania nowej przestrzeni centrum, nawiązującej do dawnych rynków, pełniących funkcję społeczno – usługowe. Dotychczasową, istniejącą zielenią uporządkowano, pozostawiając najbardziej wartościowe z punktu widzenia dendrologicznego drzewa oraz zaprojektowano inne gatunki odporne na warunki miejskie. Istniejące drzewa i krzewy dzielą przestrzeń rynku na funkcje: rekreacyjną, wypoczynkową oraz gastronomiczno – handlową.

Ryc. 90. Rynek skawiński przed rewaloryzacją, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2006

Ryc. 91. Rynek skawiński po rewaloryzacji, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Po przebudowie, wnętrze rynkowe stało się atrakcyjnym miejscem spotkań, stwarzając możliwość organizacji kulturalnych imprez okolicznościowych z udziałem mieszkańców miasta (ryc. 92).

³⁵⁰ Mimo, że w celach strategicznych Programu Rewitalizacji nie są zawarte działania związane z wprowadzaniem zieleni osiedlowej, autorka postanowiła je opisać gdyż mają one pozytywny wpływ na funkcje społeczne i rekreacyjne, a tym samym stanowią składową procesów rewitalizacji. Pozostałe elementy działań omówiono w sposób ogólny.

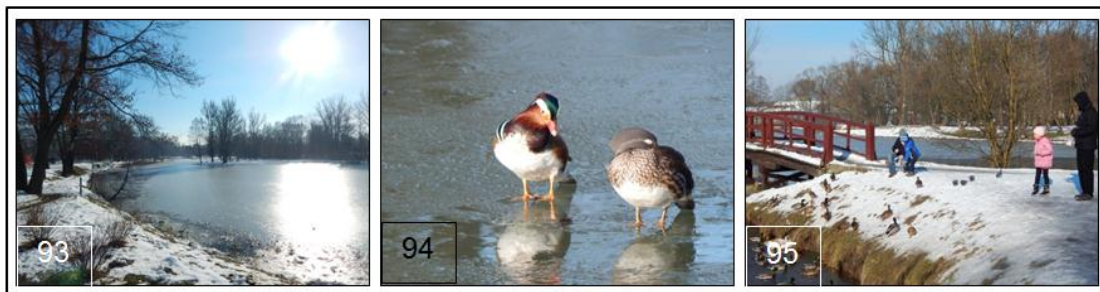

Ryc. 92. Święto Trzech Króli obchodzone na rynku skawińskim, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

Park Miejski w Skawinie funkcjonuje już od pierwszych lat XX w. Początkowo był to teren zieleni otaczający budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W czasie wojny jeńcy żydowscy odbywali tu roboty przymusowe sadząc nowe rośliny i dokonując pielęgnacji³⁵¹. W latach 60. XX wieku Park obejmował 2.5 ha, znajdował się w nim kort tenisowy, muszla koncertowa i amfiteatr. W 1979 r. przez park poprowadzono rurociąg, zniekształcając przez to układ parkowy. W 1995 opracowano plany adaptacji starorzecza Skawinki (tereny zaniedbane z „dzikimi” wysypiskami śmieci) i włączenia go w granice Parku Miejskiego. Rok później poprowadzono na tym terenie ścieżki, zaprojektowano i uporządkowano zieleń. Centralnym punktem tej części parku stał się staw z wprowadzonymi elementami małej architektury w postaci ławek, stolików, drewnianego mostka. Obecnie Park zajmuje powierzchnię ok 15 ha. W kolejnych latach powstawały nowe obiekty związane z gimnastyką na wolnym powietrzu, urządzenia do zabaw dla dzieci. W sąsiedztwie parku na terenie byłej rzeźni powstał hotel z restauracją. W 2008 r. usunięto rury ciepłownicze szpecące park, oraz dokonano odnowy starej części wokół budynku „Sokoła”. Obecnie park jest jednym z ważniejszych miejsc spędzania wolnego czasu przez mieszkańców miasta. Nowo powstałe i zrewitalizowane tereny sprzyjają wypoczynkowi czynnemu i biernemu. Dodatkowo co roku urządzone są tu imprezy plenerowe, a najważniejsza z nich to „Dni Skawiny”. Ostatnio podjęto także działania związane z poszerzeniem

³⁵¹ K. Wątor – Kmita, *Park Miejski im. Józefa Piłsudskiego w Skawinie*, Informator nr 66, Towarzystwo Przyjaciół Skawiny Centrum Kultury i Sportu, Skawina 2009, s. 18.

granic parku. Na nowo powstałym obszarze urządzono tereny rekreacji tzw. „Błonia Skawińskie”

Ryc. 93, 94, 95. Park Miejski w Skawinie, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2015

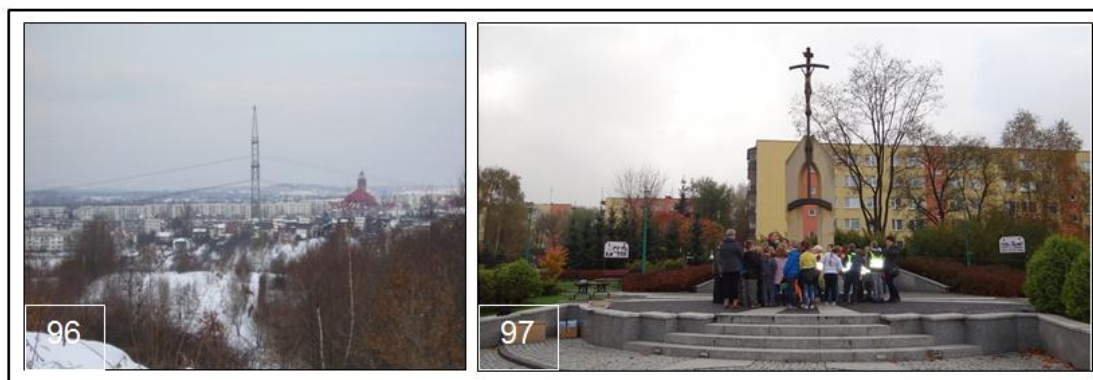
Kolejne ważne obszary „zielone” to **tereny przyblokowe**. Przez pojęcie „zrównoważony rozwój” w przestrzeni osiedlowej należy rozumieć współdziałanie czynników takich jak: kultura, odmienność, ład przestrzenny oraz harmonia „środowiska zbudowanego”³⁵². Obecnie trwające procesy związane z odnową osiedli polegają na działaniach związanych z ocieplaniem budynków, malowaniem, ulepszaniem detali (wejść do budynków, stylistykę balkonów, wymianę okien). Dodatkowym działaniem, ostatnio priorytetowym stało się projektowanie przestrzeni wokół budynków. Jest to związane z uatrakcyjnieniem budynków i tworzeniem, nowej, przyjaznej mieszkańcom przestrzeni, w celu przyciągnięcia nowych lokatorów³⁵³.

Na terenie Skawiny istnieje kilka większych blokowych osiedli mieszkaniowych: Stare Osiedle, Osiedle Słoneczna i największe: Osiedle Bukowska (w przeważającej części wzniesione z wielkiej płyty). Dla zilustrowania w rozprawie problemu zieleni osiedlowej, posłużono się tym właśnie ostatnim przykładem. Osiedle powstało jako najmłodsze w strukturze urbanistycznej Skawiny, ukończone zostało w latach 80. XX wieku. Zabudowę stanowią tu bloki o wysokości pięciu kondygnacji. To typowe PRL-owskie blokowisko przechodziło rozmaite problemy związane z przestępczością, rozbojami. Nie było tu placów zabaw, namiastkę terenów „zielonych” stanowiły klepiska wokół bloków, na których młodzież grała w piłkę. Widoczne były braki

³⁵² [Za:] Komar, *Współczesna jakość ... op. cit.*, s. 105.

³⁵³ Szczególnie częsty zabieg w związku z programem rządowym Mieszkanie dla Młodych, który do 2013 r. włącznie umożliwiał zakup mieszkań z rynku wtórnego.

zieleni urządzonej i komunikacji pomiędzy blokami. Jedynym „punktem centralnym” osiedla była pętla autobusowa, którą otaczały niewielkie obiekty handlowe: kiosk i sklepiki spożywcze. Jedynym pozytywnym elementem było przywiązanie do miejsca jego mieszkańców, którzy to miejsce uważają „za swoje”³⁵⁴. Substancja budowlana osiedla jest zarządzana przez Przedsiębiorstwo Gospodarki Mieszkaniowej. Pierwsze z podjętych działań w zakresie modernizacji dotyczyły ocieplenia i malowania bloków. Kolejne działania polegały na urządzeniu zieleni wokół. Ciekawym elementem jest także skwer z urządzoną zielenią, w centrum której stanął pomnik upamiętniający wizytę Jana Pawła II w Skawinie. Wszystkie wspomniane tu działania przyczyniły się do powstania nowej „postaci” osiedla, bardziej przyjaznego mieszkańcom.

Ryc. 96. Widok na osiedle Bukowska przed przystąpieniem do działań modernizacyjnych, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2003

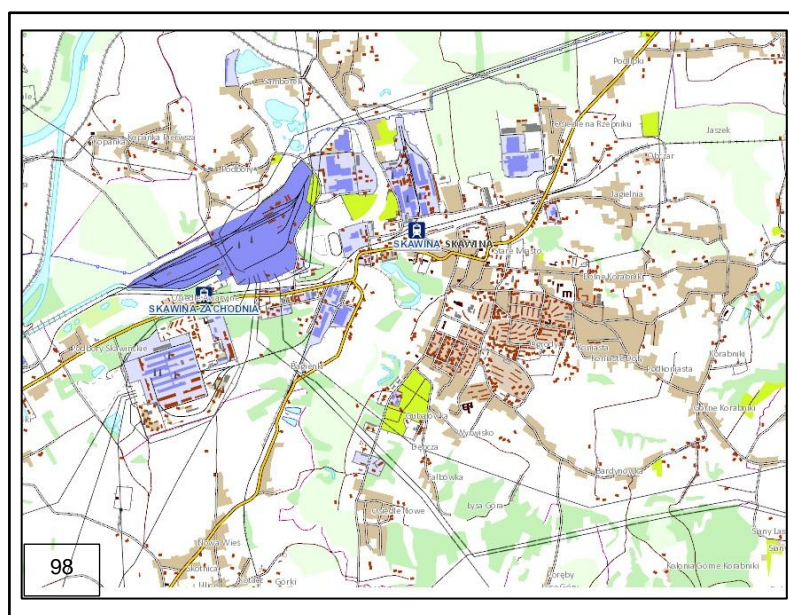
Ryc. 97. Widok na „zielony plac” z pomnikiem upamiętniającym wizytę Jana Pawła II, w tle widoczna zieleń i odnowione osiedlowe bloki, fotografia skopiowana [z:] <http://www.muzeum-skawina.pl/Home/Artykul/5179>

Kolejnym pozytywnym działaniem gminy było zakończenie pierwszego etapu budowy obwodnicy skawińskiej. Trasa ta mając swój początek przy ul. Krakowskiej, kończy się na ul. Piłsudskiego, omijając rynek i powodując odciążenie ruchu samochodowego z centrum miasta.

W dalszych etapach prac, władze miasta przewidują działania związane z rozwojem infrastruktury rekreacyjnej w oparciu o walory środowiskowe jakie posiada miasto. Dotychczas tereny zielone, akweny nie były wykorzystywane.

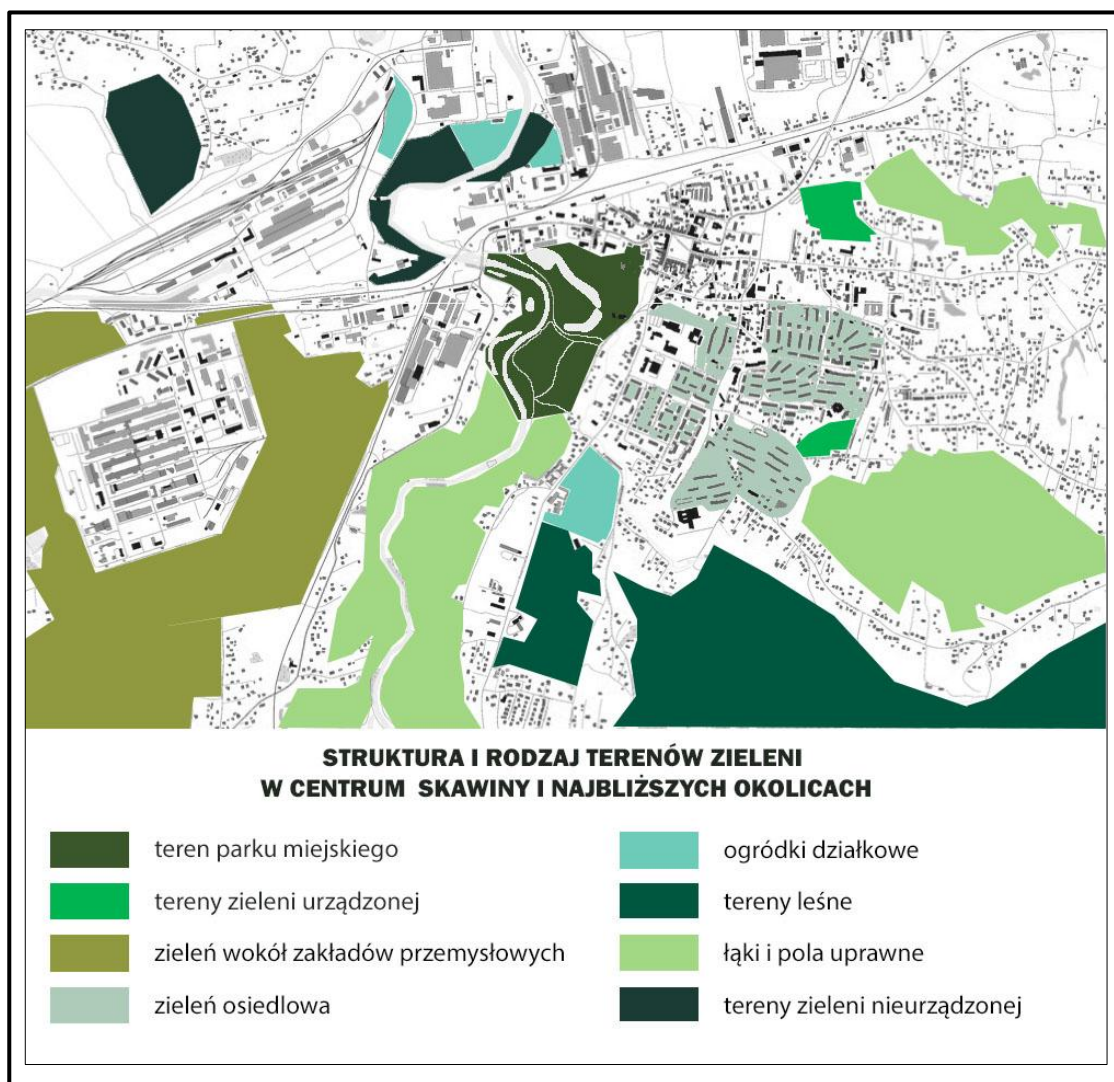
³⁵⁴ Pawłowska, *Idea swojskości ... op. cit.*, s. 163-164.

Celem operacyjnym ma być *Zrównoważony rozwój infrastruktury rekreacyjnej oraz oferty czasu wolnego*³⁵⁵. Na potrzeby rekreacyjne i turystyczne planuje się włączenie zbiorników, rzek i strumieni, terenów osuwiskowych z przeznaczeniem na turystykę jednodniową, weekendową, sporty zimowe i wodne. Istotne z punktu widzenia władz gminy staje się także stworzenie wielofunkcyjnych szlaków rekreacyjnych i turystycznych przebiegających przez najatrakcyjniejsze miejsca gminy. Dostrzega się także potencjał w terenach przemysłowych – byłej żwirowni oraz byłego wysypiska śmieci.

Ryc. 98. Układ głównych ciągów komunikacyjnych w Skawinie, mapa skopiowana [z:] www.geoportal.gov.pl [14.01.2014]

³⁵⁵ [Za:] *Strategia rozwoju Gminy Skawina .. op. cit., s. 32.*

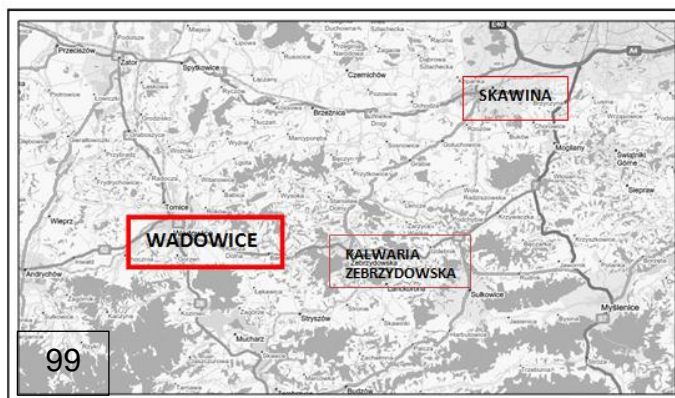
Ryc. B. Struktura i rodzaj terenów zieleni w centrum Skawiny i najbliższych okolicach,
oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

6.3. Wadowice

W związku z rosnącym znaczeniem Wadowic na arenie międzynarodowej, oraz coraz większą liczbą turystów przybywających do rodzinnego miasta św. Jana Pawła II, Urząd Miasta powziął decyzję opracowania Lokalnego Planu Rewitalizacji Miasta Wadowice. Objął on swym zasięgiem śródmieście – jako obszar, który skupia największą liczbę zwiedzających. W niniejszym rozdziale dokonano próby omówienia tych działań z zakresu zmian w krajobrazie miasta. Nakreślono także dalsze wytyczne procesu obejmujące, tereny zieleni graniczące z miastem, przy wykorzystaniu ich niepowtarzalnych walorów przyrodniczych.

6.3.1. Lokalizacja miasta

Wadowice są miastem zlokalizowanym w południowej części Polski. W całości leżą na karpackim Pogórzu Śląskim. Przez miasto przepływa rzeka Skawa, a przez jego północną część potok Choczenka. Administracyjnie należą do województwa małopolskiego, są siedzibą władz powiatu wadowickiego i gminy miejsko - wiejskiej Wadowice. Miasto stanowi ważny węzeł komunikacyjny. Przebiegają przez niego drogi krajowe nr 28 (Sucha Beskidzka - Zator, Oswięcim) i 52 (z Krakowa do Bielska-Białej) oraz linia kolejowa nr 117 (z Kalwarii Zebrzydowskiej do Bielska Białej). Gmina Wadowice graniczy z gminami powiatu: Andrychów, Wieprz, Tomice, Brzeźnica, Kalwaria Zebrzydowska, Stryszów i Mucharz (ryc. 99).

Ryc. 99. Położenie Wadowic względem Skawiny i Kalwarii Zebrzydowskiej, mapa skopiowana [z:] <http://mapa.targeo.pl/> [5.01.2015]

6.3.2. Charakterystyka ogólna

W centrum miasta skoncentrowane są ważniejsze instytucje publiczne: Urząd Miejski Wadowice, Sąd Rejonowy i Starostwo Powiatowe. Wadowice stanowią także ważny ośrodek przemysłowy, oświatowy i kulturalny. Znajduje się tu kilka szkół średnich m.in.: Zespół Szkół Ogólnokształcących, Zespół Szkół Zawodowych, Zespół Szkół Budowlanych oraz Państwowa Szkoła Muzyczna. Ważniejsze instytucje kulturalne to: Wadowicki Dom Kultury, muzea: Dom Rodzinny Jana Pawła II, Muzeum Miejskie. Zakłady przemysłowe zostały zlokalizowane na obrzeżach miasta w jego wschodniej części. Do większych zakładów można zaliczyć: Grupę MASPEX Sp. z o.o., Zakłady Przemysłu Cukierniczego SKAWA, Zakłady Zielarskie HERBAPOL, Fabryka Elementów Hydrauliki PONAR S.A. i wiele innych. Poza ścisłą zabudową centrum znajdują się osiedla domów rodzinnych m. in.: Jesionowe, Parkowe, oraz osiedla wysokich bloków mieszkalnych: XX - lecia, Kopernika, Pod Skarpą.

6.3.3. Rys historyczny³⁵⁶

Wadowice powstały najprawdopodobniej w końcu XII w. jako wynik urbanizacji ziem Księstwa Cieszyńsko – Oświęcimskiego. Już w średniowieczu zaliczane były do miast średniej wielkości, powstały jako osada wiejska, na fali kolonizacji średniowiecznego księstwa oświęcimskiego, stanowiącego lenno korony czeskiej³⁵⁷. W 1327 roku, Wadowice po raz pierwszy wymienione są jako miasto. Jak wiele typowych średniowiecznych miast, miało charakter obronny. Otoczone było umocnieniami, w nich zaś zlokalizowane były bramy: przy obecnej ul. Zatorskiej i przy placu T. Kościuszki. Centrum miasta stanowił rynek, na którym pod koniec XV wieku zlokalizowany był ratusz, kościół usytuowano za wschodnim blokiem przyrynkowym (obecnie w tym miejscu nie istnieje). Poza strefą lokacyjną były ogrody dla osadników, grunty rolne oraz ziemie należące do kościoła. Konsekwencją pożaru niszczącego całą

³⁵⁶ K. Kuśnierz, *Z historii rozwoju przestrzennego Wadowic*, [w:] W. Zin, A. Kadłuczka, K. Kuśnierz, *Wadowice miasto ... op. cit.*, s. 27-55.

³⁵⁷ J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, [w:] „Wadowice Studia z dziejów miasta”, redakcja pod kierownictwem A. Nowakowskiego, Wydaw. Rada Miejska i Zarząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 1997, s. 23.

zabudowę było nadanie Wadowicom w 1430 r. nowych praw miejskich, przywilejów księcia oświęcimskiego Kazimierza i zmiana prawa lokacji miasta, z prawa polskiego na niemieckie prawo chełmińskie. Wiązało się to z łatwiejszą odbudową miasta po zniszczeniu przez pożar.

W okresie średniowiecza w Wadowicach kwitł handel, działali tu sukiennicy, szewcy, krawcy, rybacy, piwowarzy, karczmarze i młynarze. W kolejnych dziesięcioleciach miasto zostało objęte opieką króla (książęta oświęcimski i zatorski zachowali prawo zwierzchności). Dopiero na początku XIX wieku gmina wykupiła prawa dominalne i stała się wolnym miastem. W tym czasie rozwijała się gospodarczo (zarządzali nią dziedziczni wójtowie Komorowscy) oraz przestrzennie, odbywały się targi i coroczne jarmarki. W XVI wieku powstały dwa rynki (place) pomocnicze, na których skupiony był handel. Pojawiły się także nowe zawody: piekarze, kowale, stolarze, oraz skupieni w cechach: krawcy, garncarze, tkacze i sukiennicy, funkcjonowały także młyny i tartaki, zakładano stawy rybne.

W czasie „potopu szwedzkiego” miasto uległo zniszczeniu, liczba ludności zmniejszyła się o połowę. Okres zubożenia trwał przez następne kilka wieków (pożary, walki konfederatów). Miasto dzwignęło się z upadku dopiero będąc pod zaborem austriackim. Budowa sieci dróg, w tym powstanie „gościńca cesarskiego” przebiegających przez Wadowice przyczyniły się do zaktywizowania ośrodka oraz zmian w jego układzie urbanistycznym. W XIX wieku zmieniły się proporcje rynku. Powstanie nowego kościoła przyczyniło do podjęcia decyzji o likwidacji wschodniego bloku przyrynkowego. Trakt „cesarski gościniec” przeciął środek rynku, tworząc nową trasę Kraków – Andrychów. Zmienił się również charakter zabudowy przyrynkowej z drewnianej na murowaną.

W 1819 roku, w mieście ustanowiono siedzibę cyrkułu, co podkreśliło decydującą pozycję Wadowic w Małopolsce i spowodowało ich intensywny rozwój. Również w wieku XIX wybudowano koszary dla piechoty (w zamyśle zaborcy, Wadowice miały się stać ważnym centrum militarnym Galicji), następnie powstał szpital wojskowy, powszechny, koszary dla konnicy cesarskiej, nastąpiła rozbudowa kościoła. Wadowice stały się ważnym ośrodkiem kulturalno – oświatowym o czym może świadczyć powstanie szkoły

miejskiej dla dziewcząt i gimnazjum humanistycznego. W roku 1866 utworzono gminę miejską, a rok później siedzibę starostwa. Od tego momentu miasto stało się siedzibą powiatu. W 1881 rozpoczęto budowę linii kolejowej łączącej Kraków z Kalwarią Zebrzydowską, oraz połączenie Kęt z Bielskiem i Wadowic z Suchą Beskidzką. Także w tym okresie powstał Sąd Obwodowy oraz wzniesiono budynek „Sokoła”. Ważnym wydarzeniem było także wzniesienie budowli sakralnych, w tym klasztoru Karmelitów Bosych. Jeszcze przed II wojną światową przy klasztorze utworzono małe Kolegium z salami wykładowymi, salą gimnastyczną i teatralną. Pod koniec XIX wieku powstało także Zgromadzenie Sióstr Najświętszej Rodziny z Nazaretu. W budynku Zgromadzenia mieściło się Towarzystwo Pań Miłosierdzia św. Wincentego Paulo, przytułek dla sierot, internat dla dziewcząt oraz dom pomocy społecznej. Istniały różne ruchy kulturalne i oświatowe.

Przemysł w Wadowicach miał swoje początki tuż przed I wojną światową. Powstały wtedy: fabryka produkująca opłatki Małopolska Fabryka Opłatków „MAFO” (obecnie nieistniejąca), Fabryka Papieru i Tektury BESKID”, Wadowicki Przemysł Druciany (obecnie Fabryka Urządzeń Mechanicznych i Sprężyn FUMiS)³⁵⁸. Po II wojnie światowej następuje kolejny rozkwit przemysłu, to z kolei skutkowało powstaniem osiedli mieszkaniowych (niestety ich jakość estetyczna nie nawiązuje do tradycji miejsca). W latach 80. wybudowano także Sanktuarium św. Piotra Apostoła zaprojektowane przez zespół krakowskich architektów: J. Gyurkovicha, E. Węclawowicz - Gyurkovich i P. Szafera. Należy nadmienić, że już w latach 90, pojawiły się pierwsze próby porządkowania śródmieścia Wadowic.

6.3.4. Uwarunkowania przyrodnicze³⁵⁹ i kulturowe

Rzeźbę omawianego regionu kształtują niskie pogórza oraz tereny rzeczne. Obszar Gminy jest pokryty gęstą siecią rzeczną i źródłami, w większej części położony w zlewni rzeki Skawy. Pod względem geologicznym obszar wadowicki leży w obrębie Karpat Zewnętrznych. Charakterystyczne utwory na

³⁵⁸ J. Zinkow, *Wadowice ... op. cit.*, s.45-47.

³⁵⁹ [Za:] *Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Wadowice*, Urząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 2005

tym terenie to flisze, piaskowce, zlepieńce, łupki, margle i wapienie, wśród obszarów czwartorzędowych wyróżnić można osady rzeczne, eolityczne i eluwia. Występują tu gleby typowe dla dolin rzecznych: mady brunatne, a na pozostałym terenie gleby bielcowe, brunatne i kwaśne, w niewielkim zakresie także gliniaste i ilaste. Większość powierzchni Gminy Wadowice stanowią grunty rolne i nieużytki – 60,98%, grunty leśne ok. 30%, tereny zabudowane i zurbanizowane to ok 7%. Obszar Gminy wykazuje się zróżnicowaniem klimatycznym. Średnie roczne temperatury wahają się od ok 6-7⁰C.

Fauna i flora regionu przedstawia się niezwykle bogato. W południowej części dominują lasy mieszane z dominacją buka i jodły, dębowo-grabowe, sosnowo dębowe oraz świerkowo – bukowe, częstymi gatunkami drzew są także jawory, graby, jesiony i jarzębiny. W lasach spotyka się także daglezie sprowadzone tu w XIX wieku z Kanady. Na łąkach i torfowiskach występują rzadkie gatunki storczyków i welniaków. Wśród zwierząt pospolite są lisy, wiewiórki, zające a także rzadziej występujące jelenie karpackie, sarny i dziki oraz ptaki: sikorki, zięby, sosnowki, kuropatwy. Można tu także spotkać dzięcioła czarnego, głuszca, zimorodka, myszołowa czy bociana czarnego. Występują tu także prawie wszystkie występujące w Polsce gatunki gadów, w tym żmija zygzakowata.

Na terenie gminy Wadowice występują różne formy ochrony przyrody. Największy obszar chroniony stanowi utworzony w 1999 roku Park Krajobrazowy Beskidu Małego. Zarejestrowany jest także pomnik przyrody nieożywionej w postaci skałki fliszowej w Ponikwi.

Ryc. 100. Widok na kościół w Mucharzu – okolice Wadowic, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007

Ryc. 101. Okolice Wadowic – Stryków, fotografia skopiowana [z:] <http://www.stryzow.info/stryzow/>

Ryc. 102, 104. Centrum Andrychowa – powiat wadowicki, fot. M. Wilkosz – Mamcarczyk, 2014

Ryc. 103. Kościół w Tłuczani – powiat wadowicki, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, fot. 2011

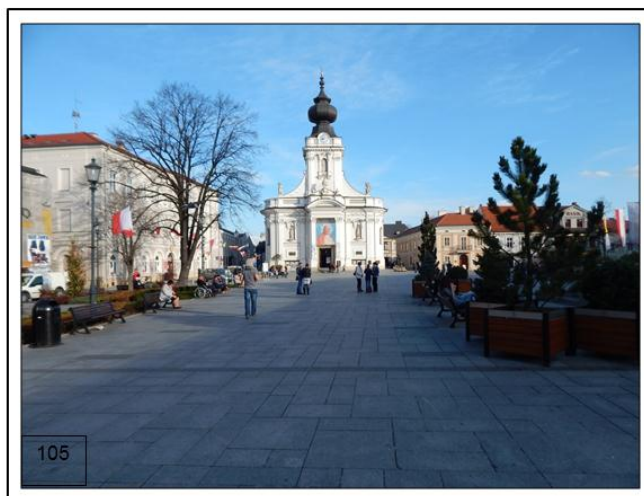
Architektura i budownictwo Wadowic są ukształtowane głównie przez zabudowę XIX wieku³⁶⁰. Wcześniejsza, miała charakter drewniany. Szybki rozwój miasta w połowie XIX i początku XX wieku, a także pożar w 1819 roku przyczyniły się do wymiany dawnych budynków drewnianych na murowane.

W Rejestrze Zabytków zapisane są:

- układ urbanistyczny, A-514 z 16.09.1987 (B) [A-1090/M];
- Bazylika p. w. Ofiarowania NMP, A-737 z 09.06.1999 [A-387/M] (ryc. 105);
- Kościół p.w. Św. Józefa przy klasztorze OO. Karmelitów Bosych, A-6/M z 17. 04. 2003;
- cmentarz rzymsko – katolicki ul. Zegadłowicza 72, A-495/86 z 24.04.1987 (B) [A-1093/M];
- cmentarz żydowski, A-661/91 Z 08.06.1990 (B) [A-1095/M];
- cmentarz wojskowy ul. Wojska Polskiego, A-496/87 z 24. 04.1987 (B) [A-1094/M];
- zespół dworski „Mikołaj”: dwór, spichlerz, czworaki, otoczenie, A-426/87 24.03.1987 (B) [A-1182/M];
- zespół budynków Sądu Rejonowego, ul Żwirki i Wigury 7-9, A-8/M z 26.06.2003;
- dom z ogrodem ul. Kościelna 4, A-457/86 z 07.11.1986 (B) [A-1092/M];
- dom ul. Kościelna 6, dec. Kl. V-115/5/53 z 23.01.1953 (B) [A-1091/M];
- budynek d. koszar wojskowych, pomnik żołnierzy 12 Pułku Piechoty, otoczenie, ul. Lwowska 40, A-422/82 z 14.04.1982 (B) [A-116/11];

³⁶⁰ A. Kadłuczka, *Architektura i budownictwo Wadowic*, [w:] „Wadowice ...op. cit. s. 57.

- dom Zatorska 2/Rynek 18, A-695/93 z 13.12.1993 (B) [A-115/M]³⁶¹.

Ryc. 105. Widok na Bazylikę, fot. M. Wilkosz - Mamcarczyk 2014

6.3.5. Analiza ruchu turystycznego w Wadowicach

Wadowice ze względu na swe położenie geograficzne, bliskość strefy sacrum w Kalwarii Zebrzydowskiej, oraz poprzez Osobę św. Jana Pawła II, stanowią miasto o niezwykłych walorach turystycznych. Podobnie jak Skawina, są ważnym ośrodkiem przemysłowym w regionie, co dodatkowo sprzyja rozwojowi gospodarczemu miasta. Jednak popularność jaką zyskało wiąże się z turystyką sakralną, a w niedalekiej przyszłości także z rekreacyjną.

Obiekty generujące ruch turystyczny w Wadowicach to przede wszystkim miejsca i budynki związane ze św. Janem Pawłem II. Również te zlokalizowane w miejscowościach sąsiednich wspomagają ruch turystyczny w Wadowicach, które w tym wypadku stanowią jeden z kolejnych punktów podróży na drodze z lub do Sanktuarium Pasyjno – Maryjnego przy Klasztorze OO. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej, średniowiecznego miasteczka Lanckorony, czy zabytkowych kościołów na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej i wiele innych. Całości dopełniają także szlaki górskie dla których Wadowice stanowią „punkt wypadowy”.

Miasto nieprzerwanie od lat cieszy się nieślabnącą popularnością co potwierdzają badania i ankiety (tab.8).

³⁶¹ *Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego ...op. cit.*

miasto	Miejsce w rankingu atrakcji regionu			
	2010	2011	2012	2013
Kraków	1	1	1	1
Zakopane	2	2	3	2
Wieliczka	4	4	2	3
Wadowice	4	7	4	5
Oświęcim	3	5	6	7

Tab. 8. Porównanie najbardziej atrakcyjnych lokalizacji regionu wskazywanych przez odwiedzających krajowych w latach 2010-2013 na podstawie: *Strategie Rozwoju Powiatu... op. cit. s.53.*

Wg danych zamieszczonych w Projekcie Strategii Rozwoju Powiatu Wadowickiego na lata 2015-2020, rodzinne miasto św. Jana Pawła II w samym 2013 r. zwiedziło ok. 2,3 mln turystów³⁶². Analizując zestawienia tabelaryczne dotyczące noclegów, wysuwa się niepokojące wnioski związane z malejącą liczbą miejsc noclegowych na terenie miasta i okolic (tab. 9, tab. 10). To z kolei może być przyczyną tendencji, że średni czas pobytu turysty w mieście szacuje się jedynie na 1,8 dnia.

Powiat wadowicki	2011	2012	2013
Miejsca noclegowe	1 820	1 742	1 704
Udzielone noclegi	132 304	139 587	140 635
Korzystający z noclegów	70 877	74 966	80 938

Tab. 9. Powiat wadowicki – dane ruchu turystycznego w latach 2011-2013 na podstawie: *Strategie Rozwoju Powiatu... op. cit. s.55.*

wskaźnik	Powiat wadowicki	województwo	Polska
Miejsca noclegowe na 1000 ludności	10,98	25,3	17,53
Udzielone noclegi na 1000 ludności	879,56	2 854,60	1 609,36
Korzystający z noclegów na 100 ludności	472,37	1 035,79	587,42

Tab. 10. Powiat wadowicki – wskaźnik ruchu turystycznego, na podstawie: *Strategie Rozwoju Powiatu... op. cit. s. 55.*

³⁶² *Strategie Rozwoju Powiatu Wadowickiego na lata 2015-2020*, opracowanie: Wydział Promocji i Rozwoju Powiatu, Starostwo Powiatowe w Wadowicach, Wadowice 2014.

Należy jednak nadmienić, że w mieście obserwuje się także pozytywne aspekty i działania podjęte w ramach procesu rewitalizacji. Rewaloryzacja płyty rynku, podkreślanie wizerunku Jana Pawła II i jego związku z miastem, poprzez pomniki, czasowe wystawy, a także odnowione Muzeum Jana Pawła II przyciągają turystów (ryc. 106, ryc. 107).

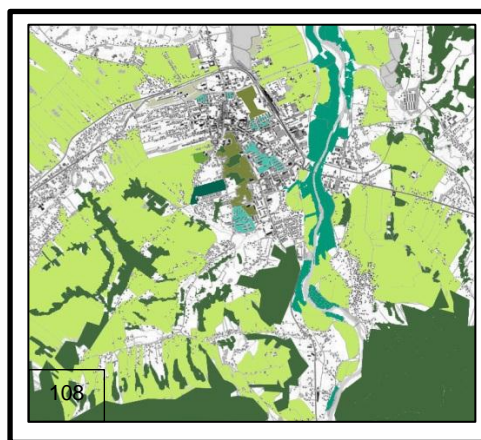

Ryc. 106. Wadowicki rynek przed rewaloryzacją, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2010

Ryc. 107. Rynek Wadowicki- stan obecny, fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2014

6.3.6. Aktywizacja terenów zieleni jako jeden z czynników warunkujących rozwój miasta

Pod względem wykorzystania i lokalizacji, zieleń miejską w Wadowicach można podzielić na: skupioną wzdłuż rzeki Skawy, parku miejskiego, zieleń osiedlową, a także tereny zieleni nieurządzonej (ryc. 108).

Ryc. 108. Mapa z zestawieniem terenów zieleni w mieście Wadowice, opr. M. Wilkosz-Mamcarczyk

Niedaleko centrum zlokalizowany jest park miejski, utworzony staraniem Towarzystwa Upiększania Miasta Wadowic i Okolicy (ryc. 109, ryc. 110, ryc. 111). Powstał w latach 1905-1912 na terenach wykupionych przez Radę Miejską. Przed I wojną światową park tętnił życiem. Powstały tu m.in.: willa drewniana tzw. „szwajcarka” mająca stanowić schronisko w razie niepogody dla uczestników zabaw w parku oraz kapliczka Matki Bożej. W okresie międzywojennym park wzbogacił się o altany, a do schroniska dobudowano werandę. W centrum wybudowano muszlę koncertową, w której w sezonie letnim odbywały się występy orkiestr wadowickich. Organizowano tu zabawy, festyny oraz przedstawienia teatralne (w których uczestniczył także Karol Wojtyła). Tuż przed II wojną światową w parku urządzono sadzawkę, fontannę i usypano kopiec, na którego szczycie zamontowano tablicę poświęconą Adamowi Mickiewiczowi. W okresie okupacji park był dostępny tylko dla Niemców. Po zakończeniu wojny, popadał w ruinę, elementy małej architektury były zdemolowane, a zieleń zaniedbana. Akcja renowacji parku została rozpoczęta dopiero w 1990 r. Odtworzono alejki parkowe, rozpoczęto procesy pielęgnacyjne zieleni, zrekonstruowano fontannę, powstały nowe place zabaw dla dzieci, oraz wyremontowano budynki parkowe. Obecnie park stanowi jeden z większych obszarów zieleni w centrum miasta³⁶³.

Ryc. 109. Park w Wadowicach – widok na altanę, fotografia skopiowana [z:]

http://www.geocaching.com/geocache/GC2FW6A_wadowicki-park?guid=7c40f9ce-4813-4c05-861e-dd7d8c179856

Ryc. 110. Park Miejski w Wadowicach, fotografia skopiowana [z:]

http://www.powiatlive.pl/wydarzenia/14992-100_lecie-parku-miejskiego-w-wadowicach

Ryc. 111. Fontanna w parku wadowickim, fotografia skopiowana [z:]

<http://www.wadowice.pl/Park-Miejski-129.html>

³⁶³ M. Siwiec-Cielebon, *Park Miejski w Wadowicach*, tekst dostępny [na:] [http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.wadowice.pl%2Fplik.php%3Fid%3D508&ei=KaHUVKQqKMLtaprngfgH&usg=AFQjCNHOSEZI3xiKXnvx2VaHEOMKkGw4kw&sig2=hFi3-tJK-3OJeCrrjdVRcQ&bvm=bv.85464276,d.d2s\[03.11.2014\]](http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.wadowice.pl%2Fplik.php%3Fid%3D508&ei=KaHUVKQqKMLtaprngfgH&usg=AFQjCNHOSEZI3xiKXnvx2VaHEOMKkGw4kw&sig2=hFi3-tJK-3OJeCrrjdVRcQ&bvm=bv.85464276,d.d2s[03.11.2014]).

Tereny wzdłuż rzeki Skawa w znacznej części przebiegają przez miasto, w niektórych miejscach obszar ten jest silnie zarośnięty. Działania związane z wykorzystaniem potencjału przyrodniczego tych terenów, powinny polegać na zrównoważonym wykorzystaniu lokalnych zasobów przyrodniczych i zagospodarowaniu ich na cele turystyczne, jak również przywróceniu właściwych siedlisk przyrodniczych i gatunków. Dzięki podjętym działaniom (które już w niewielkim stopniu zostały wprowadzone - tereny bulwaru, przy moście ul. Konstytucji 3 Maja) wznowi się potencjał rozwoju gospodarczego i społecznego w oparciu o wykorzystanie terenów nadrzecznych, nastąpi rozwój infrastruktury na obszarach przyrodniczych zapewniając im lepszą ochronę oraz zwiększenie atrakcyjności. Dodatkowo możliwe jest zaprojektowanie ciągów pieszo-rowerowych, ścieżek do jazdy konnej, wyznaczenie miejsc na małą gastronomię i infrastrukturę techniczną, jak również budowę placów zabaw. Całość działań powinna zostać poprzedzona projektem uwzględniającym szczegółową, specjalistyczną analizę tego terenu.

Projekt Strategii Rozwoju Powiatu Wadowickiego na lata 2015-2020 przewiduje rozwój turystyki. Ma on zapewnić pracę mieszkańcom ale także polepszyć warunki społeczno – gospodarcze miasta. Wg autorki działania te powinny opierać się na wykorzystaniu możliwości zieleni (park miejski, tereny wzdłuż rzeki Skawy, i wokół Jeziora Mucharskiego) i zostać zapisane w postaci dokumentu Lokalnego Planu Rewitalizacji, co w konsekwencji spowoduje przemyślaną, etapową realizację procesu³⁶⁴ (ryc. 112, ryc. 113).

³⁶⁴ Równocześnie z działaniami na rzecz turystyki powinno określić się działania związane z rozwiązywaniem problemów społecznych. Autorka omawia i proponuje jedynie te związane z terenami zieleni.

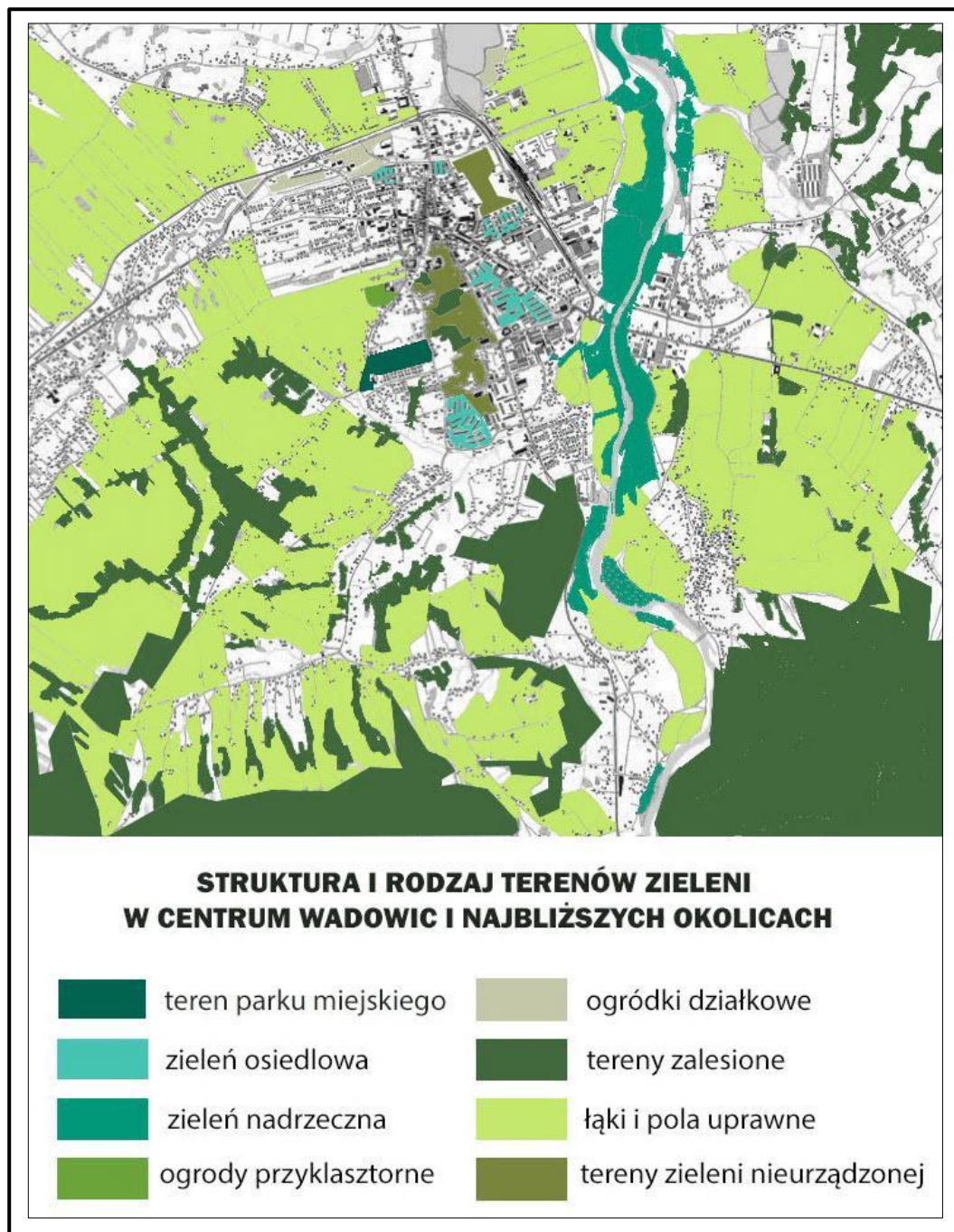

Ryc. 112, 113. Widok na teren budowy Jeziora Mucharskiego,
fot. M. Wilkosz-Mamcarczyk, 2007

Niestety, jak wynika z obserwacji potwierdzonych danymi, miasto nie jest do końca dobrze przygotowane na rozwój turystyki. Pomimo faktu że jest w czołówce miast odwiedzanych przez turystów to wciąż ma do zaoferowania niewielką liczbę noclegów. Być może sytuacja ta jest związana z wciąż przedłużającą się datą zakończenia budowy zalewu. Można jednak przypuszczać, że napełnienie zbiornika stanie się impulsem do wzmożonego rozwoju gospodarczego poprzez możliwości związane z aktywnością sportową i rekreacyjną w regionie. Istnieje możliwość stworzenia nowych szlaków turystycznych, tras spacerowych, ale także wyciągów narciarskich (ryc. 114).

Ryc. 114. Teren Jeziora Mucharskiego, napełniony wodą podczas powodzi, fot: R. Kadela,
fotografia skopiowana [z:] <http://wiadomosci.onet.pl/krakow/w-okolicach-krakowa-powstanie-nowe-jezioro/26fm2>

Ryc. C. Struktura i rodzaj terenów zieleni w centrum Wadowic i najbliższych okolicach, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

ROZDZIAŁ VII

7. Podsumowanie

Zieleń jako istotny element rewitalizacji miast stanowi wiodący motyw niniejszej pracy badawczej. Zgromadzono w niej różnorodny materiał, który posłużył do zbierania argumentów na rzecz faktycznej roli zieleni w procesach rewitalizacji, w kontekście zrównoważonego rozwoju. W nawiązaniu do dotychczasowego stanu badań i praktyki realizacyjnej, nakreślono definicje rewitalizacji w ich autorskim ujęciu. Odniesiono się do przykładów polskich i zagranicznych, pokazano proces rewitalizacji w wybranych miastach rozwiniętych gospodarczo i rozwijających się. Zaprezentowano także możliwości związane z wykorzystywaniem zieleni do zagospodarowania terenów przemysłowych, uwzględniając tym samym miejską politykę zrównoważonego rozwoju. Określono także nowe możliwości wykorzystania przestrzeni na terenach od lat nieużytkowanych. Praca jest wzbogacona o materiał ilustracyjny stanowiący integralną część tekstu. Autorka ma nadzieję, że rozważania te mogą stać się materiałem pomocniczym dla władz miejskich i społeczności lokalnych, odpowiedzialnych za tworzenie nowych przestrzeni wokół swojego miejsca zamieszkania. Będzie też prawdopodobnie stanowić pomoc dydaktyczną dla studentów kierunku „architektura krajobrazu”.

7.1. Architektura jako element podnoszący jakość życia mieszkańców

O pozytywnej ocenie miasta przez społeczeństwo, decyduje w szczególności architektura i zieleń. Inne jest postrzeganie miast postindustrialnych z zaniedbaną przestrzenią i nie funkcjonującymi już na ogół zakładami przemysłowymi, a inne rozwijających się, o wyrazistym charakterze i

wizerunku. Mieszkańcy tych pierwszych często czują się oszukani i zagubieni. Gdy zamykane są zakłady pracy, wówczas miasto traci swój sens istnienia³⁶⁵. Zdegradowana tkanka urbanistyczna, zaniedbany i nieczytelny układ, a także brak przestrzeni o charakterze publicznym, negatywnie wpływa na jakość życia mieszkańców i powoduje niewydajny system jego funkcjonowania³⁶⁶. Instrumentem naprawczym dla takich sytuacji jest opracowanie strategii rozwoju miasta oraz określenie nowych osiągalnych celów działań i procesów rewitalizacyjnych. Aby przywrócić jakość życia mieszkańców, należy działać na różnych płaszczyznach: architektoniczno – urbanistycznej, krajobrazowej, gospodarczej i społecznej. Problem jakości życia budowanej obiektami architektonicznymi został zauważony w Unii Europejskiej. Podkreśla się, że: *należy zgodnie z zasadą zrównoważonego rozwoju wzbogacać kulturalnie i jakościowo architekturę miast, gdyż dzięki swojej różnorodności, jakości i oryginalności wzbogaca kulturalnie i jakościowo życie mieszkańców miast oraz jest motorem do rozwoju gospodarczego, handlowego i turystycznego*³⁶⁷.

7.2. Zieleń jako element decydujący dla przestrzeni rewitalizowanej w mieście

Miasto jest strukturą, zapewniającą swoim mieszkańcom podstawowe potrzeby, stanowiąc miejsce zamieszkania, pracy, wypoczynku i spotkań, komunikacji i dostępu do infrastruktury. Komponowanie zieleni na obszarze zamieszkania, było już znane od starożytności, w ciągu wieków odgrywało coraz ważniejszą rolę³⁶⁸. W sposób przemyślany, na skalę masową zaczęto wprowadzać zieleni do miast w XIX wieku. W odpowiedzi na postępujące procesy industrializacji i przeludnienia, pojawiły się teoretyczne koncepcje organizacji miast z użyciem zieleni. Angielska koncepcja miasta – ogrodu opracowana przez E. Howarda poprzedzała teoretyczny układ miejskiego

³⁶⁵ A. Gulińska, Z. Basista, *Poprawa jakości życia*, [w:] „Czasopismo Techniczne” 6-A/2010, z 14, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010, s. 66.

³⁶⁶ *Ibidem*, s.65.

³⁶⁷ Konkluzja Rady Nr 2008/C319/05 z 13 grudnia 2008 na temat architektury: udział kultury w zrównoważonym rozwoju, Dz. Urz. UE C319.13 z 13.12.2008, s. 13-14.

³⁶⁸ [por:] K. Hodor, *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (cz. 1, do XVIII w.)* [w:] „Historyczne i współczesne ogrody w krajobrazie miasta”, praca zbiorowa pod red. A. Mitkowskiej, K. Hodor, K. Łakomy, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012 zeszyt 19 rok 109, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, s. 7-15.

modelu satelitarnego. Idea opierała się na rozmieszczeniu zieleni w centrum w postaci parku, z usytuowanymi wokół budynkami użyteczności publicznej, takimi jak: ratusz, muzea, teatry i inne. Dalsze fragmenty miasta miały być przeznaczone na domy z ogródkami opasane kolejno „pierścieniami zieleni”, a strefa zewnętrzna na tereny uprawne. Inna koncepcja miasta przemysłowego (T. Garniera) przewidywała przestrzenie zielone w dzielnicach mieszkaniowych, a w centrum budynki użyteczności publicznej w otoczeniu zieleni powiązanej kompozycyjnie wraz z otaczającym krajobrazem³⁶⁹. Można wysnuć wniosek, że podejmowane próby przenoszenia modelu na działania praktyczne w wielu krajach (Anglia, Francja, Niemcy, Holandia, Polska) były pierwszymi przykładami w zakresie zrównoważonego rozwoju. W wieku XX w metropoliach oraz na terenach przemysłowych coraz więcej obszarów przeznaczano na tereny zielone, powstawały również parki tematyczne, ogrody botaniczne, zoologiczne i ogrody jordanowskie³⁷⁰.

Zmiany ustrojowe w Polsce oraz zmniejszone środki na pielęgnację zieleni doprowadziły do jej degradacji. Projektowane w czasach PRL-u bloki wielkopłytowe spowodowały, że powstały wolne przestrzenie pomiędzy nimi. Często znakomite projekty zieleni tworzone wraz z projektami budynków nie były realizowane. Sadzono zieleń w sposób nieprzemyślany i nieuporządkowany. Niestety problem zaniedbań pozostał. W miejscowych planach pojawia się hasło: „Tereny Zieleni”, ale w przekonaniu autorki jest one dalej traktowane w sposób marginalny. Tylko nieliczne projekty wykonywane w ramach rewitalizacji dbają o zieleń miejską. Na wielu osiedlach tereny wokół budynków nadal są „ozdabiane” ogrodami zaprojektowanymi przez mieszkańców (często parterowych mieszkań). Obecnie społeczeństwo potrzebuje codziennego wypoczynku blisko miejsca zamieszkania³⁷¹. Związane jest to także z propagowanym w ostatnim czasie wysiłkiem fizycznym i uprawianiem sportów. Warto zauważyć, że tereny zieleni to nie tylko wielkie zielone powierzchnie w mieście, ale to także system ścieżek i połączeń

³⁶⁹ Majdecki, *Historia ...op. cit.*, 450-451.

³⁷⁰ Siewniak, Mitkowska, *Tezaurus...op. cit.*, hasło „Zieleń miejska” s. 295.

³⁷¹ K. Sobczak, E. Kozłowska, *Tradycja czy nowoczesność – jak publiczne tereny zieleni odpowiadają współczesnym potrzebom wypoczynkowym mieszkańców miast*, [w:] materiałach pokonferencyjnych: „Zieleń miast i wsi współczesna i zabytkowa”, t. 1, t.2, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Sulechowie, 2009, s.159.

pomiędzy różnymi dzielnicami i miastami. Konieczne jest uatrakcyjnienie tych miejsc poprzez zaangażowanie w ich tworzenie społeczności lokalnej. Taki system nawiązania współpracy z mieszkańcami wiąże ich z tymi miejscami oraz sprawia, że stają się za nie odpowiedzialni. W tworzeniu miejsc wypoczynku należy wziąć pod uwagę różne grupy wiekowe, które inaczej interpretują wykorzystanie powierzchni zielonych. Dla dzieci odpowiednie będą place zabaw, natomiast dla młodzieży i osób starszych warto przeznaczyć miejsca na „skate” parki, boiska, korty oraz ścieżki rowerowe itp., a dla ogółu mieszkańców teren na festyny i wspólne spotkania. W przestrzeni, której nie ma możliwości tworzenia dużych obszarów zieleni, szczególnie w centrach wielkich metropolii można projektować ogrody wertykalne lub zielone dachy.

Jednym z przykładów właściwej rewitalizacji terenów zieleni miejskiej jest Berlin. Miasto to posiada prawie 44% powierzchni zagospodarowanej na zielone obszary, zalicza się do nich: tereny zieleni zaprojektowanej, w tym zabytkowe parki, aleje, place miejskie, naturalne krajobrazy (lasy, wody), krajobraz obszarów chronionych oraz te wykorzystywane przez ludność tj. grunty orne, działki itp. Zielone przestrzenie Berlina tworzą specyficzny klimat miasta, są kluczową kwestią w zrównoważonym rozwoju obszarów miejskich. Aby zapewnić ciągłość zrównoważonych działań przestrzennych, senat Berlina podjął decyzję o stworzeniu programu dotyczącego strategii tworzenia krajobrazu miejskiego. Strategia określa rodzaj działań, które mają być podjęte w związku z pilną organizacją zieleni miejskiej, obecnie i w dalekiej przyszłości. Została ona ujęta w trzy hasła: piękne miasto, miejska zieleń i produktywny krajobraz. Równocześnie tworzy się plany krajobrazowe w celu ochrony krajobrazów naturalnych a także ochrony gatunkowej. Przygotowanie takiego planu jest prowadzone przez niskie szczeble administracji lokalnej, powiatowej wraz z udziałem obywateli i uznanych organizacji ochrony przyrody. Efekty tych prac są później wprowadzane w plany zagospodarowania i mają swoje regulacje prawne³⁷².

³⁷² Landschaftsplanung (strona urzędu ds. Planowania przestrzeni Berlina) http://www.stadtentwicklung.berlin.de/umwelt/landschaftsplanung/strategie_stadtlandschaft/ [7.07.2013]

Na przykładach miast omówionych w dysertacji dostrzega się decydujący wpływ zieleni na kształtowanie procesów rewitalizacyjnych. Podnoszenie jakości struktury urbanistycznej poprzez wzbogacanie jej o tereny zieleni przyczynia się do podniesienia prestiżu miasta, aktywizuje do działań społeczność lokalną, a także wzbogaca walory kulturowe i przyrodnicze miasta, niejednokrotnie stając się miejscem o dużych walorach turystycznych.

7.3. Rola państwa i gminy w procesach rewitalizacji

Na podstawie opisanego przez autorkę modelu procesu rewitalizacji, a także porównań dokonanych na podstawie lokalnych programów rewitalizacji, należy określić rolę państwa i gminy jaką powinny pełnić w procesie rewitalizacji. Autorka dostrzega konieczność stworzenia przez władze państwowe właściwego ustawodawstwa i odpowiednich instytucji, które odpowiadałyby za tworzenie planów rozwoju i koordynowanie działań rewitalizacyjnych na terenie całego państwa.³⁷³ Ustawa powinna określać zasady realizacji programów rewitalizacji, szczegółowe rozwiązania w przypadku gospodarowania nieruchomościami na terenie objętym procesem, a także kwestię finansowego wsparcia dla gmin podejmujących się tego działania³⁷⁴. Wprowadzenie regulacji prawnej dotyczącej finansowania jest szczególnie ważne dla małych miast, które nie mają wystarczających środków finansowych, oraz którym nie udało się otrzymać wsparcia unijnego. Niezmiernie ważne jest więc utworzenie odpowiedniego funduszu krajowego, państwowych funduszy celowych, formuły partnerstwa publiczno – prywatnego, dzięki którym miasta nie byłyby zależne jedynie od środków własnych i unijnych³⁷⁵, a także wsparcie ze strony państwa dla kredytów udzielanym osobom wykupującym i remontującym mieszkania lub domy na terenie obszaru rewitalizacji. Istotne staje się także Powołanie Narodowego Programu Rewitalizacji Miast w drugiej połowie 2013 r. przez premiera Donalda Tuska,

³⁷³ Problem braku odpowiedniej ustawy sygnalizowali już specjaliści z zakresu rewitalizacji, min.: Skalski, Kozłowski, Wojnarowska, Wańkowicz, Muzioł-Węclawowicz, Guzik, Domański i inni.

³⁷⁴ Problem poruszono w rozdziale nr 5.3. „Bariery we wprowadzaniu programów rewitalizacji”.

³⁷⁵ W pracy jedynie nakreślono problemy i wskazano w zarysie rozwiązanie problemów prawnych i ekonomicznych, gdyż autorka nie jest specjalistą w tym zakresie.

oraz przeznaczenie na ten cel 25 mld zł ze środków Unii Europejskiej przyznawanych Polsce na lata 2014-2020. Dodatkowo zamierza szukać dodatkowych środków finansowych i współpracować z samorządami i partnerami prywatnymi. Premier ogłosił także starania o organizację międzynarodowej wystawy tematycznej - małego Expo w Łodzi poświęconej rewitalizacji miast (pierwszej w Europie Środkowo – Wschodniej)³⁷⁶. Nadrzędnym zaś celem powinno stać się stworzenie ustawy rewitalizacyjnej i wprowadzenie narzędzi chroniących przed gentryfikacją³⁷⁷.

Największa rola w procesie rewitalizacji przypada gminie. To ona powinna podjąć decyzję o przystąpieniu do procesu rewitalizacji. Sama lub z pomocą odpowiednich firm zewnętrznych powinna określić obszary kryzysowe wymagające odnowy. Zakres terytorialny działań jak również samo podjęcie działań rewitalizacyjnych powinno być przygotowane przez władze gminy w projekcie uchwały. Ważna pozostaje także kwestia finansowania procesu rewitalizacji i możliwość przeznaczenia środków z budżetu gminy. Na poziomie władz gminnych powinny także odbywać się przetargi na wykonywanie inwestycji, jak również praca przy miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego³⁷⁸. Działania te wiążą się także z konsultacjami społecznymi już od samego początku podjęcia działań. Dlatego obowiązkiem gminy jest informowanie społeczności lokalnych o podejmowanych działaniach a także umożliwienie percepcji społecznej³⁷⁹. Warunkiem właściwej realizacji procesu rewitalizacyjnego jest opracowanie przez gminę lokalnego programu rewitalizacji. Według autorki program ten powinien być konsultowany także z gminami sąsiednimi. Jest to istotne, gdyż może warunkować pobudzenie do działania gminy sąsiednie, nie spowoduje ograniczenia procesu tylko i wyłącznie do granic administracyjnych gminy, oraz bez uwzględnienia realiów

³⁷⁶ M. Wybieralski, *Tusk: rząd da 25 mld zł na rewitalizację miast. Eksperti: ważne, jak się te pieniądze rozplanuje*, tekst dostępny [na:] http://wyborcza.pl/1,75478,14697770,Tusk_rzad_da_25_mld_zl_na_rewitalizacje_miast_Eksperti_.html z dnia 2.11.2013.

³⁷⁷ Gentryfikacja to przejmowanie i renowacja dzielnic przez zamożniejszą część społeczeństwa i wypieranie z niej klasy niższej na skutek np. podniesionych cen czynszu lub cen w okolicznych sklepach.

³⁷⁸ Kwestią dyskusyjną w zasadach obecnie odbywających się przetargów pozostaje cena, jako jedyne kryterium oferty i nieuwzględnianie kompetencji i jakości usług proponowanych przez wykonawcę.

³⁷⁹ Szerzej problem percepcji społecznej omówiony został w podrozdziale 5.2.4. „Procesy partycypacji społecznej w rewitalizacji”.

sąsiadów, można wygenerować wiele konfliktów i patologii. Na gminie powinien także spoczywać obowiązek stałego monitorowania procesu rewitalizacyjnego, jak również ocena wykonanych prac, badania po ich przeprowadzeniu i dalsze obserwacje. W kontekście tego rozdziału należy także wspomnieć o jednostkowym czynniku ludzkim, wymykającym się wszelkim procedurom i strategiom, tj. osobom zaangażowanym ponadstandardowo w realizację swoich obowiązków (na przykładzie Lanckorony A. Mitkowska i Z. Oszacka). Dzięki takiemu zaangażowaniu można mówić o sukcesie działań rewitalizacyjnych.

7.4. Konkluzje

Podsumowując badania nad rolą zieleni w procesie rewitalizacji miast należy stwierdzić, że aby zieleni mogła pełnić funkcje rekreacyjne i wypoczynkowe w mieście, stanowić o jego tożsamości i czynić go atrakcyjnym powinny być spełnione określone warunki z zakresu samego procesu rewitalizacji.

Podstawowym warunkiem w jest zrozumienie pojęcia *rewitalizacja* przez władze miast oraz społeczność mieszkańców. Rewitalizacja to nie powszechnie rozumiany „remont”, ale proces odnowy przestrzeni zdiagnozowanych jako zdegradowane. Polega on na zmianach w płaszczyźnie ekonomicznej, społecznej, środowiskowej i innych, a bodźcem do tych działań mogą być procesy modernizacji i odnowy architektury i krajobrazu. Autorka zgadza się ze stwierdzeniem W. Siemińskiego, że rewitalizować można obszar, a nie budynek, drogę czy pałac, oraz że rewitalizacja nie stanowi jedynie podniesienie standardu i przywrócenie do życia dużego obszaru, ale też ludzi i gospodarki³⁸⁰. Nieprawidłowa interpretacja pojęcia mogła mieć podstawę w tym, że wprowadzane zmiany w krajobrazie i architekturze są najbardziej widoczne przez mieszkańców.

Procesy rewitalizacji wymagają odpowiedniej ustawy. Jej brak przyczynia się niejednokrotnie do zaniechania procesu w związku z brakiem środków

³⁸⁰ Na podstawie wywiadu z W. Siemińskim z Instytutu Gospodarki Przestrzennej i Mieszkaniowej w Warszawie. W „Polskim Radio” pod tytułem *Unia da miliardy na rewitalizację polskich miast* z dnia 15.12.2013.

finansowych. Pomoc państwa wiąże się także z nadzorowaniem i koordynacją działań rewitalizacyjnych. Brak informacji od gmin o obszarach zdegradowanych, powoduje rozproszenie się tych procesów. Do obowiązków władz miast i gmin należy także dbałość o partycypację społeczną na etapie powstawania procesu rewitalizacji. Celem władz powinno stać się zachęcanie społeczności lokalnych do współdziałania w procesie. Niestety zauważa się, że konsultacje społeczne przebiegają zbyt szybko, w sposób niedbały, bez odpowiedniego nakładu pracy i czasu. Rezultatem tego jest brak zaufania ze strony mieszkańców oraz nieidentyfikowanie się z nowo powstałą przestrzenią, co w konsekwencji może rodzić konflikty, niezadowolenie, oraz niejednokrotnie dewastacje nowo powstałej przestrzeni.

Działanie rewitalizacyjne powinny opierać się na zasadzie rozwoju zrównoważonego i zmierzać do ochrony różnych rodzajów krajobrazów komponowanych, uwzględniając przy tym ich wartości przyrodnicze i kulturowe³⁸¹. W myśl tych zasad ważne jest realizowanie polityki polegającej na odnowie lub ponownym zagospodarowaniu przestrzeni już zurbanizowanej, zanim przystąpi się do działań zmierzających do wykorzystania nowych terenów³⁸². Punktem wyjściowym dla rewitalizacji to zachowanie tradycji miejsca, a działania kreacyjne powinny zachowywać autentyzm formy poprzez nawiązywanie do zastanych, istniejących elementów, kształtów i form³⁸³, oraz zmierzać do kreowania specyficznego, lokalnego charakteru przestrzeni³⁸⁴. Zagrożeniem dla zrównoważonego rozwoju jest chaos przestrzenny, często potęgowany przez zjawisko suburbanizacji. Proces rewitalizacji może mu zapobiec poprzez zagospodarowywanie pustostanów i przestrzeni wcześniej użytkowanych.

Ważną rolę w procesie odgrywa edukacja oraz podnoszenie świadomości mieszkańców miast, związane z kształtowaniem przestrzeni miejskiej. Szczególną rolę w tych działaniach powinni odgrywać urbaniści i architekci krajobrazu, ważne jest doświadczenia i wiedza specjalistów w

³⁸¹ Mitkowska, Łakomy, *Ochrona obiektów ... op. cit.*, s.75.

³⁸² Wiśniewska, *Krajobraz ... op. cit.*, s. 237.

³⁸³ Mitkowska, Łakomy, *Ochrona obiektów ... op. cit.*, s.77-78.

³⁸⁴ Z. Paszkowski, współpraca G. Schneider – Skalska, E. Węclawowicz – Biłska, *Tendencje w rozwoju polskiej urbanizacji* [w:] „Przestrzeń ... op. cit.”, s.26.

związku z zapobieganiem nieprzemyślanych decyzji związanych z wykorzystywaniem terenów cennych przyrodniczo pod zabudowę, a także przy kreowaniu nowych przestrzeni. Wydaje się to niezwykle istotne także w działaniach rewitalizacyjnych w przestrzeniach z zielenią kilkudziesięcioletnią. Zauważalny jest problem nieuwzględniania starych drzew w nowych projektach, tworząc tym samym „betonowe pustynie”.

Szukając odpowiedzi na pytanie: dlaczego tak niewiele terenów poindustrialnych w Polsce jest przeznaczonych na parki i ogrody, autorka uważa, iż tereny zieleni, są „piętą Achillesową” współczesnych miast, a przede wszystkim władz miejskich i lokalnych, które powinny promować ten rodzaj zagospodarowania przestrzeni, ponieważ jest on w rzeczywistości potencjałem rodzącym korzyści ekologiczne, ekonomiczne, społeczne i estetyczne.

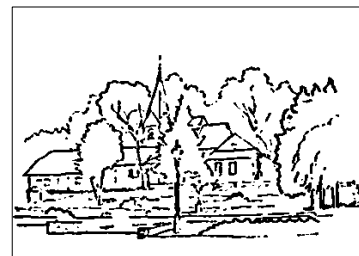
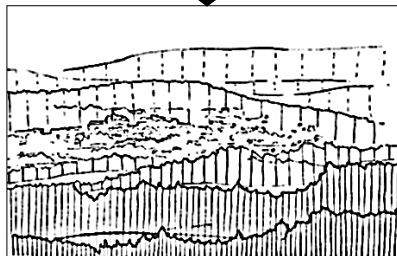
**Systemy zieleni w strukturze urbanistycznej rewitalizowanego miasta
w integralnym zespoleniu zabudowy i roślinności**

ROZPLANOWANIE

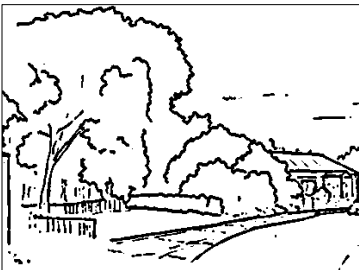
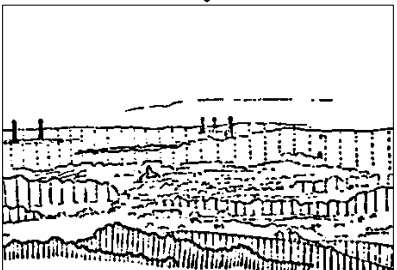
PANORAMY

WNĘTRZA

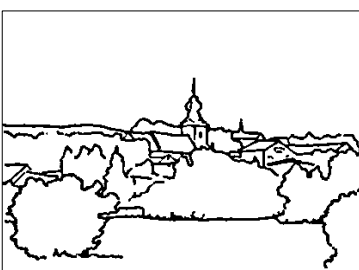
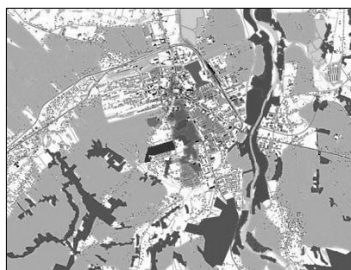
LANCKORONA

SKAWINA

WADOWICE

Ryc. D. Systemy zieleni w strukturze urbanistycznej rewitalizowanego miasta w integralnym zespoleniu zabudowy i roślinności, oprac. M. Wilkosz-Mamcarczyk

Bibliografia

- [1] A. Baranowski, *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Wydaw. Politechniki Gdańskiej, Gdańsk 1998.
- [2] D. Bartoszewicz, *Berlińska nauka z blokowisk do Warszawy*, tekst dostępny [na:] http://warszawa.gazeta.pl/warszawa/1,34889,6465332,Berlińska_nauczka_z_blokowisk_dla_Warszawy.html [20.07.2013].
- [3] *Berlin: Model project of ecological urban renewal in Berlin-Kreuzberg*, tekst dostępny [na:] <http://infohouse.p2ric.org/ref/24/23426.htm> [6.07.2013].
- [4] P. Bigaj, *Geneza twórczego pluralizmu we współczesnej architekturze - quo vadis architekturo?* Czasopismo techniczne z. 15. Architektura z. 7-A2, PK, Kraków 2010.
- [5] A. Bighorse, *The Highline: past and present* tekst dostępny [na:] <http://www.gsd.harvard.edu/pbcote/courses/archive/2010/gsd6447/bighorse/> [10.11.2013].
- [6] A. Billert, *Kolejne przechytrzenia Unii Europejskiej – umyć się unijnymi pieniędzmi, ale nie zmoczyć Kartą Lipską* tekst dostępny [na:] http://www.forumrewitalizacji.pl/uploads/file/rewitalizacja_o_bariarach/A.Billert-Komentarz-politykamiejska.pdf [7.07.2013].
- [7] A. Billert, *Polityka rozwoju i rewitalizacja miast w Polsce, na tle standardów unijnych w zakresie planowania*, praca dostępna tekst dostępny [na:] <http://www.urbanistyka.info/content/polityka-rozwoju-i-rewitalizacja-miast-w-polsce-na-tle-standard%C3%B3w-unijnych-w-zakresie-planow> [12.07.2013].
- [8] A. Billert, *Współczesne problemy rozwoju i rewitalizacji. Lokalny Program Rewitalizacji – Nowy instrument dla zintegrowanego planowania i wdrażania rozwoju i rewitalizacji miast* [w:] „Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych, tom II, Zielona Góra 2006.
- [9] T. Biliński, *Rewitalizacja obszarów miejskich instrument strategii rozwoju miasta*, [w:] „Renowacja budynków i modernizacja obszarów zabudowanych”, tom I, red. T. Biliński, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005.
- [10] M. Binelli, *How Detroit Became the World Capitol of Staring at Abandoned Old Buildings*, [w:] New York Times (wersja elektroniczna) tekst dostępny [na:] http://www.nytimes.com/2012/11/11/magazine/how-detroit-became-the-world-capital-of-staring-at-abandoned-old-buildings.html?pagewanted=all&_r=0, [13.10.2013].
- [11] J. Bogdanowski, *Architektura krajobrazu*, Wydaw. PWN, Warszawa-Kraków 1981.
- [12] J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich i Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Oddział w Krakowie, Komisja Urbanistyki i Architektury, Wrocław Warszawa Kraków Gdańsk 1976.

- [13] J. Bogdanowski, *Metoda jednostek i wnętr architektoniczno-krajobrazowych (JARK-WAK) w studiach i projektowaniu*, wydanie czwarte, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 1999.
- [14] A. Böhm, *O budowie i synergii wnętr urbanistycznych*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1981.
- [15] *Britzer Garten*, tekst dostępny na oficjalnej stronie parku [na:] <http://www.gruen-berlin.de/parks-gaerten/britzer-garten/uebersicht/daten-zahlen-fakten/> [13.07.2013].
- [16] A. Ciążela, *Antycypacja idei „rozwoju trwałego i zrównoważonego” w koncepcji „nowego humanizmu” Aurelio Peccei* [w:] „Problemy ekorozwoju. Studia filozoficzno-socjologiczne”, Polska Akademia Nauk, Komitet Człowiek i Środowisko, 2007, vol. 2, Nr 1, Wydaw. Politechnika Lubelska, Lublin 2007.
- [17] P. Ciesiołka, *Zrównoważony rozwój w planowaniu strategicznym na poziomie lokalnym – przykład miasta Kościana*, [w:] „Praktyczne aspekty badań regionalnych”, P. Churski (red), vol. II., Biuletyn IGSEiGP UAM nr 8, Poznań 2009.
- [18] *Christiania's green plan*, tekst dostępny [na:] <http://archivio.eddyburg.it/article/articleview/7132/1/229> [9.03.2014].
- [19] *Czerwona Księga Karpat Polskich. Rośliny naczyniowe*, red. Zbigniew Mirek, Halina Piękoś-Mirkowa, wydaw. Instytutu Botaniki im. W. Szafera, Polska Akademia Nauk, Kraków 2008.
- [20] *Denmark Christiania: New challenges for Copenhagen's hippy zone*, tekst dostępny [na:] <http://www.bbc.co.uk/news/world-europe-14496193> [10.10.2013].
- [21] B. Domański, *Przekształcenia terenów przemysłowych w województwach śląskim i małopolskim – prawidłowości i uwarunkowania*, [w:] „Problemy przemian struktur przemysłowych w procesie wdrażania reguł gospodarki rynkowej”, Z. Ziolo (red.), Warszawa: Komisja Geografii Przemysłu PTG.
- [22] B. Domański, *Restrukturyzacja terenów przemysłowych w miastach*, [w:] „Rewitalizacja, Rehabilitacja. Restrukturyzacja. Odnowa miast”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Komunalnej Oddział w Krakowie, Wydawnictwo IGPIK, Kraków 2000.
- [23] B. Domański, K. Gwosdz, *Spojrzenie na problemy rewitalizacji miast w Polsce*, [w:] „Rewitalizacja miast polskich – diagnoza”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego i W. Jarczewskiego, tom 8, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010.
- [24] A. Drapella-Hermansdorfer, *Wielki Berlin Poszukiwanie krajobrazowej tożsamości miasta*, [w:] „Kształtowanie krajobrazu idee, strategie, realizacje cz. I”, Wydaw. Politechnika Wroclawska, Wrocław 2004.

- [25] A. Drapella Hermansdorfer, *Współczesny park miejski w Europie*, [w:] „Wizja rozwoju Wojewódzkiego Parku Kultury i Wypoczynku im. Gen. Jerzego Ziętka, materiały konferencyjne opublikowane na stronie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Śląskiego, Katowice, 2006, tekst dostępny [na:] http://www.slaskie.pl/wpkiw/pw_wpme_2.pdf, [8.07.2013].
- [26] A. Drapella-Hermansdorfer, *Zielone osie i zielone pierścienie Berlina*, [w:] „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych”, I/2005, Polska Akademia Nauk Oddział w Lublinie, Wydaw. Akademii Rolniczej w Lublinie, Lublin 2005.
- [27] A. Drapella-Hermansdorfer, P. Ogielski, *Zrównoważony Berlin. Różne spojrzenia na park miejski*, [w:] „Kształtowanie krajobrazu: idee, strategie, realizacje”, cz. I, Wyd. Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2004.
- [28] B. Dżon, *Wolne Miasto Christiania*, tekst dostępny [na:] <http://www.przeglad-tygodnik.pl/pl/artykul/wolne-miasto-christiania> [10.10.2013].
- [29] *Freshkills Park*, The Freshkills Park Alliance, tekst dostępny na oficjalnej stronie Parku [na:] <http://freshkillspark.org> [29.11.2014].
- [30] *Freshkills Park*, tekst dostępny [na:] oficjalnej stronie rządowej miasta Nowy Jork Parki i obiekty rekreacji : www.nycgovparks.org/park-features/freshkills-park [10.03.2014].
- [31] T. Freston, *You Are Now Leaving the European Union*, tekst dostępny [na:] <http://www.vanityfair.com/politics/2013/09/christiana-forty-years-copenhagen> [10.10.2013].
- [32] K. Gasidło, *Problemy przekształceń terenów przemysłowych*, Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, z. 37, Gliwice 1998.
- [33] G. Gil, *Wadowice w zapiskach klasztornych kronikarzy 1892-1945*, Wydaw. Wadowickie Centrum Kultury im. Marcina Wadowity, Wydaw. Grafikon, Wadowice 2002.
- [34] J. Gorgoń z zesp., *Technologie rewitalizacji i zagospodarowania terenów zdegradowanych, w tym przemysłowych*, Instytut Ekologii Terenów Uprzemysłowionych w Katowicach, Katowice 2009.
- [35] N. Grunsiok, *Squattersi kupili ziemię*, tekst dostępny [na:] http://www.dwutygodnik.krn.pl/artykuly/artykul/squattersi_kupili_ziemie_1455.html [30.10.2013].
- [36] M. Guździół, *Rewitalizacja jako uspołeczniony proces naprawy miast*, artykuł dostępny [na:] <http://web.archive.org/web/20070422025124/miejsca.org/2007/rewitalizacja-miast/> [6.07.2013].
- [37] A. Gulińska, Z. Basista, *Poprawa jakości życia*, [w:] „Czasopismo Techniczne” 6-A/2010, z14, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 2010.

- [38] J. Heydrych, *Od Lincolna do Obamy – problem niewolnictwa w USA*, [w:] „Przegląd Politologiczny” nr 4, 2008, Wydaw. Naukowe Instytutu Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM, Poznań 2008.
- [39] K. Hodor, *Zieleń i ogrody w krajobrazach miast (cz. 1, do XVIII w.)* [w:] „Historyczne i współczesne ogrody w krajobrazie miasta”, praca zbiorowa pod red. A. Mitkowskiej, K. Hodor, K. Łakomy, „Czasopismo Techniczne”, 6-A/2012 zeszyt 19 rok 109, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012.
- [40] K. Hodor, J. Klimek, Attempts and methods of revitalizing the centres of small localities. Selected examples, [w:] *Journal of Sustainable Architecture And Civil*, 2013.No.4(5), Technologija Knaunas 2013.
- [41] K. Hodor, M. Vogt, Projekt rewitalizacji jako narzędzie aktywizacji i odbudowy wartości na przykładzie otoczenia zamku wodnego Oberau, *The revitalisation project as a tool to revival and regenerate the object's value illustrated*, *Przestrzeń i forma* 21/2014.
- [42] K. Hodor, M. Vogt, *The Study of Revitalisation illustrated with an example of suburban Oberau*, red. Juchnowicz S., Jeleński T., Woźniak-Szpakiewicz E., „Tradition and Heritage in the contemporary Image of the City”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 2014.
- [43] A. Hubeny – Żukowska, *Park André Citroëna*, tekst dostępny [na:] <http://www.swiatrezydencji.pl/ogrody/architektura-ogrodowa/park-andre-citroena> [20.01.2014].
- [44] A. Jadach-Sepiolo, *Wdrażanie lokalnych strategii rewaloryzacji w oparciu o unikatowe zasoby*, 129 [w:], *Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją*, red. W. Rydzik, Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2009.
- [45] K. Janas, W. Jarczewski, *Model procesu rewitalizacji – poziom lokalny*, [w:] K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkowicz, „Model rewitalizacji miast”, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010
- [46] K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkowicz, *Model rewitalizacji miast*, [w:] K. Janas, W. Jarczewski, W. Wańkowicz, „Model rewitalizacji miast”, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010
- [47] K. Jakubowski, *W obliczu wyzwań zrównoważonego rozwoju*, tekst dostępny [na:] <http://e-czytelnia.abrys.pl/index.php?mod=tekst&id=15798> [31.03.2014].
- [48] M. Jarosz, *Słownik wyrazów obcych*, Wydaw. EUROPA, Wrocław 2001.
- [49] Ch. A. Jencks, *Architektura postmodernistyczna*, Arkady, Warszawa 1987.
- [50] R. Józwik, Różnorodność dziedzictwa kulturowego w programach turystycznych wielkich metropolii – na przykładzie Londynu, [w:] „Turystyka kulturowa”, red. prowadzący J. Borzyszkowski, nr 6/2014, Wydaw. KulTour.pl-Organizator Turystyki Kulturowej i Edukacyjnej, Poznań 2014.

- [51] J. Juja, S. Piotrowski, *Wyzwania i przeszkody rewitalizacji miast*, [w:] „Samorząd Terytorialny”, nr 11 (227), Wydaw. Wolters Kluwer SA, 2009.
- [52] A. Jurczak, *Wadowiczenie*, Wydaw. SCALbis, Wadowice 2012.
- [53] W. Kacprzyk, *Parki-oczekiwania społeczne*, [w:] „Zieleń miast i wsi współczesna i zabytkowa”, Wydanie drugie, Wydaw. Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sulechowie, Materiały konferencyjne Kalsk 2006, 2007.
- [54] T. Kaczmarek, *Rewitalizacja miast w Polsce na tle doświadczeń europejskich*, [w:] „Nowoczesne zarządzanie rozwojem miast”, pod red. A. Billerta, Collegium Polonicum, Projekt Tempus – Phare, Słubice 2001.
- [55] S. Kaczmarek, *Rewitalizacja terenów przemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2001.
- [56] R. J. Kadesz, *Badania marketingowe*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2008.
- [57] W. Kłowski, *Metodologiczne problemy rewitalizacji obszarów miejskich w kontekście poddziałania 3.3.1. ZPORR*, Bielsko – Biała 2004.
- [58] W. Kłowski, *Wymogi wobec Lokalnych Programów Rewitalizacji pod kątem ich zgodności z wymogami ZPORR* tekst dostępny [na:] http://www.umwd.dolnyslask.pl/fileadmin/user_upload/ZPORR/Konkursy/wymogi_lpr.pdf [18.07.2013].
- [59] E. Kipta, *Bariery systemowe rewitalizacji*, tekst dostępny [na:] http://www.forumrewitalizacji.pl/uploads/file/rewitalizacja_o-barierach/E.Kipta-Bariery-systemowe-rewitalizacji.pdf [26.10.2013].
- [60] B. Komar, *Współczesna jakość spółdzielczej przestrzeni osiedlowej w świetle zasad rozwoju zrównoważonego na wybranych przykładach*, monografia, Wydaw. Politechniki Śląskiej, Gliwice 2014.
- [61] W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych*, wydanie ósme z suplementem, Wydaw. Wiedza Powszechna, Warszawa 1971.
- [62] W. Kosiński, *Krajobraz małych miast a turystyka – silne i słabe strony* [w:] „Folia turistica”, nr 12, Wydaw. Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2002.
- [63] A.T. Kowalewski, *Rozwój zrównoważony w procesach urbanizacji*, [w:] „Nauka” 1/2005, Wydawnictwo Biuro Upowszechniania i Promocji Nauki Kancelarii PAN, 2005.
- [64] S. Kozłowski, A. Wojnarowska, *Rewitalizacja zdegradowanych obszarów miejskich. Zagadnienia teoretyczne*, Wydaw. Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2011.
- [65] J. Krasuski, *Historia Niemiec*, Wydaw. Zakład Narodowy im. Ossolińskich 2004.
- [66] J. Kronenberg, *Usługi ekosystemów w miastach* [w:] *Zrównoważony Rozwój* –

Zastosowanie 3, redakcja naukowa T. Bergier, J. Kronenberg, Wydaw. Fundacja Sendzimira, Kraków 2012.

- [67] M. Krupa, *Przemiany architektoniczne Skawiny w 2 poł. XIX i na początku XX wieku. Część I – zakłady przemysłowe* [w:] „Wiadomości konserwatorskie”, Seminarium „Stan i perspektywy ochrona dziedzictwa architektury i sztuki sakralnej”, Pismo Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, nr 35/2013, redaktor naczelny K. Kuśnierz, Wydaw. Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków.
- [68] M. Krupa, *Przemiany przestrzenne Skawiny na tle stosunków gospodarczych w pierwszej połowie XIX wieku*, [w:] „Czasopismo Inżynierii Łądowej Środowiska i Architektury”, ICEEA, t. XXX, z. 60 (4/13), redaktor naczelny P. Koszelnik, Wydaw. Oficyna Wydawnicza Politechniki Rzeszowskiej, Rzeszów 2013.
- [69] M. Krupa, *Rozwój przestrzenny i architektura Skawiny w XIX w. i w 1 połowie XX w.*, rozprawa doktorska obroniona w 2012 r. na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej, promotor pracy: J. Gyurkovich.
- [70] D. Kuśnierz – Krupa, *Skawina w średniowieczu zagadnienia urbanistyczno – architektoniczne*, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 2012.
- [71] *Lanckorona. Miasteczko na wzgórzu*, (praca zesp., red. D. Zaręba, Wydaw. Amistad Sp. z o. o. – Pion Wydawniczy Wydawnictwo Bezdroża, Wydanie IV, Kraków 2007.
- [72] J. K. Lenartowicz, *Słownik psychologii architektury dla studentów architektury*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1997.
- [73] K. Łakomy, *Genius loci w sztuce ogrodowej (aspekty historyczne i współczesne)*, [w:] „Genius loci w sztuce ogrodowej – aspekty historyczne i współczesne”, praca zbiorowa pod redakcją A. Mitkowskiej, Z. Mirka, K. Hodor, Czasopismo Techniczne 5-A/2010, zeszyt 13, rok 107, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2010.
- [74] E. Małachowicz, *Konserwacja i rewaloryzacja architektury w środowisku kulturowym*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 2007.
- [75] L. Majdecki, *Historia ogrodów, tom 2, Od XVIII wieku do współczesności*, zmiany i uzupełnienia A. Majdecka - Strzeżek, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- [76] P. Mardyla, *Parafia świętych apostołów Szymona i Judy Tadeusza w Skawinie 650 lat historii*, Wydaw. Czuwajmy, Kraków 2014.
- [77] E. Mazur – Wierzbicka, *Zrównoważony rozwój w Polsce na tle krajów Unii Europejskiej*, Wydaw. Volumina, Szczecin 2013.
- [78] P. Milewski, *Detroit, upadek miasta motorów*, test dostępny [na:] <http://swiat.newsweek.pl/detroit--upadek-miasta-motorow,106851,1,1.html> [28.11.2013].

- [79] *Millenium Park History*, tekst dostępny na oficjalnej stronie miasta Chicago [na:] http://www.cityofchicago.org/city/en/depts/dca/supp_info/millennium_park_history.html [30.03.2014].
- [80] A. Mitkowska, *Aktywizacja turystyczna Lanckorony wobec wpisu krajobrazu komponowanego Kalwarii Zebrzydowskiej na Listę Światowego Dziedzictwa*, [w:] „Folia turistica”, nr 12, Wydaw. Akademii Wychowania Fizycznego w Krakowie, Kraków 2002.
- [81] A. Mitkowska, *Architekt krajobrazu w służbie ludności lokalnego mikroregionu*, [w:] „Oblicza dobra”. Sympozja 2 – Wydaw. Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, Kraków 2007.
- [82] A. Mitkowska, *Góra Lanckorońska, rekreacyjny park leśny z naturalnego rozwoju*; ref. wygłoszony na XIII Konferencji Naukowej z zakresu sztuki ogrodowej i dendrologii historycznej, nt. „Ogrody dendrologiczne”; Kraków 9 listopada 2006; zorganizowanej przez Zakład Sztuki Ogrodowej i Terenów Zielonych Instytutu Architektury Krajobrazu PK, Sekcję Sztuki i Architektury Ogrodowej KUiA O/PAN w Krakowie, Instytut Botaniki im. W. Szafera, PAN Kraków.
- [83] A. Mitkowska, *Historia sztuki dla studentów „architektury krajobrazu” (nurty stylowe w architekturze, urbanistyce i krajobrazach znaczące dla współczesnego projektowania krajobrazowego)*, tom I. „Od prehistorii, poprzez kultury starożytne, wczesne chrześcijaństwo, do końca średniowiecza”, (praca niepublikowana - w opracowaniu), Kraków 2014-2015.
- [84] A. Mitkowska, *Koncepcja krajobrazowej rewaloryzacji średniowiecznego rynku w Lanckoronie (gmina wiejska)*, [w:] „Współczesne problemy ochrony krajobrazu”, red. M. Kucharczyk, Zarząd Zespołu Lubelskich Parków Krajobrazowych, Lublin 2004.
- [85] A. Mitkowska, K. Łakomy, *Ochrona obiektów krajobrazowych i ogrodowych z uwzględnieniem tradycyjnych wartości kulturowo-przyrodniczych poprzez odczytanie i eksponowanie „genius loci”* [w:] „Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce” (praca zbiorowa pod red. B. Szmygina) Międzynarodowa Rada Ochrony Zabytków ICOMOS, Politechnika Lubelska, Wydaw. Politechniki Lubelskiej, Warszawa – Lublin 2008.
- [86] A. Mitkowska (z zespołem), *Model postępowania konserwatorskiego dla zdewastowanych założeń ogrodowych przejmowanych przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu*, „Studia i Materiały”, „Ogrody”, 2 (8), Wydaw. Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Warszawa 1994.
- [87] A. Mitkowska, *Ogród przydomowy jako odzwierciedlenie tradycji miejsca (na przykładzie Lanckorony)*, [w:] „Ogród za oknem, w poszukiwaniu formy”, Wydaw. Sztuka Ogrodu Sztuka Krajobrazu, Warszawa 2009.
- [88] A. Mitkowska, *Polskie Kalwarie*, Wydaw. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław, Warszawa, Kraków, Wrocław 2003.
- [89] A. Mitkowska, *Rozważania o wartościowaniu ogrodów zabytkowych dla ich*

- ochrony i konserwacji*, [w:] "Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków", praca zbiorowa pod redakcją Bogusława Szmygina, Wydaw. Politechniki Lubelskiej – PKN ICOMOS, Lublin 2012.
- [90] A. Mitkowska, *Rynek Lanckoroński w kontekście krajobrazowym*, referat na sesję 650-lecia Lanckorony i 50-lecia Towarzystwa Przyjaciół Lanckorony, Lanckorona 2012, tekst złożony do druku.
- [91] A. Mitkowska, *Układy urbanistyczne uwarunkowane szczególnego typu kompozycją ogrodową lub tradycją miejsca*, [w:] „Strategie rewaloryzacji miast w Polsce i w innych krajach”, Wydaw. Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, „Studia i Materiały”, „Krajobrazy”, Warszawa 2000.
- [92] *Monografia Skawiny 650 lat tradycji*, praca zbiorowa, red. prowadzący M. Turkawska, Wydaw. Urząd Miasta i Gminy w Skawinie, Wydawnictwo PROMO, Skawina 2014.
- [93] Z. Myczkowski, *Krajobraz wyrazem tożsamości w wybranych obszarach w Polsce*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003.
- [94] Z. Myczkowski, K. Forczek – Brataniec, *Wizualne aspekty tożsamości miejsca – konflikty*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, 2007 [w:] „Czasopismo Techniczne”, z.10, Architektura z.5.A, Kraków 2007.
- [95] K. Pawłowska, *Idea swojskości w urbanistyce i architekturze miejskiej*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 1996.
- [96] K. Pawłowska, *Konflikty wokół ochrony i kształtowania krajobrazu oraz sposoby ich rozwiązywania* [w:] *Czasopismo Techniczne. Architektura*, R. 104, z. 5-A, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2007.
- [97] K. Pawłowska, M. Swaryczewska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- [98] K. Pawłowska, *Partycypacja społeczna w podejmowaniu decyzji dotyczących przyrody w mieście* [w:] „Zrównoważony rozwój – Zastosowania”, nr 3/2010, red. T. Bergier, J. Kronenberg, Wydaw. Fundacja Sendzimira, Kraków 2012.
- [99] K. Pawłowska, *Przeciwdziałanie konfliktom wokół ochrony i kształtowania krajobrazu: partycypacja społeczna*, debata publiczna, negocjacje, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008.
- [100] A. Pawłowski, L. Pawłowski, *Zrównoważony rozwój we współczesnej cywilizacji, cz. 1: Środowisko, a zrównoważony rozwój*, [w:] „Problemy ekorozwoju – Problems of sustainable development”, 2008, vol. 3, No 1;
- [101] K. Pluta, *Przestrzenie publiczne miast europejskich. Projektowanie urbanistyczne*, Wydaw. Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2014.

- [102] E. Pietrzyk-Sokulska, *Zbiorniki wodne w wyrobiskach pogórnicych - nowy element atrakcyjności krajobrazu miasta*, [w:] „Krajobraz a turystyka”, Praca Komisji Krajobrazu Kulturowego, Nr 14. Komisja Krajobrazu Kulturowego PTG, Sosnowiec 2010.
- [103] R. Pisera, *Mieszkanie dla dewelopera*, [w:] „Wprost”, nr 46, 12-17 listopada 2013
- [104] *Podręcznik rewitalizacji. Zasady procedury i metody działania współczesnych procesów rewitalizacji*, red. A. Billert, Urząd Mieszkalnictwa i Rozwoju Miast, Warszawa 2003.
- [105] J. Pokorski, A. Siwiec, *Kształtowanie terenów zieleni*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1983.
- [106] *Przestrzeń życia Polaków*, raport opracowany przez zespół niezależnych ekspertów, koncepcja i koordynacja całości J. Sepioł, tekst dostępny [na:] www.sarp.org.pl.
- [107] J. Rajman, *Średniowieczne Wadowice na tle osadnictwa nad Skawą i Wieprzanką*, [w:] „Wadowice Studia z dziejów miasta”, redakcja pod kierownictwem A. Nowakowskiego, Wydaw. Rada Miejska i Zarząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 1997.
- [108] *Rewitalizacja miast w Wielkiej Brytanii*, praca zbiorowa pod red. R. Guzika, tom 1, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2009.
- [109] M. Riha, *Parc Andre Citroen South of Paris, France Landscape Architects: Giles Clement & Alan Provost*, tekst dostępny [na:] http://www.larch.umd.edu/dsw/larc_263_examples/parc_andre_citroen_site.pdf [22.01.2014].
- [110] M. Rzeszutarska-Pałka, *Rewitalizacja zieleni osiedlowej szansą dla dwudziestowiecznych blokowisk?*, [w:] „Czasopismo Techniczne”, 1-A/2/2012 zeszyt 1, Rok 109, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012.
- [111] W. Rydzik, *Organizacja zarządzania procesami rewitalizacji* [w:] „Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją”, red. W. Rydzik Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2009.
- [112] G. Schneider-Skalska, *Projektowanie zrównoważone – zbliżenie do realizacji* [w:] „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, z. 3-A /2007, Kraków 2007.
- [113] G. Schneider-Skalska, *Zrównoważone środowisko mieszkaniowe społeczne – oszczędne – piękne*, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012.
- [114] M. Siwiec-Cielebon, *Park Miejski w Wadowicach*, tekst dostępny [na:] <http://www.google.pl/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCIQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.wadowice.pl%2Fplik.php%3Fid%3D508&ei=KaHUVKQqKMLtaprnfgH&usq=AFQjCNH0SEZI3xiKXnvxDvaHEOMKkGw4kw&sig2=hFi3-tJK-3OJeCrrjdVRcQ&bvm=bv.85464276,d.d2s>

- [115] K. M. Skalski, *O budowie systemu rewitalizacji dawnych dzielnic miejskich*, Wydaw. Krakowski Instytut Nieruchomości, Kraków 1996.
- [116] K. Skalski, *Rewitalizacja w Polsce po roku 2009, a rozwój dydaktyki dla zarządzania tym procesem*, [w:] „O budowie metod rewitalizacji w Polsce-aspekty wybrane”, red K. Skalski, UJ, Kraków 2010.
- [117] *Skawina. Studium historyczno-urbanistyczne*, t. I, opr. S. Rusińska (z zespołem), Kraków 1978-1979, maszynopis w posiadaniu Towarzystwa Przyjaciół Skawiny.
- [118] *Skawina Zarys dziejów miasta*, praca zbiorowa pod red. R. Świątko, Wydaw. PROMO, Skawina 2006.
- [119] B. Skrzypczak, *Wstęp*, [w:] „Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego, wydanie I, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy Radom, 2011.
- [120] *Słownik historyczno – geograficzny ziem polskich w średniowieczu*, Edycja elektroniczna, red. ogólna T. Jurek, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk 2010-2012, tekst dostępny [na:] <http://www.slownik.ihpan.edu.pl/search.php?id=8755>, [26.07.2014].
- [121] *Słownik łacińsko-polski*, wg Słownika H. Mengego i H. Kopii, opracowany przez K. Kumanieckiego, Wydaw. Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2000.
- [122] A. Siemionow, *Ziemia Wadowicka, Monografia turystyczno-krajoznawcza*, Komisja Turystyki Górskiej Oddziału PTTK „Ziemia Wadowicka”, Wadowice 1984.
- [123] M. Siewniak, A. Mitkowska, *Tezaurusz sztuki ogrodowej*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 1997/1998.
- [124] P. Smith, *Promenade Plantée Parkway, the Highline Park in Paris*, tekst dostępny [na:] <http://www.localnomad.com/en/blog/2013/02/13/promenade-plantee-parkway-the-highline-park-in-paris/> [20.11.2013].
- [125] M. Stalmarsk, *Detroit. Amerykańska legenda w drodze z piekła do nieba i z powrotem*, Wydaw. Warszawska Firma Wydawnicza s.c., Warszawa 2013.
- [126] G. Studnicki, *Zarys dziejów oświaty i szkolnictwa w Wadowicach*, Wydaw. Grafikon, Wadowice 1996.
- [127] L. Świątek, J. Charytonowicz, *Recykling przestrzeni cz. II*, [w:] „Recykling” nr 7-8, 2004, Wydaw. ABRYŚ Sp. z o. o., Wydawnictwa Komunalne.
- [128] M. Szczepański, A. Śliz, *Rewitalizacja i mobilizacja społeczna – zarys problematyki* [w:] „Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego”, red. Bohdan Skrzypczak, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii i Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2011.
- [129] A. Sztando, *Gospodarcza płaszczyzna programów rewitalizacji obszarów*

- miejskich*, [w:], Studia miejskie. Koncepcje i instrumenty zarządzania procesami rozwoju i rewitalizacji miast", praca pod redakcją: J. Słodczyk, E. Szafranek, wydaw. Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010
- [130] A. Szulc, *Zielone Miasto. Zieleń przy ulicach*, Wydaw. Agencja Promocji Zieleni, Warszawa 2013.
- [131] A. Szymańska, D. Dziedzic, *Conjoint analysis jako metoda analizy preferencji konsumentów* [w:] „Zeszyty naukowe AE w Krakowie”, nr 680, 2005, Wydaw. Akademii Ekonomicznej w Krakowie.
- [132] F. Targowska, *Projekty i programy rewitalizacji w latach 2000-2006 – Studium przypadków*, Stowarzyszenie Forum Rewitalizacji, Kraków 2006.
- [133] T. Topczewska, *Rewitalizacja miast w polityce państwa* [w:] „Człowiek i środowisko”, nr 1-2/2007, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Mieszkalnictwa, Warszawa 2007.
- [134] P. Trębacz, *Kurczenie się miasta na przykładzie Detroit*, [w:] "TeKa Komisji Architektury i Studiów Krajobrazowych Oddziału PAN w Lublinie, Lublin 2013.
- [135] *Trwały rozwój polskich miast nowym wyzwaniem dla planowania i zarządzania przestrzenią*, pr. zbiorowa, red. E. Heczko-Hyłowa, Kraków 2001.
- [136] *Wadowice Studia z dziejów miasta*, red. A. Nowakowski, Wydaw. Rada Miejska i Zarząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 1997.
- [137] W. Wańkowicz, *Modele rewitalizacji, Ujęcie krajowe i regionalne* [w:] Janas, Jarczewski, Wańkowicz, „Model rewitalizacji miast” Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010.
- [138] W. Wańkowicz, *Rewitalizacja i planowanie stref społecznie wykluczonych. Poradnik*, Wydaw. Instytut Rozwoju Miast, Kraków 2011.
- [139] W. Waśniewska, *Krajobraz miejski: odnowa i kreacja w procesie odnowy*, Wydaw. Politechniki Łódzkiej, Łódź 2012.
- [140] A. F. C. Wallace, *Revitalization Movements*, [w:] „American Anthropologist”, New Series Vol. 58. No. 2 (Apr., 1956), Wydaw. Blackwell Publishing on behalf of the American Anthropological Association.
- [141] K. Wątor – Kmita, *Park Miejski im. Józefa Piłsudskiego w Skawinie*, Informator nr 66, Towarzystwo Przyjaciół Skawiny Centrum Kultury i Sportu, Skawina 2009.
- [142] K. Wątor-Kmita, *Rekreacja w Skawinie, czyli „W zdrowym ciele zdrowy duch”*, [w:] „Informator Towarzystwa Przyjaciół Skawiny”, nr 68, grudzień 2009, Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Skawiny, Skawina 2009.
- [143] S. Wehle-Strzelecka, *Architektura słoneczna w zrównoważonym środowisku mieszkaniowym*, monografia 312, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, seria Architektura, Kraków 2004.

- [144] S. Wehle-Strzelecka, *Współczesne tendencje w przekształcaniu terenów śródmiejskich w aspekcie ekologii miasta* [w:] „Czasopismo Techniczne”. Architektura, R. 105, z. 4-A, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008.
- [145] J. Węgrzynowicz – Becker, *Nowoczesne parki Paryża*, cz. 2, tekst dostępny [na:] <http://www.architekturakrajobrazu.info/przestrze-miejska/141/1662-nowoczesne-parki-paryza-cz2> [20.01.2014].
- [146] K. Wielgus, S. Wielgus, *Twierdza Konfederatów Barskich w Lanckoronie, wytyczne kierunkowe dla programu funkcjonalno-użytkowego rewaloryzacji zespołu fortyfikacyjnego Góry Zamkowej w Lanckoronie - obiektu UNESCO*, tekst dostępny [na:] <http://www.jezioromucharskie.pl/pl/turystyka/twierdza-konfederatow-barskich-w-lanckoronie/twierdza-konfederatow-barskich-w-lanckoronie> [20.01.2015].
- [147] M. Wierzchowski, *Koncepcje i instrumenty planowania i prowadzenia procesów rewitalizacji*, [w:] „Aspekty prawne i organizacyjne zarządzania rewitalizacją”, tom 6, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2009.
- [148] M. Z. Wilczkiewicz, *Kierunki rozwoju architektury krajobrazu w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, Kraków 2013.
- [149] M. Wilczkiewicz, *Wprowadzenie zieleni komponowanej metodą na rewitalizację obszarów miejskich przemysłowych na przykładzie nowojorskich parków: High Line Park, Brooklyn Bridge Park i Freshkills Park*, [w:] „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, 6-A/2012, zeszyt 19, rok 109.
- [150] W. Wiśniewska, *Krajobraz miejski: odnowa i kreacja w procesie odnowy*, Wydaw. Politechniki Łódzkiej, Łódź, 2012.
- [151] M. Wołoszyn, *Ujmowanie - kształtowanie przestrzeni wewnątrz kwartałów zabudowy czynszowej*, [w:] „Przestrzeń i Forma” – czasopismo naukowo-dydaktyczne, nr 10/2008, Wydaw. Hogben.
- [152] K. Wódz, *Organizacja pracy ze społecznością lokalną*, [w:] „Rewitalizacja społeczna od aktywizacji do rozwoju lokalnego”, red. B. Skrzypczak, Wydaw. Naukowe Instytutu Technologii i Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, Katowice 2011.
- [153] K. Wrana, *Rewitalizacja przemysłowych przestrzeni symbolicznych miasta*, tekst dostępny [na:] <http://ssr.slaskie.pl/zalaczniki/2012/02/02/1328171968.pdf>, [01.08.2013].
- [154] M. Wybieralski, *Tusk: rząd da 25 mld zł na rewitalizację miast. Eksperci: ważne, jak się te pieniądze rozplanuje*, tekst dostępny [na:] http://wyborcza.pl/1,75478,14697770,Tusk_rzad_da_25_mld_zl_na_rewitalizacje_miast__Eksperci_.html z dnia 2.11.2013.
- [155] A. Zachariasz, *Nowoczesna architektura krajobrazu – współczesne parki i place*, „Czasopismo Techniczne”, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, zeszyt 4-A/2007, Kraków 2007.

- [156] A. Zachariasz, *Parki miejskie jako ważny element przestrzeni publicznych współczesnego miasta*, [w:] „Przestrzeń publiczna współczesnych miast”, vol. 2, Czasopismo Techniczne, Wydaw. Politechniki Krakowskiej, z. 9-a/2005.
- [157] A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy ze szczególnym uwzględnieniem roli parków publicznych*, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 2006.
- [158] W. Zin, A. Kadłuczka, K. Kuśnierz, *Wadowice miasto Jana Pawła II*, Wydaw. DjaF, Kraków 1997.
- [159] J. Zinkow, *Wadowice i okolice. Przewodnik monograficzny*, Wydaw. Grafikon, Wadowice 2001.
- [160] J. Zinkow, *Wokół Kalwarii Zebrzydowskiej i Lanckorony. Przewodnik monograficzny*, Wydaw. Calvarianum, Kalwaria Zebrzydowska 2000.
- [161] Z. Ziobrowski, *Urbanistyczny aspekt rewitalizacji*, [w:] „Rewitalizacja miast polskich – diagnoza”, praca zbiorowa pod red. Z. Ziobrowskiego i W. Jarczewskiego, Wydaw. Instytutu Rozwoju Miast, Kraków 2010, tom 8
- [162] Z. K. Zuziak, *Strategie rewitalizacji przestrzeni śródmiejskiej*, Monografia 236, Seria Architektura, Wydaw. Politechnika Krakowska, Kraków 1998.
- [163] K. Żółciak, J. Żółciak, *Park im. Wojciecha Bednarskiego*, seria: Parki Krakowa, Wydaw. Ośrodka Kultury im. Cypriana Kamila Norwida, Kraków 2007.

Strony internetowe:

- [1] www.iba.nrw.de/iba/main.htm (oficjalna strona IBA) [10.03.2014]
- [2] <http://www.dzierzoniow.pl/pl/page/rewitalizacja>[1.11.2014]. Strona internetowa Urzędu Miasta Dzierżoniów
- [3] <http://www.poznan.pl/mim/s8a/gra-strategiczna-re-wita-ostrowek,p,1025,5634,14145.html> [1.11.2014]. strona Urzędu Miasta Poznań
- [4] <http://www.nowysacz.pl/miasto-kwiatlw> strona Urzędu Miasta Nowy Sącz: [8.09.2014].

Dokumenty:

- [1] Agenda Terytorialna Unii Europejskiej. W kierunku bardziej konkurencyjnej i zrównoważonej Europy zróżnicowanych regionów. Zaakceptowany na Nieformalnym Spotkaniu Ministrów ds. Rozwoju Miast i Spójności

- Terytorialnej w Lipsku w dniach 24/25 maja 2007, http://www.mrr.gov.pl/aktualnosci/polityka_rozwoju/Documents/50bc25488f3744b3bbf12547979065f9wersjapolska1.pdf [1.06.2013].
- [2] Dane GUS, dostępne [na]
http://stat.gov.pl/cps/rde/xbcrgus/l_powierzchnia_i_ludnosc_przekroj_terytorialny_2013.pdf [31.08.2014].
- [3] dokument przygotowany przez ekspertów Związków Miast Polskich i Śląskiego Związku Gmin i Powiatów pt. *Założenia do rozwoju miast i rewitalizacji*, tekst dostępny [na:]
<http://www.zmp.poznan.pl/aktualnosci/news/id/323.html> [25.11.2013].
- [4] *Fundusze Europejskie w Małopolsce 2007-2013, Informacje o programie*, tekst dostępny [na:]
<http://www.fundusze.malopolska.pl/mrpo/Strony/program.aspx> (strona Urzędu Marszałkowskiego Województwa Małopolskiego)[11.08.2014].
- [5] Karta Lipska na rzecz zrównoważonego rozwoju miast europejskich
http://www.mrr.gov.pl/rozwoj_regionalny/Polityka_regionalna/rozwoj_miast/rozwoj_miast_w_UE/Strony/KartaLipska.aspx, [31.07.2013].
- [6] Landschaftsplanung (Strona Urzędu ds. Planowania przestrzeni Berlina)
http://www.stadtentwicklung.berlin.de/umwelt/landschaftsplanung/strategie_stadtlandschaft/ [7.07.2013]
- [7] Lokalny Program Rewitalizacji Kalwarii Zebrzydowskiej na lata 2008-2013, Urząd Miasta Kalwaria Zebrzydowska, Kraków 2008.
- [8] *Lokalny Program rewitalizacji miasta Skawina 2005-2008*, dostępny w Urzędzie Miasta i Gminy Skawina
- [9] *Lokalny Program Rewitalizacji Starego Miasta*, na zlecenie Urzędu Miasta Krakowa, wykonawca BIG-STÄDTEBAU GmbH, czerwiec 2008, tekst dostępny [na:]
http://rewitalizacja.krakow.pl/root/7348,artykul,lpr_starego_miasta.html [18.06.2013],
- [10] *Lokalny Program Rewitalizacji dla „starej” Nowej Huty*, wykonawca BIG-STÄDTEBAU GmbH, czerwiec 2008, tekst dostępny [na:]http://rewitalizacja.krakow.pl/rewitalizacja/7349,artykul,lpr__starej__nowej_huty.html, [18.06.2013].
- [11] B. Pająk, L. Czarnecka, B. Dębska, *Ocena jakości powietrza w województwie małopolskim w 2012 roku wykonana wg zasad określonych w art. 89 ustawy - Prawo ochrony środowiska z uwzględnieniem wymogów dyrektywy 2008/50/WE i dyrektywy 2004/107/WE*. Wojewódzki Inspektorat Ochrony Środowiska w Krakowie, Kraków 2013.
- [12] *Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Wadowice*, Urząd Miejski w Wadowicach, Wadowice 2005.
- [13] *Program Ochrony Środowiska dla miasta i gminy Skawina*, tekst dostępny [na:]
<http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCsQFjAC&url=http%3A%2F%2Fbip.malopolska.pl%2Fumigskawi>

na%2FDownload%2Fget%2Fid%2C565515.html&ei=St-AVL2AKMTYPJ7fgMAM&usg=AFQjCNFjGdP41Mvb8rCG2_Nhom-kaad4Fg&sig2=Rvok6l5WAlZ4RaXlpm_Ogw&bvm=bv.80642063,d.ZWU [10.08.2014].

- [14] Projekt ustawy prezydenta B. Komorowskiego dotyczący tzw. „ustawy krajobrazowej” informacja dostępna [na:] <http://www.prezydent.pl/kancelaria/aktywnosc-ministrow/art,1025,ustawa-krajobrazowa-moze-byc-uchwalona-dokonca-roku.html> [20.11.2014].
- [15] Przemówienie U Thanta na Sesji Zgromadzenia Ogólnego w 1969 roku, tekst dostępny [na:] <http://pldocs.org/docs/index-117013.html> [19.03.2014].
- [16] *Ramowy program ochrony i rewitalizacji zespołu historyczno – krajobrazowego Twierdzy Kraków*, przygotowany przez Wspólny Zespół Zadaniowy Gminy Miejskiej Kraków oraz Inicjatywy Obywatelskiej „Otwarta Twierdza” Fundacji aktywnej ochrony zabytków techniki i Dziedzictwa Kulturowego „Janus”, Załącznik do uchwały Nr CXIX/1294/06 Rady Miasta Krakowa z dnia 25 października 2006 r., Kraków 2006.
- [17] *Raport sekretarza generalnego ONZ U Thanta z dn. 26. V. 1969 r. Człowiek i jego środowisko*, tekst dostępny [na:] <http://archive.is/ryLgY#selection-201.0-203.21> [19.03.2014].
- [18] Rejestr zabytków nieruchomości województwa małopolskiego z uwzględnieniem podziału na powiaty i gminy, stan kwiecień 2014, dostępny [na:] http://www.wuoz.malopolska.pl/images/2013_rejestr/rejestr%20powiaty_aktualne.pdf [1.01.2014].
- [19] *Strategie Rozwoju Powiatu Wadowickiego na lata 2015-2020*, opracowanie: Wydział Promocji i Rozwoju Powiatu, Starostwo Powiatowe w Wadowicach, Wadowice 2014.
- [20] *Strategia Rozwoju Gminy Lanckorona*, 1999.
- [21] *Strategia rozwoju Gminy Skawina na lata 2014-2020*.
- [22] Sprawozdania Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej o rynku pracy materiał dostępny [na:] <http://www.psz.praca.gov.pl/main.php?do=ShowPage&nPID=867738&pT=details&sP=CONTENT,objectID,868123> [02.12.2013].
- [23] *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym* z dnia 27 marca 2003, Dz.U. 2003. Nr 80 poz.717.
- [24] *Ustawa z dnia 31 stycznia 1980 r. O ochronie i kształtowaniu środowiska* Dz.U.94.49.196 z późn. zm.